

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

LATOR LÁSZLÓ verse 121

SCHEIN GÁBOR versei 122

SCHEIN GÁBOR: Múltra szegezett ember (*Ménesi Gábor beszélgetése*) 124

FORGÁCH ANDRÁS: Zehuze (1957) (*regényrészlet*) 134

MÁRTON LÁSZLÓ: Az ablakkeret (*novella*) 141

ROSMER JÁNOS versei 155

MIKLYA ZSOLT verse 157

MÉHES KÁROLY: Ferike és Feri (Ezerkilencszáznolcvankettő nyarán történt) (*elbeszélés*) 159

HALÁSZ MARGIT: Éneklő folyó (*regényrészlet*) 172

*

BACSÓ BÉLA: Az elmélet elmélete (*tanulmány*) 182

BAZSÁNYI SÁNDOR: Quintilianus, Szókratész, Auschwitz
(*Kertész Imre Sorstalanságának iróniájáról*) 189

*

BORBÉLY SZILÁRD: Megjegyzések az életszentségről (*Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete*) 200

VÁRI GYÖRGY: Aki nem száll gépen fölébe (*Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete*) 206

BEDECS LÁSZLÓ: A régiből újat (*Lator László: A tér, a tárgyak*) 222

N. HORVÁTH BÉLA: József Attila, az értekező (*Lengyel András: „...gondja kél a gondolatban”. Az értekező József Attiláról*) 228

GYÜRKY KATALIN: József Attila Oroszországban – orosz fordításban 233

*

TAKÁTS JÓZSEF: Határ Győző (1914–2006) 238

TÜSKÉS TIBOR: A rácpácegresi Berzsián költő elment (*Lázár Ervin [1936–2006]*) 239

2007

FEBRUÁR

Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolhatók:

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár Antal-Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8–10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19–21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

www.jelenkor.net

600,– Ft

JELENKOR

JELENKOR

L. ÉVFOLYAM

2. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Király utca 21. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@t-online.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszbortéccal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Király utca 21. Telefon: 72/310-673),
az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj az I. félévre 3600,- Ft, a II. félévre 3000,- Ft,

egy évre belföldre: 6600,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: 16560,- Ft, légi szállítással: 20040,- Ft.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécsset.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

Nagy Gáspár
(1949–2007)

Ötvenhét esztendőskorában, január 3-án elhunyt Nagy Gáspár Kossuth- és József Attila-díjas költő, a Móra Kiadó és a *Hitel* folyóirat egykori szerkesztője, a Magyar Katolikus Rádió kulturális szerkesztőségének vezetője. Nagy Gáspárra márciusi számunkban emlékezünk.

Hildegard Grosche
(1913–2006)

December 25-én, kilencvenhárom éves korában Stuttgartban elhunyt Hildegard Grosche német könyvkiadó és műfordító, mások mellett Németh László, Déry Tibor, Mészöly Miklós és Nádas Péter műfordítója.

A MÉSZÖLY MIKLÓS EMLÉKNAPOT hagyományosan az író születésnapján, január 19-én rendezték meg Szekszárdon, Szekszárd Megyei Jogú Város Önkormányzata és a Mészöly Miklós Egyesület szervezésében. A Kalligram Kiadó gondozásában megjelent, *Műhelynaplók* című Mészöly-kötetet Szörényi László

irodalomtörténész mutatta be az érdeklődőknek. Az ünnepi program további részében N. Horváth Béla vezetésével ke-rekasztal-beszélgetés zajlott Mészöly életművéről; átadták a Mészöly Miklós-díjat és a Mészöly Miklós-emlékplakett. Az író emléktáblájának megkoszorúzása után a tavalyi Mészöly-díjassal, Márton László íróval Csordás Gábor, a pécsi Jelenkor Kiadó igazgatója beszélgetett.

*

A LÁTÓ folyóirat idei nívódíjait Burus János Botond, Szepesi Attila, Térey János és Vermesser Levente vehette át a január 20-án a marosvásárhelyi Kultúrpalota kistermében. A díjazottakat Gálfalvi György, Kovács András Ferenc, Láng Zsolt és Vida Gábor laudálta.

*

A KÖZELÍTÉS MŰVÉSZETI EGYESÜLET december 13-tól január 26-ig tartó rendezvénysorozatot szervezett Szluka Balázs és Kalmár Lajos gyűjteményes kiállításának kísérőprogramjaként a pécsi Hattyúház Kortárs Művészeti Kiállítótermébe. A programok között beszélgetések, vetítések, tárlatvezetések, koncertek és a színpadi előadások kaptak helyet, többek között Tolvaly Ernő Munkácsy-díjas festőművész, Weber Kristóf zeneszerző és a Janus Egyetemi Színház közreműködésével.

Szerzőink

Lator László (1927) – költő, műfordító, kritikus, Budapesten él.
Schein Gábor (1969) – költő, író, műfordító, irodalomtörténész, Budapesten él.
Ménesi Gábor (1977) – könyvtáros, Hódmezővásárhelyen él.
Forgách András (1952) – író, dramaturg, műfordító, Budapesten él.
Márton László (1959) – író, műfordító, Budapesten él.
Rosmer János (1975) – költő, Budapesten él.
Miklya Zsolt (1960) – pedagógus, író, a Parakrétosz kiadó szerkesztője, Kiskunfélegyházán él.
Méhes Károly (1965) – író, költő, Pécsen él.
Halász Margit (1964) – író, Budapesten él.
Bacsó Béla (1952) – esztéta, Budapesten él.
Bazsányi Sándor (1969) – kritikus, irodalomtörténész, Budapesten él.
Borbély Szilárd (1964) – költő, író, Debrecenben él.
Vári György (1978) – kritikus, irodalomtörténész, Budapesten él.
Bedecs László (1974) – kritikus, Budapesten él.
N. Horváth Béla (1953) – irodalomtörténész, Szekszárdon él.
Gyürky Katalin (1976) – kritikus, műfordító, Debrecenben él.
Takáts József (1962) – esztétatörténész, kritikus, Pécsen él.
Tüskés Tibor (1930) – író, irodalomtörténész, a *Jelenkor* egykori főszerkesztője, Pécsen él.

LATOR LÁSZLÓ

Igazítsd egyenesre

*Te, ki romló házadból szabadulva
még hazajársz, érints meg újra s újra.*

Mert bárhogya is, kívülem nem lehetsz meg.

*Egymásba nőttünk, megsebzett facsonkok.
A rostjaink úgy összekeveredtek,
egymást felélő éltetői lettek
egymásnak. Mint magamat, úgy szeretlek.*

*Ha ezt vagy azt mondom, nem én, te mondod,
ha ezt vagy azt mondod, tőlem tanultad.
Vakon is tudott hajlékom a múltad,
s jövődé én, míg melléd nem temetnek.*

*Ha ezt vagy azt – régóta azt se, ezt se,
de elbitangolt szavaidra,
de a szétszúllott földi testre –*

*Ha más alakban létezel, te lélek,
megérted: birtokomból kitaszítva
milyen kettős tisztítótűzben égek?*

*Gazdátlan láng emészt utánad:
az iszonyat ellen keresni érvet,
hogya kialudtál, máris újra támadt.*

*Mert nem tud ellenállni a halálnak,
élve-halni menekül test a testbe.*

*Légy irgalommal hozzám, már időtlen,
ha így, ha úgy, igazítsd egyenesre
ezt a gubancos útvesztőt előttem!*

(halévi szerelmes)

ünnepi, magas betűkkel
levelet írtam neked.
meddig várjak a válaszra?
ma és most
mindig helyetted
más bőre ragyog,
más ajka nyílik,
más öle remeg.
levelet írtam,
meddig várjak a válaszra?

számoltam, hány nap múlik el.
terhét a szekér
hétszer vitte nyugatra,
hétszer futott át
az ég közepén a medve,
és te azóta
ajtódon ki se léptél,
ablakodat se nyitottad.
legalább titokban megüzennéd,
meddig várjak.

*

észak és dél között,
az örületben és a valóságban
laksz, mint a sírok
a barbárok között,
hogy föl ne szálljanak,
melyeket épp csak a sár fog,
se északon, se délen,
se az örületben, se a valóságban.

*

újra jött az ár. elnyelt
tengert, földet,
le akarta törölni
a száraz határait.

*megtelt az idő? ájult
árnyak közé lökne?
sehol egy ember,
állat, madár.*

*bár látnék egy sziklát!
örülnék már egy kórónak is,
de csak a víz, az ég,
a hajó korlátai,*

*és a hullámok, mint
egy szörny torka.
soha nem jutok el hozzád.
a hajót a vihar széttépi.*

*

*mielőtt házamba léptél,
én hívtalak téged.
mielőtt hívásom hallottad,
én elindultam érted.*

*és ha most, mikor meglátsz,
el akarnál menni,
én hagynám, hogy elmenj,
utánad se fogok nézni.*

*

*a szerelem italát iszom.
szerencsés nap ez a hetedik.
a szőnyegen,
hol közel és távol
eső esik,
láng lobog,
a hétszögű mintákon
átölel kedvesem.
a szerelem italát iszom,
szerencsés nap ez a hetedik.*

(jegyesek)

*mivel nem érezték olyan nosztalgiák
szorítását, melyek kíméletlenül
befalazták volna őket szerencsétlenségükbe,
mint amikor a kisdíakkal büntetésből
százszor leíratják ugyanazt, jegyességüket
elhálták. de mert ugyanez okból
nem tudták válogatás nélkül elfogadni
a másokban a már senkinek sem szóló
várapozást, reményeket, élvezethez
csak ritkán juttatták egymást,
és hiába tanultak türelmet, jóakaratot,
hiába tanították testüket, végül
meg kellett növelniük a szobák számát
eggyel, és le kellett tenniük a gyűrűket.*

SCHEIN GÁBOR

MÚLTRA SZEGEZETT EMBER

Ménesi Gábor beszélgetése

Ménesi Gábor: – Nagyon fiatal, mindössze huszonkét éves voltál, amikor első versesköteted, a Szavak emlékezete megjelent. Hogyan tekintesz vissza költői indulásodra? Milyen próbálkozások, publikációk előzték meg a kötetet?

Schein Gábor: – A 90-es évek elején könnyű volt az irodalmi pályán elindulni. A folyóiratok szívesen fogadták a fiatalokat, és az első kötetre sem kellett sokáig várni. Utólag azonban úgy látom, én erre egyáltalán nem voltam felkészülve. Nagyon keveset tudtam az irodalomról, a versről és saját magamról is. A Szavak emlékezete biztosan rossz könyv volt, annyira rossz, hogy ma már szívesen tenném meg nem történtté. Akkor mégis szükségem volt rá. El kellett hagynom, ki kellett dolgoznom magamból azt a kamaszos írásmódot, gondolkodást, amely számomra is tökéletesen hozzáférhetetlenné teszi azt, ami annak a kötetnek az anyagában jó lenne. Kamaszosnak nevezem azt az írást, amikor az ember saját maga felé indul el. Pedig a vers, éppen ellenkezőleg, az önmagunktól való elidegenedés útját követi, éppen azért, hogy végül valóban a közelébe jussunk annak, amik

vagyunk. A gyerekkoromnak és a kamaszkoromnak így aztán csak később tudtam a közelébe jutni. Nekem ez mind nagyon nehéz munkát jelentett. Hamar eldőlt, lényegében abban a pillanatban, amikor az első versszerűséget leírtam, hogy számomra az írás az egyedül lehetséges kifejezési forma. Ezzel egy időben, és talán összefüggésben is a versírással, nem tudom, egyre terheltebbekké váltak az emberi kapcsolataim. Tizennégy éves voltam, tehát már nem gyerek. Egyszerre nagyon nehezzé vált a beszéd. Mintha elvesztettem volna a nyelvet, amelyen addig könnyedén el tudtam magamat juttatni másokhoz. Ez egy mély kamasztörténet volt. Az első versem éppen erről szólt, a némaságról. Olyan félelmek ébredtek bennem, amelyeket akkor nem ismertem. És olyan terheket pillantottam meg magam körül, a családomban, amelyekre nem voltam felkészülve, holott, ha belegondolok, gyerekkorom óta készültem és készítettek arra, hogy ha majd szembetalálkozom ezzel a pillanattal, ne rémüljek meg. Azt mondanám, hogy sem a nagyszüleim, sem a szüleim esetében nem volt eldöntve, hogy félreértés, tréfa volt-e, hogy 1944-ben életben maradtak, vagy lehet ennek valami értelme is. Vagyis nem volt eldöntve, hogy az én életem, amely, ugye, bizonyos értelemben még el sem kezdődött, záróra utáni akaratoskodás, az idő üres emlékezetjátéka vagy mindezek mellett valaminek mégis a kezdete. És hát a szüleim házasságát sem volt egyszerű megértenem. Ettől aztán hirtelen sokkal öregebb lettem, mint a kortársaim. Nem úgy, hogy érettebb lettem volna náluk, hanem hogy egy kicsit mindig kilógtam abból az időből, amelyben a dolgok történtek velem. Amikor ez valamilyen fokon tudatosult bennem, mert hiszen érezni mindig is éreztem, akkor elvesztettem a beszéd magától értetődőségét, és nem volt semmi esélyem, hogy egyszer újra megtalálom. Az írás tehát egy új nyelv megtanulását jelentette számomra, hosszadalmas kínlódást, amelynek során egyrészt sok mindent meg kellett tudnom az írásról, a versről, saját magamról, a testemről, a lélegzésemről és a pszichémről, és mindenekelőtt tapasztalatokat kellett szereznem az idegenségről, hogy eljussak egyáltalán az írásig. És tulajdonképpen azóta is ez zajlik. Jól látszik a kötetekben, hogy amint megvan valami, amint megvan egy nyelv, rögtön el is veszítem. A könyv nem más, mint az őt létrehozó nyelv elvesztésének története. Olyat, hogy megvan valami, először a harmadik vagy inkább talán a negyedik kötet esetében éltem át, és annál inkább megrémültem, amikor rájöttem, hogy amiről egy pillanatig azt éreztem, hogy megvan, már el is vesztettem. Azt hittem, soha többé nem fogok tudni írni.

– *Bemutakozó köteteden erőteljesen érezhető az Újhold poétikájának és elsősorban Pilinszky rövidverseinek a hatása. Miért hatott rád a reveláció erejével ez a költészet? Kik játszottak még döntő szerepet versfelfogásod alakulásában?*

– Ahhoz, hogy ezt megértsd, tudnod kell, hogy akkoriban nem ismertem jól a kortárs magyar irodalmat, és azt hittem, van olyan, hogy költészet. Ez egyszerre volt nagy hátrány és talán egy kicsit előny is. Az első nyelv, amely ugyan még nem az én történetem nyelve volt, sőt bizonyos szempontból a lehető legtávolabb állt az én történetemtől, de amelyben mégis sok minden ott rezonált ebből a történetből, Pilinszky nyelve volt. Mégpedig nem a *Harmadnapon*, hanem a *Szálkák*. Ez azonban csapda volt. Pilinszky – legalábbis számomra, az én érdekeim felől nézve – sok mindent rövidre zárt, csak az ő sajátos, Dosztojevszkijtől Simon Weilig ívelő irodalmias teológiával és ideológiával átitatott poétikáján át engedett hozzájutni saját magamhoz. Időbe telt, mire rájöttem, hogy nekem nem erre van szükségem. Ugyanilyen csapda volt számomra Nemes Nagy Ágnes is, akinél kezdettől nagyon bosszantott mindaz, ami az etika jegyében történik, viszont először nála láttam, mit jelent, hogy a személy, tehát én magam nem vagyok egyéb, mint egy tárgy, egy térbeli kiterjedéssel rendelkező dolog, aminek biológiája és fizikája van. Ez nagyon fontos volt. Ez volt az első lépés az elidegenedéshez. Mert egy tárgyon, ugyebár, dolgozni lehet. De az induláskor mindkettőjünkél meghatározóbb volt számomra Paul Celan költészete. Nála a nyelv anyagszerűsége, törmelékessége sokkal radikálisabb ügy,

mint Pilinszkyénél, ugyanakkor mindaz, ami a nyelvben történik, sorsszerű is. Van Celannak egy szép metaforája, amelyet úgy lehet magyarra fordítani, hogy *szóhajlásút*. Az írás maga, a műfaji különbözőségektől függetlenül, a személy radikálisan bejárt útja a nyelvben. Tehát az eredet, a kezdet, az ember személyes szituációja folyamatosan úton van az írásban, ami bizonyos szempontból a legidegenebb dolog, például a csendhez, a hallgatáshoz képest, és hát az írás egyáltalán nem természetes dolog, nem magától értetődő, sőt talán nem is következik semmiből, hogy írunk, és mindezt csak azért tesszük, mert ez az egyetlen esélyünk, hogy önmagunknál maradjunk. Bár a nyelv anyagszerűségét én más-képpen érzékelem, mint Celan, nem annyira szavakban, mint inkább sorokban, mondatokban, formákban, de a szövegekben való lét nekem is valami hasonlót jelent. Ez is egyfajta személyesség, de távol áll minden vallomásoktól. Nem az önfelmutatás, hanem a rejtőzködés személyessége. Ugyanakkor nem állítanám, hogy ezt az egészet pontosan ismerem. És amit értek, azt is többnyire csak utólag értem meg, nem ritkán úgy, hogy más felhívja rá a figyelmemet, és egészen biztosan sok olyasmi van, amire eddig nem volt szemem. Mindenesetre semmi sem véletlen.

– Már első két verseskötényedben foglalkoztattak a mítoszok át-, illetve újraírásának lehetőségei, a hagyomány és megújulás együttes jelenléte, valamint a zsidó, a keresztény és az antik kultúrák ötvözése. Ez a kísérletezés azonban az Elhangolás (1996) és az Irijám és Jonibe (1998) című kötetekben teljesebbé válik, miközben a szóközpontú poétikát a mondatközpontúság veszi át. „Mint csúszós kőpadon lebegő, rövid / moszatszálak, lebegnek a mondatok, igék valódi szavainkon: / úsznak a vízben, a víz alatt, és // lengenek, ha gyors hullám rohan át rajtuk...” – írod a Csúszós kőpadon című versedben. Mennyire volt tudatos mindez?

– Egyáltalán nem volt az. Bennem a dolgok mindig bizonyos késéssel tudatosulnak. Ez is egyfajta belső alakulás része volt, amit utólag nehéz rekonstruálni. A mítoszok nem mint történetek, hanem mint beszédlehetőségek váltak fontossá. Különböző szereplők váltak ki belőlük, és megpróbáltam a különböző hangokat imitálni, rögzíteni. Ez egyrészt annak a felismerése volt, hogy nem létezik saját hang, csupán közvetítők, beszédmodorok, amelyekre a beszédnek szüksége van, ugyanis ezek nélkül nincsen beszéd. A vers esetében ugyanis elsősorban a forma, a modor beszél, és ezen belül szólal meg valami, ami több ennél. Szóval a mítoszokból vett hangok ilyen modorok lehetőségeit biztosították számomra. Ugyanakkor minden modor, mint egy folyó, rengeteg hordalékot sodor magával. És ez a mitikus eredetű hangok esetében fokozottan így van, hiszen mindaz, amit műveltségnek nevezünk, eleve nem más, mint nagyon gazdag hordalékanyag, vagy ha úgy jobban tesszük, szemét. És az irodalomban ebből a szemétből kukázunk ki magunkat. A mítoszok terepe ezért egyrészt nagyon vonzó, mert távolsága és az alapviszonyok bonyolult tisztasága miatt nagyon intenzív nyelvet feltételez, másrészt nagyon veszélyes, mert lehetetlen a hangokhoz tartozó hordalék, szemét iszonyatos tömegét vagy kirostálni, vagy átváltoztatni. Ez azóta is érdekelt, ha nem is úgy, mint régen. Akkoriban, ha a mostani fejemmel visszagon-dolok, főként a tragikus beszéd lehetősége vonzott, és hogy néhány irodalmias mítosz, Phaidráé, Médeiáé, ennek a hangnak anyagot kölcsönzött. Ma már ez a tisztán tragikus szemlélet nincs meg bennem. Érdekesebb azonban, hogy mindig nőkről volt szó, kizárólag női hangokról. Azt hiszem, azért, mert a nőkhöz ebben a hagyományban a nagyon intenzív elszívódás tartozik, és úgy látszik, akkor ez tartozott hozzám.

– Az Elhangolás az irodalmi hagyományanyag egészét versbe írhatónak tekinti különböző irodalmi, bibliai, képzőművészeti és zenei utalások, parafrázisok stb. révén. Legjellemzőbb példája ennek a Baleset című szöveg, amely egy gépjárműkarambol alulstilizált leírását és az Ómagyar Mária-síralom szövegrészeit kopírozza egymásra. Mi a szerepe szent és profán egymásba játszatásának, a kétféle stílus és nyelvi regiszter összekapcsolásának?

– Emlékszem arra, hogy az általad említett vers milyen szituációban íródott. Németországban voltunk a feleségemmel, amikor édesapámat baleset érte. Egy albán kamion

belefordult a kocsijába. Nagy szerencséje volt, hogy életben maradt. Ekkor felszabadult bennem az a sok-sok lelkiismeretfurdalás, amit apámmal szemben éreztem, és amiről nem is tudtam vagy nem akartam tudni. Nagyon érdekes, hogy ez az élmény éppen az *Ómagyar Mária-síralmat* találta meg, hiszen abban egy anya siratja a fiát. Ez a példa is mutatja, hogy a szövegek elszakadnak az eredetüktől, és egy más érzelmi-kulturális kontextusba helyeződve teljesen megváltoznak, kifordíthatóvá válnak. Nagyon izgatott az a kérdés, hogyan léphet két szöveg párbeszédre egymással oly módon, hogy valamilyen mértékben mindkettő megőrzi az integritását, a felismerhetőségét.

– *Költészetedben a kezdetektől fogva jelen van az individuum versbeli felszámolódásának folyamata, illetve az Én nyelvi-kulturális megelőzöttségére való reflexió. Ezt tükrözi a versbeszélő állandó elbizonytalanítása, meghatározhatatlansága. A költő „nemhogy nem akarja beletenni a versbe, ellenkezőleg, kiírja magát a versből” – írja Lator László. Mi a véleményed erről?*

– Ez az, amit eltávolodásnak, idegenségnek neveztem. Ez számomra az írás feltétele. A határhelyzetről is beszélek. Aki idegen egy városban, annak ott semmi sem magától értetődő, az mindenfélét megkérdez, amit a helybelieknek eszükbe sem jut megkérdezni. Az idegen rábízza magát a városra, az utcákra, megnéz mindent, sétálgat, mi más tethetne, hiszen nem ismer semmit. Míg aki otthon van, az többnyire csak használja a várost, a legközelebbi úton megpróbál eljutni a céljához. A vers helyzete egészen biztosan az előbbi, és a versbeli személyesség is ilyesféle idegenség felé tart. Ez nem lehet másképpen, hiszen a vers is a nemtudás területén íródik. Amikor leülök írni, csak egy fehér lap van előttem, amelytől félek. Nem vehetek adottságnak semmit. Főként azt nem, amit magamról tudni vélek, mert amikor írni kezdek, éppen ennek a tudásnak a határán állok: nem elmondani szeretnék valamit, sőt éppenséggel nincs semmi mondanivalóm, és még csak azt sem állíthatom, hogy meg szeretnék tudni magamról valamit. Legalábbis közvetlenül biztosan nem. Egyszerűen verset szeretnék írni. Arra a pillanatra várok, amikor el tud kezdődni a beszéd. És ami elkezdődik, az biztosan nem az én beszédem. Már csak azért sem, mert a vers nem az anyanyelvem. Tehát tényleg nem teszem bele magamat a versbe, de nem is írom ki belőle magamat. Egészen más a helyzet. A vers mindenekelőtt egy forma, a beszéd egy sajátos formája. Ehhez nem úgy van közöm, hogy engem fejez ki, és úgy sem, hogy eltüntetem belőle magamat, hanem úgy, hogy képes vagyok részt venni a kialakulásában, tehát a kialakulásának részese lesz a fizikumom, az ízlésem, az emlékezetem, a képzeletem, bizonyos élményeim, mert hiszen nélkülem ez a beszéd nem jöhet létre. De mindezen dolgok csak egy beszédforma sajátos feltételei között léphetnek működésbe, amelyek egy része tényleg teljesen formális. A közvetítésnek ezek az egyéni formái nagyon fontosak, aki olvas, ezekkel találkozik. Persze van egy pillanat, amikor szerzőként dönthetek arról, hogy a szöveg mostantól hozzám tartozzon-e. Ha nem fogadom el, akkor vagy összetépem, kitörölöm a számítógépemből, vagy addig dolgozom rajta, ameddig elfogadhatóvá nem válik, esetleg elteszem abban a reményben, hogy később majd történni fog vele valami. Ennél azonban fontosabb, hogy tapasztalatom szerint a jó versnek egyfajta beszéd, egyfajta tónus nem is elég. Legalább kettőre van szüksége, hogy legyen mélysége, úgy, ahogyan mondjuk a színpadnak van mélysége.

– *Ezért válik szövegeidben központi problémává a nyelv?*

– Minden művészeti ág lényeges kérdései közé tartoznak azok, amelyek a saját anyagra vonatkoznak. Egy festőről nem lenne értelme külön megjegyezni, hogy fontos számára a vászon, a festék, a szín, a vonal, a textúra, a tér, a fény. Az íróról ezt azért szokás megjegyezni, mert a nyelv természetes dolognak látszik, csakúgy, mint a beszéd képessége. Az irodalom számára viszont ez egyáltalán nem természetes. Nyilván a helyzetünk iróniája is magával hozta, hogy a versbeszéd formáinak reflexiók foka egy ideje látványosan megnövekedett. Erről az irodalomkritikusok és a filozófusok nagyon sokat tudnak, mégsem vagyok biztos abban, hogy a legfontosabb dolgok kimondódtak már. A magam

esetében legalábbis úgy tapasztaltam, hogy az elsődleges kérdések nem magára a nyelvre, vagy pontosabban egy vers nyelvére vonatkoznak. Számomra a versnél mindig alapvetőbb volt a könyv, mindaz, ami egy könyvvel és egy könyvben történik a keletkezésének első pillanatától kezdve. Ez egy verseskötet esetében elég rejtélyes dolog. Mert az ember nem egy program alapján áll neki verseskötetet írni, ahogyan a regénnyel történik. Ebben az értelemben azt lehet mondani, hogy szorosan véve csak regényt lehet írni, a verseskötet, az lesz. És éppen ez az izgalmas a dologban. Hogy miként keletkeznek nyilvánvaló vagy kevésbé nyilvánvaló összefüggések egymástól minden tekintetben különálló szövegek között, hogy miként áll össze valami, amit értelemnek szoktak nevezni, tehát hogy a gyakran zavarba ejtő különbözés, a sok hogyan alakul eggyé, ami persze nem jelent egységességet. Ez engem nagyon érdekel, és azt hiszem, ez a kérdés nemcsak az irodalomban döntő. A könyv szerintem tényleg a legalapvetőbb modell.

– *Debrecenben kezdted egyetemi tanulmányaidat, majd az ELTE bölcsészkarán végeztél 1993-ban magyar-német szakon. Azóta irodalomtörténésként és kritikusként is jelen vagy az irodalmi köztudatban. Elméleti vizsgálódásaid során is elsősorban az Újhold költészetére fókuszáltál, már szakdolgozatodat is Nemes Nagy Ágnes lírájából írtad, amely később kibővítve könyv formájában is megjelent. Doktori disszertációd pedig 1998-ban látott napvilágot, Poétikai kísérlet az Újhold költészetében címmel. Nemrég pedig Füst Milánról szóló könyved jelent meg. Tudományos munkáidban a teoretikus felkészültség és a poétikai iskolázottság ötvöződik. Hogyan alapozódott meg mindez?*

– Erre nagyon nehezen tudok válaszolni. Ha azt mondanám, hogy a szépirodalmi és az irodalomtörténeti szövegeknek semmi közük egymáshoz, biztosan nem mondanék igazat, de akkor sem, ha azt mondanám, hogy az irodalomtörténeti dolgozatokban a szépirodalmi gyakorlat kérdéseit helyezem vissza a magyar irodalom történetébe. Valahol a kettő között lehet a megoldás. Az irodalomtörténeti írás az írásformáknak egy sajátos körével gazdálkodik, és ezeknek a formáknak a szabálműködése látványosan eltér az irodalom más területeinek szabályaitól. Ráadásul ezek az agy működését tekintve is nagyon különböző dolgok. Ugyanakkor nem tagadnám el, hogy a szépirodalmi gyakorlatom és az irodalomtörténeti munkáim között van összefüggés. Csakhogy erről az összefüggésről viszonylag keveset tudok. Azért is, mert az irodalomtörténettel való foglalkozás egyszerűen a munkaköri kötelességem. Tehát egészen más viszony fűz hozzá, mint a vershez vagy a prózához. Ha éppen tanulmányt írok, és a feleségem megkérdezi, mit csinálok, azt válaszolom, dolgozom. Ha verset vagy prózát írok, és ezt valamilyen okból nem venné azonnal észre a testhelyzetemből és a környezetem állapotából, azt válaszolom neki, írok. Ez nagy különbség.

– *Füst Milán művészetének több tanulmányt is szenteltél. Világosan megmutatkozott, hogy ezek minden bizonnyal egy készülő, összefoglaló szándékú munkát készítenek elő. S valóban, nemrégiben jelent meg az Akadémiai Kiadó gondozásában Nevetők és boldogtalanok című könyved, amely a Füst-oeuvre 1909 és 1927 közötti, első pályaszakaszát vizsgálja az életmű egészének kontextusában. Mi vezetett Füst Milán művészetének vizsgálatához?*

– Minden ilyen választás személyes kérdéseket, vonzásokat és választásokat tükröz. Füst Milánt régóta olvasgattam, izgatott, de nem értettem. Emellett foglalkoztatott Füst szövegekből elvonatkoztatható habitusa és történeti helyzete is. Azt hiszem, Füst radikálisan végig gondolta az idegenség említett kérdéskörét, ami élelalkítójává is vált. Egy idő után arra is rájöttem, hogy alaposabban elolvasva a műveit, többet megtudhatok arról is, mi történik a saját verseimben az irónia és az allegorikusság kapcsolatában. Ugyanígy sok közös pontot találtam a drámáról való gondolkodás terén, jóllehet a felvetett problémákra adott válaszok teljesen különbözőek. De itt nem is a hasonlóságok és a különbségek igazán fontosak. Ebben az esetben is a határokról van szó. A maszkok szabad és a tragikusságnak ellentartó, buffoszerű játéka a személyiséget nem a határai,

hanem a többnyelvű nyitottsága felől közelíti meg, és ez pontosan megfelel a humorér-
zékemnek, és bátorít.

– *Kritikusaid közül többen felrőtták, hogy lírádat túlzottan alárendeled az elméleti belátások-
nak. Mi a véleményed erről? Hogyan látod munkásságodban a teoretikus megközelítések és a vers-
szövegek viszonyát? Hogyan találod meg az egyensúlyt a különböző szerepek, megszólalási módok
között?*

– Az, hogy irodalmi és poétikatörténeti szövegeket is írok, sok szempontból nem elő-
nyös párosítás. A magyar irodalomban az ilyen kettős beszéd meg szokta bosszulni ma-
gát. Mert jön a kritikus, aki ha nem tud mit kezdeni egy verseskötettel vagy egy re-
génnyel, ha nem találja meg a hozzávezető legjobb kérdéseket, rögtön a saját nyelvébe
eleve problémátlanabbul beilleszthető elméletek után kezd kapkodni, amire a nyelvi bi-
zonytalanságot kiállni nem tudó kritika amúgy is hajlamos, akár odaválóak ezek az elmé-
letek, akár nem. És ha az elmélet vagy a történeti szöveg szerzője ugyanaz, mint a versé
vagy a regényé, akkor még gondolkodnia sem kell, egyszerűen megússza az olvasást, rá-
adásul végig biztosnak érezheti magát a dolgában. Ez az én verseimmel is sokszor meg-
történt, ezt a problémát én soha nem fogom tudni megoldani. Pedig senki sem gondolhat-
ja komolyan, hogy mielőtt az ember nekifog verset írni, szépen végiggondol néhány
történeti és elméleti kérdést, aztán a következtetéseihez híven megírja a verset. Ha így
lenne, alighanem a legjelentősebb elméletalkotókból és egyéb irodalmi szakemberekből
lennének a legjobb költők. De hát ez nem így van. Mivel a jó irodalomnak nem a tudás,
hanem a nemtudás tudásával van dolga, mintha egy futó valamennyivel mindig önmaga
előtt loholna, az elmélet mindig lemaradásban van a verstől, annál nagyobbban, minél biz-
tosabbnak hiszi a maga tudását. És hát az egyetemi képzés elsősorban ezt a biztonságot
közvetíti. Viszonylag jó elméleti vagy történeti szakember néhány év alatt valóban képez-
hető, jó olvasóból azonban éppolyan kevés van, mint jó íróból, és nem lesz mindegyikből
kritikus.

– *A Jelenkor Kiadó gondozásában látott napvilágot a Gintli Tiborral közösen készített nagy-
szabású munkátok, Az irodalom rövid története, melynek első része a romantikáig tárgyalja a
világ- és a magyar irodalmat, a megjelenés előtt álló második kötet pedig a realizmustól napjaink
irodalmáig kalauzol el majd bennünket. Nem előzmények nélküli ez a vállalkozás, hiszen ti ketten
már két középiskolai irodalomtankönyvet is készítettetek, amely szakítani próbál az irodalomokta-
tás rossz beidegződéseivel.*

– Ezek valamennyire mind kudarctörténetek. Az irodalom története nem megírható,
csak írni lehet róla. És mindig sokkal több a hiány, a tévedés, mint ami ebben a pillanat-
ban többé-kevésbé megvan. Ezt tudni kell, csak így lehet ilyesmibe fogni. Ráadásul az iro-
dalomnak mint olyannak nincsen története. Azt meg kell alkotni, ehhez pedig, még mie-
előtt egyetlen betűt leírna az ember, döntéseket kell hozni a szűkítésekről, hogy milyen
térben, milyen jelenségekből építünk történetet, és hogy ebben milyen szerepet fognak
játszani a konkrét művek, továbbá a könyvvel mint speciális médiummal és az olvasással
összefüggő történeti, szociológiai, gazdasági kérdések. Ezt adott tudásszint mellett meg-
közelítőleg sem lehet tökéletesen megoldani. Legalábbis én nem láttam példát ilyesmire.
De ha a könyvet, amelynek második kötete megjelenés előtt áll, néhányan szívesen for-
gatják, akkor a kudarcot nem kell nagyon kellemetlennek éreznünk. A tankönyvvel más a
helyzet. Nekem fogalmam sem volt, mibe vágunk bele, Gintli Tibornak több, mert ő taní-
tott középiskolában. Hogy elvállaltuk, abban a külső erőszaknak is volt némi szerepe.
Nem akartunk alapvetően más tankönyvet írni, mint amilyet a tanárok megszoktak, csak
talán jobbat. Tartalmilag ez valószínűleg sikerült is, de didaktikailag nem. A könyvünket
néhány évig használták egy-két középiskolában, mára viszont a kiadó kivonta a forga-
lomból, és, gondolom, a tanárok is elfelejtették. Egy dologgal kevesebb, ami miatt szé-
gyenkezni kell.

– Az említett munkáid mellett folyóiratok szerkesztőjeként tevékenykedsz, sőt az Irodalomtörténet főszerkesztője vagy. Miben látod a lap jelentőségét a mostani folyóirat-palettán?

– A Pannonhalmi Szemle szerkesztőségéből több mint egy évvel ezelőtt kiléptem, és januártól az Irodalomtörténetért is más szerkesztők felelősek. Így a kérdésre már nem nekem kell felelnem. A két lap közül a Pannonhalmi Szemle elhagyása volt igazán fájdalmas számomra, mert hát több mint tíz évig voltam ott, nagyon sokat kaptam, valami jónak lehettem a részese, és odakötött két barátság története. Bár tizenöt évig folyamatosan szerkesztettem, a Pannonhalmi Szemle előtt a megszűnt Határnál voltam, önmagában a szerkesztés nem köt le. A lapcsinálás ennél több, közös teljesítmény. Így a szerkesztés, a szövegekkel való foglalkozás nem is hiányzik, a csapatjáték, a közös ügy viszont igen.

– Ezek után térjünk vissza szépirodalmi munkáidhoz! Üveghal című kötetedet az addigi pályaszakasz összegzésének és lezárásának, vagyis egyfajta elmozdulás kezdetének látom. Ez az opus előremutat nemcsak a Mordecháj könyve, de a (retus) és a Lázár! felé is. Habár még jelen van a mítoszcentrikus poétika, de már meghatározó a történelmi, illetve a családtörténeti narratíva beépülése a kötet kontextusába, felbukkannak a családtörténet fragmentumait felvázoló, az emléktörlemékeket felsorakoztató, verssé tördelt, ám a próza felé elmozduló szövegek.

– Én is így látom. Megfigyeltem, hogy az életemben van egyfajta ciklikusság, és ezekhez a ciklusokhoz, amelyek tényleg körülbelül hét évig tartanak, ahogy ez a mesékben van, művek is tartoznak. Tehát vannak időszakok, amikor jól láthatóan sok minden lezárul, és új dolgok kezdődnek, amelyekre nem számítottam, mégsem előzmény nélküliek. Szeretném, ha ez olyasmi lenne, ahogyan egy ház épül. Ha így lenne, akkor az idegen szemeknek nem való pince után az Üveghallal fejeződött volna be a földszint építése, és kezdődött volna az első emeleté. Most talán már a második szint építésébe kezdtem. Az említett kötet valóban sokféle beszédmódot és poétikát szolgált meg, és több irányba mutat, a próza és a későbbi versek felé is. De találhatók az Üveghalban olyan versek is, amelyek akkor folytatás nélkül maradtak, és csak mostanában váltak fontossá.

– Vári György írja a (velencei kalap) című szöveg beszélőjéről: „Nem az én teremti a nevek betűiből a múltat, hanem a betűkbe zárt múlt, a hagyomány teremti őt, aki olvasva emlékezik.” Szövegeidben mindig is hangsúlyos volt a múlt és a jelen viszonya, a tradíció faggatása, ám ezeknek a kérdéseknek a szerepe különösen a Mordecháj könyve óta erősödött fel. Visszagondolva az elmúlt másfél évtizedre, módosult-e, és ha igen, milyen tekintetben, az a szemlélet, ahogyan a személyes történetedről vélekedsz?

– Én mindig múltra szegezett ember voltam. Tandori Egymás című verséből való ez a két sor: „Háttal megyek, csak az kerül / elé, amit már elhagytam.” Azt hiszem, én is így közlekedem, mint a rák, ha már a Rák jegyében születtem. Próbálom megérteni, minek vagyok az örököse, azaz mit árulok el, mert a folytatásban mindig benne van az árulás, ahogy az emlékezésben a felejtés. A másik erő viszont éppen a múlttól való szabadulás akarata. Mindkettő szövegszerűen is jelen van a munkáimban. A két erő kölcsönhatása révén nincsen világos pozícióm a családom történetéhez képest sem. Gyerekkoromban nagyon sok időt töltöttem az anyai nagyszüleimmal, akik (főleg nagymamám) sokat meséltek arról a faluról, ahol éltek. A különböző történetekből kiépült számomra egy Atlantisz, egy teljesen elsüllyedt világ, amit már csak ezek a mesék hordoznak magukban. Ehhez a világhoz kapcsolódott mindaz, amit mondtak és amit körülhallgattak, amire emlékeztek és amit elfelejtettek. Erősen foglalkoztatott, hogy mit miért mesélnek el, milyen szavakkal, és mi az, amit szépen átugranak a történeteikben, hogy mit csinálnak egyáltalán, amikor sokadszor is elismétlik ugyanazokat a történeteket ugyanazokkal a mondatokkal. A nagyszüleim egyébként olyan tradíciót közvetítettek számomra, amelyet már szintén szakadások választottak el attól, ami azelőtt lehetett. Leginkább ezeknek a szakadásoknak, felejtéseknek az elmondhatósága, körülmesélhetősége érdekelt. Ugyanakkor ez represszív hatással is volt rám, amit minden bizonnyal felerősített gyermekkorom má-

sik meghatározó élménye, hogy egy nagyon erős apa mellett nőttem fel, és hogy körülbelül tíz évem a vele való folyamatos összeütközéssel telt. Az ő ereje a fizikumából, az indulataiból, az elfojtott érzelmeiből és főként a némaságából származott. Fontos dolgokról nem beszélt, és képtelenség volt őt megszólítani, beszélgetni vele. Legalábbis nekem nem sikerült, és az anyámnak sem. Örökké félreértettük egymást, és az alapok mégis rendben voltak. De várj csak, mit is kérdeztél? Hogy most másképpen látom-e a személyes történetemet, mint régen? Persze, ez folyton változik. Például azáltal, hogy hibázom és elkövetek vétkeket. De ebben azért nem látok nagyon világosan.

– A Mordecháj könyve *első prózai munkád, egy kisregény, amely egy zsidó család történetét próbálja rekonstruálni, háttérben a 20. századi magyar történelem minden kataklizmájával. Hogyan jött létre ez az opus? Tudatosan prózát akartál írni, vagy munka közben alakult így?*

– Az Üveghal után prózát kezdtem írni. Megírtam belőle nagyjából harminc vagy negyven oldalt, amikor látnom kellett, hogy a szöveg bizonyos részei elég jók, ám ha továbbírom, az egész összeomlik. Abbahagytam, és megnéztem, melyek az elfogadható szövegrészek. Ezekből születtek a *(retus)* első darabjai.

– A *(retus)* tehát előbb volt kész, mint a korábban megjelenő kisregény.

– Egy-két vers kivételével igen. A prózaírás gyökerei nálam a *(retus)*-ban vannak, ott kísérleteztem ki bizonyos hangokat és poétikai módszereket, majd természetesnek tűnt, hogy megpróbáljam, hogyan néz ki vers és próza határának a túloldala, és elkezdtem írni a Mordecháj könyvét. Ez a két könyv gyakorlatilag párhuzamosan alakult ki, és kiegészülve a későbbi kisregényemmel, a *Lázár!*-ral, rendkívül szoros egységet alkotnak. Először tehát valóban a *(retus)* készült el. Szerettem volna, ha meg is jelenik akkor, de Csordás Gábor azt javasolta, jöjjön előbb a Mordecháj könyve. Bízam benne, és utólag is nagyon hálás vagyok neki ezért.

– A három párhuzamos szövegrétegből konstruálódó Mordecháj könyve többféle értelmezési lehetőséget kínál az olvasónak. Ezek közül számomra az egyik legfontosabb annak a folyamatnak a megjelenítése, ahogyan P., a gyermek-narrátor – a bibliai Eszter könyvének olvasása által – fokozatosan részesévé válik családjá történetének. Ugyanakkor megfogalmazódik a teljes családtörténet megkonstruálásának lehetetlensége is. Előzményként utalhatunk Nádas Péter Egy családregegy vége című művére. Mit gondolsz erről?

– Számomra az volt a lényeges, hogy mit kezd a próza a törésekkel, kihagyásokkal, emlékezhátrányokkal. Ezek miatt a családtörténet mindig visszahátrál a mítoszokba. Nádas regénye azért fontosabb számomra, mint bármely más családregegy, mert reflektál a mesékbe, mítoszokba történő visszahátrálásra. A mítosznak, a mesének azonban egészen más a helyzete a Mordechájban, mint Nádasnál, más az ideje, nagy különbség, hogy a mítoszt nem mondják, hanem egy fordítás közvetítésével P. olvassa, miközben a szöveg ugyanígy olvassa a családjá történetét, és más jellegű az emlékezés, mások a hiányok és azok összefüggései. Az izgatott, hogy az elbeszéléstől eredendően idegen törések, szakadások hogyan alakíthatók elbeszéléssé oly módon, hogy a törésszerűség megmaradjon szövegformáló tényezőként.

– Miért éppen Eszter könyvét állítottad a kisregény középpontjába?

– Gyerekkoromban enyhén diszlexiás voltam, csak akkor ezt még nem nevezték így. Nyaranta mindennap egy-egy órát gyakorolnom kellett olvasni és diktálás után írni. A nagyszüleimnek kevés könyvük maradt, mert a könyveik elpusztultak a háborúban. Volt viszont egy kötet, amelyet édesanyám kapott 1953-ban, amikor a zsidó közösség felnőtt tagjává avatták. Ez volt az Eszter könyvének szép metszetekkel illusztrált kiadása, a lappárok egyik oldalán héber, másik oldalán a magyar szöveggel. A nagyanyám ebből olvastott magyarul, a héberrel nem kellett foglalkoznom, de hát azért ott volt. A vastag, sárgás lapok tapintása, a kettős szöveg és a metszetek látványa, a sorok közötti bukdácsolás emléke belém ivódott. Ez a könyv azóta is megvan. Kézenfekvő volt számomra, hogy a tervezett

kisregénynek ebből a szövegből kell kilépnie, amely eközben erősen átalakul. Amikor elolvastam Faragó Kornélia kritikáját a *Híd*-ban a *Mordecháj könyvéről*, meglepődtem, hogy ez az átalakulás már korábban is végbement, egész sora van az olyan elbeszéléseknek, amelyek nem Esztert, hanem Mordechajt állítják a történet középpontjába. Ezek szerint tudunkon kívül a hagyományoktól való eltérésekkel is meglévő hagyományhoz kapcsolódunk.

– 2003-as (*retus*) című köteted „szövegei olyan prózaversek, amelyek a vizualitás kódjait éppúgy felhasználják, mint a történeti narratíva interpretatív metódusait” – írja recenziójában Németh Zoltán. A könyv ugyanis a „képalkotásnak, az előhívásnak, metszésnek, retusálásnak, a fotósmester technéjének allegóriavázára épül” – áll a fülszövegben. Hogyan válhatnak a fotográfia módszerei a szövegalkotás metaforájává?

– Ez is egy könyvvel függ össze, egy másikkal. Apai nagyapám, aki 1955-ben halt meg, nyomdász volt, pontosabban cinkográfus. A Piatnik nyomdájában dolgozott, ha ez a név mond neked valamit. Az államosítás után nem sokkal ő lett a nyomda vezetője. Később ez vezetett a halálához. Régi szociáldemokrata volt, a nyomdászklubot szervezte, és ezért, bár a szakértelmét elismerték, sosem bíztak meg benne. Szép lassan tönkretették. De hát ez nem a könyv. A könyvet 1953-ban adta ki ipari tanulók számára *A klisékészítés technológiája* címmel. Ez egy tökéletesen tárgyyszerű munka, a képek készítéséről, másolásáról, javításáról és retusálásáról szól. Gyerekkoromban ott láttam a szüleim könyvespolcán, de soha nem jutott eszembe, hogy beleolvassak. Ez nem nekem szól, gondoltam. Amikor felnőtt fejjel mégis kinyitottam, valósággal beleszédültem. Azt vettem észre, hogy ha bizonyos részleteket kivágok belőle, szintiszta költészettel találkozom. Közben csak az anyagról, az optika és a képalakítás gyakorlati fizikájáról és kémiájáról beszél, sok egyéb dologról is szól, nagyon sok szinten működik. A nagyapám technikai leírásaiban a műalkotás létrejöttének meglepően pontos allegóriáit fedeztem fel. És aztán a kezemre játszott a véletlen is. Már a (*retus*) szövegein dolgoztam, amikor a feleségem azzal jött haza, hogy a szemközti ház előtt fényképek hevernek az esőáztatta járdán. Kimen-tem, összeszedtem a közel harminc fotót, és felhoztam őket. Ezek egy ismeretlen család képei voltak, láthatóan egészen más történethez tartoztak, mégis beépültek a szövegekbe. Tulajdonképpen a saját családomról is majdnem olyan keveset tudtam, mint erről az ismeretlen családról. Ettől a pillanattól vált számomra igazán fontossá a (*retus*).

– A kötet nem bomlik ciklusokra, ehelyett az összefüggő olvasást kezdeményezi. A címek zárójelben szerepelnek, ami a szövegre irányítja a figyelmet, s ezáltal is erősíti az erőteljes összetartozást. Úgy vélem, a (*retus*) nemcsak prózavers-ciklusként, hanem akár novellaciklusként is értelmezhető.

– Ez így van. Találhatók benne olyan szövegrészek, amelyek prózaként tördelve változtatás nélkül átkerültek a *Mordecháj könyvébe*. Nagyon érdekelt, hogy hol húzódik a hatar líra és próza között, mi az egyáltalán, hogy líra, mi az, hogy próza, és hogy mi változik egy szövegben azáltal, hogy versként vagy prózaként tördelem. A cím zárójelessé tétele pedig még az *Üveg*-ban bukkant fel. Amolyan visszavonásként, hisz azokat a verseket nem kis részben a visszavonások, a visszavonulások írták. Egyébként is, kamaszkorom óta mást se csinálok, csak visszavonulok, menekülök. A családom, a feleségem és a gyerekeim kivételével mindenhol. Én se tudom pontosan, miért van ez így, de legalább már nem szenvedek tőle annyira. A zárójelezéssel azt akartam elérni, hogy a cím ne rendelődjék a szöveg fölé, ne irányítsa, ne terelje erőszakosan egy bizonyos irányba az olvasást. A (*retus*)-ban jól látható, hogy valamennyi cím esetleges, nem megszilárdult, nem tesz stabilá a szöveget, meghagyják az áramlás-jellegét. Ugyanez érvényes a ciklusokba rendezésre is, ami nem áll ugyan távol tőlem, de a (*retus*) esetében úgy éreztem, hogy ezt a szövegcsoporthoz nem lehet ilyen módon megszerkeszteni. Ehelyett a sorrend lett az egyedüli rendezőelv, aminek szintén vannak következményei, hiszen a részekből így is felépül egy egész, és ez lehetőséget ad átfogóbb elbeszélések beagondolására.

– A Lázár! fiúszövegében olvashatjuk: „Szavakból, amelyek ebben az utolsó időben végképp idegenné váltak tőled, sírboltot építék sírod fölé, lehetetlenné téve, hogy e könyvön kívül, amely házad lesz és tested, legyen még közös dolgunk, miközben titokban talán még mindig arra várok, hogy egy valóságos házban, amikor belépek, te nyiss ajtót, és ne értsd meglepődésemet.” „Ez a könyv gyázmunka eredménye” – írja egyik kritikusod, Márton László.

– Valóban az volt, édesapám halála után íródott. De azért ez a gyázmunka nem olyan egyszerű dolog, bizonyos értelemben ellentéte az emlékezésnek. Biztos te is ismered azt a kellemetlen tapasztalatot, hogy az emberek szeretetre méltóbbakká válnak a haláluk után. Hogy miután meghal valaki, mi szépen elintézzünk magunkban mindent, vagy fordítva, elmélyítjük magunkban a lelkiismeret-furdalást. Én sem az egyiket, sem a másikat nem akartam, megpróbáltam ellenállni. És ez szerkezeti kérdés. Rájöttem, hogy meg kell kettőznöm a szerepeket, a beszélő fiút és a halott apát is. A fiú elbeszél és megszólít, az apa története az emlékezés számára hiányaival együtt valamennyire elbeszélhető, ő maga pedig a válasz reménye nélkül megszólítható. Hogy rátaláltam erre a szerkezetre, abban Márton Lászlónak is szerepe volt, aki olvasta a szöveg első változatát. Az írók közt ő egyike a legkiválóbb olvasóknak. Az viszont kezdettől nyilvánvaló volt, hogy a könyv elsősorban testi viszonyokról fog szólni, hogy a munka tárgya mindenekelőtt az apa és a fiú teste, az apáé, akinek halált ad a könyv, megismétli haldoklásának történetét, de nem azért, hogy végleg elpusztítsa, hanem hogy halálában talán testet adjon neki, és ez lenne a könyv. Ez a közös dolog.

– Legutóbbi verseskönyved a Panaszénekek, melyben a címadó szövegek mint tartópillérek négy egységben bukkannak elő, a többi vers közé ékelődve. A kötet „a veszteség birtokában a szeretet felé tapogatózik” – írja Reményi József Tamás. Úgy tűnik, mintha a prózai szövegek és a (retus) anyagának, tapasztalatának lírai elrendezésére, továbbgondolására kerülne sor ezekben a versekben.

– Igen, de hogy mi is az a szeretet, hogy mikor van és hol van, az nagyon titokzatos. És hogy miként lehet a szeretet a szövegek fluiduma anélkül, hogy ilyesmiről beszélne a versek, mert hát a szeretet is olyasmi, amiről nem lehet beszélni. Jobb neki is, meg nekünk is, ha nem beszélünk róla. Ez a kötet már a búcsúzás könyve. Nemcsak apámtól, hanem Balassa Pétertől is, akihez tízévnyi, egyre mélyülő barátság fűzött. Ő idézte többször Rilkének azt a mondatát, hogy „egyedül a dicséret terében járhat a panasz”. Ezt én is így érzem. És hasonlóképpen van a búcsúval. Búcsúzni csak akkor lehet, ha van kezdet. Mire megírtam a Panaszénekeket, a poétikai alapok jórészt kicserélődtek az Üveghalhoz képest. Megváltozott a formákhoz és a szövegmultakhoz fűződő viszony is. Ezzel a kötettel is lezárult valami, és ismét több irányba nyílhatnak utak, természetesen mindig a kudarc veszélyével.

Zehuze

1957
(folyt.)

nem is tudod, milyen nagy örömet okoztál, hogy szereted a kézimunkát, csak sajnos neked nem himzett madár, hanem új matrac köll, meg egy jó divány, szép dunna-huzat stb, és nem vacak rongyok, de nem küldhetünk innen! és hogy Gabi a *hattyús* égszínké cardigánjával oly boldog, hogy csakis abba akar enni, alunni, hintázni, na, annak különösen örülök, mondd meg neki, hogy az nem *pijama*, hanem *cardigán*, csak akkor vegye föl, ha nagyon hideg van, és kimegy játszani, így utólag majd szivattakot kaptam, pedig már több mint 3 hónapja, hogy Gabi nov. lén, mikor lenn voltatok a pincébe, a legnagyobb fölfordulás közepette, hogy akna vetővel lőtték a Várat, elkószált, igazán szerencse, nem tudom, dicsérjelek-e vagy se, hogy lassan csöpögteted a tényeket, kérni szoktalak, hogy ne tagadj le semmit, de amikor Robi Naplójából kiderült, hogy Robit csak az mentette meg a lyncheléstől, hogy Sári a karján ült, mert a huligánok benne látták a nagy kopasz ellenséget, ilyenkor előkerül az emberiség salakja, akkor haragudtam rád, Robikám, borzasztóan tetszett a Naplód, csak keveslem, az legalább őszinte volt, mikor egy lódenkabátos hülyét a siró kislányával leráncigáltál a Körútról, zsuppsz, be a Wesselényi uccába, ahol épp nagyba lőnek, és a sarkon ég egy teherautó roncsa, ebből felismerem a mi Robinkat, *cseberből vederbe*, aszondod, a kis csavargó Gabi kiszökött a pincéből, pont mikor legjobban patogtak a flaszteron, meg a házfalon a srapnelek, mint a jégeső, és szilánkokra törtek az összes ablakok a légnyomástól vagy a gépfegyvertűztől, és egy Soviet katonára a királyi vár falán mászva föl s alá fehér zászlóval adott jelet a Citadellára az ágyúnak, ami egyfolytába lőtte a királyi várat, no, ez nagyon *érdekes* volt, Gabi biztosan azt hitte, ez is valami harci játék, gondolom, a szived megállt, mikor a vice házmesterné elkapta, és hozták lefele a Pincébe, ahol összebújva szorongtak a gyermekek meg az asszonyok, most legalább már te is tudod, milyen az *Ostrom*, amit átéltek a többiek 44-be, ennyi hasznod neked is lehet, nem igaz?

Sajnos nagyon kevés igaz kommunista szaladgál a világon, mi jól tudjuk, hogy nincs más út, csak a socializmus megőrzése és tovább építése, de viszont nagyon jó volna a krisisek elkerülésével kutatni az utat, és nem hazudozni éjjel-nappal, hogy az életszinvonal emelkedik, mikor ez szembeötlő hazugság: mikor lessz már az nálatok, hogy a dolgozó nők is vásárolhatnak, amikor hazajönnek a munkából, talán ez a socializmus? hogy ti ne szerezhessetek szappant, mert este hatkor bezár a bazár, de ha nyitva van, akkor üres a polc, s csak a maszeknál lehet méreg drágán kapni valamit, ami félig se jó, és kislányom, egy külön anyai kérésem van hozzád, amibe Robi nekem bizonyára segítségemre lessz: *tartsál*

meg magadnak pár tábla csokoládét, amit csak te tudsz, hol van, a nagyanyáim, az anyám és én jómagam is, soha nem jöttem zavarba, mert mindig volt vastartalék, te, aki sosem reggelizel, és sokszor az éhségtől ájuldozol, legyen valami édes, ami élvezetet okoz, nálatok olyan hideg van, ez ott soká eláll, Robi, te pedig ne túlozz a *sardiniával*, nem kell koplalnod, vásárolj a Közértbe, ha van pénzed, bár a feleséged bizonyára takarékoskodna, hogy a fekvőhelyek a lakásotokba ne olyan proli formában legyenek kivitelezve, hogy ő is meg a gyerekek is, ne rongyokon feküdjenek, hanem ágyon, nagy Á-val, ott csak a gyomron spórolhattok, attól hogy olvastad egy házfalon gyermek írással, hogy *Itzik Itzik kis Itzik nem visszüik Auschwitzig*, mintha a méne tekelt láttad volna, ez még nem jelenti azt, hogy az egész magyar nép antisemita, egy felirat alapján nem szabad generalizálni, az nagyon rossz, ha már annyira féltetek a nyilasoktól, hogy mindig egy nagy fazék víz forrt a sparhelton, hogy leöntsetek a lépcsőházba, ha jönnének értetek elvinni, a félelem és szomorúság egész átjárta a szívemet, mikor ezt olvastam, és hogy mire gondolt az én kicsi lányom, mikor a gőzölgő vizre nézett, és hogy lett-e volna Kraft hozzá, idejébe lekapni, és egy másik emberre önteni, Apus nektek nem mesélte, mert öleg szomorú volt, 55-be, a Vigszinházba, a József Attila 50. évfordulóján megkérdezte tőle egy igen kedves bajuszos bácsi, miután váltottak pár jó szót, hogy honnan is való, azt hitte Apusról, hallván izes magyar beszédét, hogy valami szabolcsi tanító, s mikor mondta, Israelből, se szó, se beszéd, elült onnat, de Apus mégse von azért le rossz következtetést ebből az egész magyar népre, pedig nem akárki volt, Veres Péter bácsi volt az, aki odébb ült, üres maradt Papi mellett a hely aztán, fájt neki, mint egy kihúzott fog, de nem gondolta ettől, hogy a színházba mindenki antisemita, és elült volna mellőle, és még csak nem is haragutt a Péter bácsira, kedvelte az írásait addig, igaz, azóta inkább nem olvassa.

Robi, hallod, ne lázadozz, hanem tartsd be az utasításokat, *maul halten und weiter dienen*, felőlem romoljon meg a narancs, de illetéktelen kezekbe ne jusson, és ha küldesz Ben Gurionnak tajtékipipát a spórolt pénzedből, akkor tudd, hogy az ipse nem dohányos, de akkor már add meg a módját, küldj a Golda Meirnek is, vagy neki majd küld a Gromiko egy szép dreszt a hétfátyol tánchoz, elég a tréfából, csak hogy lásd, nekünk se fenéig tejföl, minket naponta megállítanak az utcán, és kérdezik: *jönnek-e a lányodék?* mire Apus: *kérdezd meg tőlük, megadjam a lányom címét?* mire a nő, mert többnyire a nők ilyen pimaszak: *na igen, de ti nem akarjátok, hogy jöjjenek?* mire Apus: *dehogynem akarjuk*, mire a nő: *és nem volna jobb együtt lenni az egész családnak?* mire Apus: *bizony, bizony, ez volna életem egyetlen öröme, de hát ők felnőtt emberek, saját akaratauk van*, mire a nő: *igen?* mire Apus: *és én sajnos nem dönthetek helyettük*, Apus nem hiába olvasott annyi Talmudot, én már kacagnék, ha nem sirni volna kedvem, mire a nő nekidurálja magát: *valljátok be őszintén, ennek politikai okai vannak?* mire Apus: *mi nem keverjük a családi dolgokba a politikát*, mire a nő: *de akkor is érthetetlen*, mire Apus: *ha politika lenne benne, azon sem lenne semmi szégyelleni való*, mire a nő: *szóval mégis politika!* mire Apus: *a politikától eltekintve*, mire a nő: *ne tekintsünk el a politikától*, mire Apus: *boldogan, de nem hiszem, hogy jogom van beleavatkozni egy 4 gyermekes, fölnőtt házaspár életébe*, mire a nő: *ugye csak viccelsz?* mire Apus: *én ilyen dolgokkal nem szoktam viccelni*, mire a nő: *de valld be őszintén, nem lenne sokkal jobb annak a 4 srácnak itt?* Apus: *bizonyára sok minden jobb lenne, de lehet,*

hogya lenne olyasmi is, ami rosszabb lenne, mire a nő: nem lenne jobb nekik, ha a szabad világban élhetnének? Apus így válaszol: tudjátok, én nem vagyok a pátriarchátus feltámasztásának híve, ahol a szülő parancsolhat édes gyermekének, és még ha úgy is gondolnám, hogy jobb lenne nekik, akkor se mondanám, és a hangja szomorú, szomorú, acúv, mint egy bánatos ló, mire a nő: akkor viszont nagy felelősséget veszel a nyakadba, mire Apus: sohasem menekültem a felelősség elől, mire ők látják, nincs mit tenni, fagyosan távoznak, rosszálló pillantást vetve a két zsidóra, aki nem kívánja Israelbe a lányát a szocialismus szörnyű poklából, az ellenkező oldalon meg ott vannak az orthodox párttagok, akik valóságos ellenségnek néznek, ha nem azt mesélem nekik, hogy ti és a magyar munkások általában tejbe-vajba fürdötök, s meg vannak sértődve, ha az igazat mondom, hogy tudniillik mindkét házastársnak dolgoznia kell, ha egyáltalán a víz fölött akarja tartani a fejét, és a mi IKKA csomagjaink nélkül a gyerekeik is rongyba járnának.

Apus is, én is bőgtünk mikor a te gyönyörű héber leveledet olvastuk, milyen okos vagy, és milyen szépen tudtad kifejezni, amit akartál mondani, hogy mi a te dolgod ezen a világon, és miért vagy ott, ahol élned, halnod kell, és erre még a Dmitri se tudott mit mondani, csak azt, hogy szép, de nagyon szomorú, na persze volt annyi eszem, és a forró vizet nem meséltem el neki, Hanna már hetekkel ezelőtt irt neked egy hívó, könyörgő, imádkozó levelet, de Dmitri nem engedte elküldeni, azt hiszem a levél egy kicsit sovíniszta hangú volt, sajnos Hanna kezd megváltozni, és persze semmi esetre se tudja úgy felfogni, hogy te meg ő már nem lehettek az életben együtt hosszú időre, mostanában nagyon rosszul birjuk Pestet fogni, de néha az időjárás jelentést élesítjük, köd és eső van, locspocs, és te nem irod, fűtenek-e már rendesen a házba nálatok, működik-e a pincebeli kazán, vagy megint lerobbant, képzeld, itt egy hét előtt Jerusalemba rendkívüli esemény történt, 2 napig esett a hó, és meg is maradt, és általában nagyon hideg tél van, felfordult a világ, már majdnem elutaztam havat nézni Rutival, de szerencsére nem ment a vonat a hó miatt, így nagy örömömre itthon maradtunk.

Apus szegény kinlódik, ha petróleummal fűtünk, zavarja a légzésbe, hideg van a szobába, és nem szabad sok villanyt használni, a fene egye meg az imperialistákat, nekik a Suez csatorna köllött, és most nincs villany, petróleum, benzin, pedig nekünk minden szomszédunknál dögivel van zift, már t. i. az arab szomszédainknál, ők persze fityiszt mutatnak nekünk, a bojkott az egyetlen, ami az eszükbe jut, jött egy könyv az amerikai baloldarról, *the left, that has left*, mondja Apus, a titkos Khruschev beszéd óta a feje tetejére állt a világ, úgy látszik, az írók nem birnak hallgatni, pedig sokszor jobb volna, ha befognák a pofájukat, most jövök rá, hogy igazából milyen jó közkatonának lenni, még hozzá veteránnak, aki már nyugalomba vonult; másnap folytatom: azonnal válaszolj: mi van az allergia kezeléssel? rossz arra gondolni, hogy lázas betegen jársz dolgozni, Sára meg nyilván a nyakadon lóg, az a mihaszna, oly szépek vagytok a tavalyi képen a kőkerítés mellett, az udvaron, a hatalmas vörös hajlobonccával mélyen alszik, kis veritékcseppek az orra alatt, olvastam, hogy az ellentengernagy feldobta a talpát valahol Portugáliába, rettentő sok bűn terheli a lelkét, persze egy Salazar nyújtott neki baráti kezet, az angolok meg az amerikaiak elnézik egy war criminal kényelmes öregkorát, köztudottan az amerikaiak bujtatják a legtöbb náci, s közbe verik a mellüket, hogy fölszabadították a fél világot, a CIA elszöktetett Németor-

szágból Dél-Amerikába, akit tudott, mint Mengelét, az agyalágyult Horthy még csak nem is a leggonoszabb volt közülük, bár fájó, hogy hintaszékben tölthette vénkorát, egy matrózbúzában, mint aki jól végezte dolgát, az arany vállbojtos dög, a cattarói hentes és mészáros.

Sajog a szívem, ha arról hallok, hogy nálatok még mindig banditák veszélyeztetik a szocializmus építését, röplapokat szórnak, avval, hogy *majd újra kezdik*, és hogy még mindig nem lehet kenyeret vagy citromot kapni, és tejporból kell csinálni tejet, és hogy telve vannak a gyűjtőtáborok, nem tudnak észre térni? és szívszorongva nézem a mi itteni *előre* haladásunkat, a háborúra úszító törpéket, Ben Gurion nem sokáig birta a háttérbe, ő volt önmaga szürke eminenciása, és a sovinizmus zablátlan tombolását, és a nyelv torzulásait, a rabbik előretörését az oktatásba, a háborún meggazdagodó vészmadarakat, ha másként beszélsz, mint ők, már *áruló* vagy, pedig mi azon dolgozunk, hogy a hallgatás bástyája ne épülhessen föl újra a bűnök védelmében, és tudom, hogy Khruschev elvtárs bölcs vezetésével a Rákosi-éra rémségei és gonoszságai soha többé vissza nem térnek, a német hadifoglyokat hazaengedték egy szálig, milyen remek foglalatosság, hogy a két kis Muksi, Viki meg Matyi segített parkettot vixelni, csillog-villog, úgy-e? drága kislányom, milyen szomorú tudni, hogy te olyan rettenetes fáradt vagy, mivel segíthetnénk neked? vixelni biztos nem tudnék, még csak tegnap este irtam le az előbbi mondatokat, és olyan szörnyű üresnek és hiába valónak éreztem, hogy inkább ágyba bújtam, a szívem úgyis rendetlenkedett, gondoltam, reggel minden szebb és reményteljesebb.

Apus minden hónapban elhatározza, hogy új *regime*-t kezd, ez absurd, mert ha reggel 5kor felkel, 6kor már dolgozik, most képzelhetitek, hogy akkor este 7-8kor már köhögni sincs ereje, nem hogy olyankor kezdjen alkotni váratlanul, Mann megeszi ezt az embert testestől-lelekestől, és még hozzá ráadásul a sok *agmát nefes*, lelki seb és kin attól, ami a világba történik, főleg Israelbe, s hogy az E.N.Sz.be nem veszik be a magyar delegátust, igazán nem tudom, mit okvetlenkednek, mikor a *tiltott határátlépők* most mind hazatérhetnek, nyilván túl vannak már az első rémületen, akik Bécsig futottak, mert bedőltek a nyugati propagandának, most hátraarcot csinálnak, mert ahol lőnek, ott futnak is, így üritették ki a mieink az arab falvakat 47-48-ba, gépfegyverrel, új asztalt vennék Apusnak, ez a mostani egy oly rozoga tákolmány, inkább vasalóasztal, ha új asztala lenne, talán új gondolatok is jönnének, arról nem beszélve, hogy mi minden elférne rajta, most egy Erika, a szótár és 100 toll és ceruza és radír, a *Spinoza* minden helyet elfoglal.

Ő nem enged meg magának a legcsekélyebb könnyítést sem, nincs benne az élethez szükséges egoizmus, mióta visszajöttem, múlt héten sikerült elcsábítani moziba délután, láttuk *A föld sója* nevű amerikai darabot, félig üres moziba, Biberman rendezte, Wilson írta, a résztvevők New-Mexikói bányászok és családjaik, valami gyönyörűen megrázó mexikói színésznővel a főszerepben, itt összesen 1 hétig játszották, mert nem volt közönség, Amerikába nem játsszák, ezt nem nézni meg nagy veszteség, nagy sztrájk a New-Mexikói cink-bányákba, amiben a bányászfeleségek nagy szerepet játszanak, a hollywoodi *Tizek* írták, akiket Mccarthy feketelistára rakatott, és a mexikói színésznőt örökre kitiltották Amerikából, nálatok a gyerekek szépen énekelnek, egész kórust lehetne szervez-

ni, Gabi biztosan fog muzsikálni, zongoraművész lesz, tudom, hogy Robi ellenzi a nagy áldozatot, de proliéknál nincs zenetanulás sacrifice nélkül! kell egy hangszer, ha nem zongora, harmonika, ha nem harmonika, violin, ha nem violin, furulya, és ha nem furulya, akkor dob, minálunk három napja nagy vendégjárás volt, szépen fogadtuk a lánykérőket, teával és fisztukimmal, a vőlegény-jelölteket, csak az eladó lányunk volt náthás, Aliza, aki folyton hatalmasakat tüsszögött, a három férfi pedig egymást nézte, mint egy olasz comédiába, vagy Chekhovba, és nem mert megszólalni, én meg töltöttem a jeges teát a poharukba, mind arra vártak, ki megy el előbb, Alizának persze a negyedik tetszik, aki el se jött, de még még csak nem is üzent, most aztán meg lehetsz velem elégedve, mert többet tudsz az itteni újságokról, mint én az ottaniakról.

Tegnap Apus megkapta a *Fehérkönyv* második füzetét, rettenetes, kértem, hogy nekem ne mutassa a kirakatokat az utcán heverő felgyújtott könyvekkel, és a szétlőtt házakat, és a fán lógó hullákat, mennyire fáj a szívünk, hogy nem birunk hathatós segítséget nyújtani, de tudod, hogy az élet elég kegyetlen, és még *az egyéni jobb élettől nagyon messze vagyunk*, te kislányom komolyan gondolod, és csinálod a szocialismus építését, sajnos mások nem, ezért olyan nehéz az életed, Robikám, jó, hogy soraidat humornak tekintem és nem gúnynak, igazad van, nincs szükséged használati utasításra, kávé akkor iszol, mikor úri kedved hozza, készítem a ruháscsomagot, februárig Vámmentes, a kávé Párisból lett küldve, a csomag Argentínából, 3 hónapig is tart, mi innen nem küldhetünk, mert azt mi is importáljuk, most sikerült a kormányunknak az élet standard alapos lenyomása, hivatkozva a háborúra, persze csak a szegények és a munkások és fix fizetésűek fogják megérezni, a gazdagok nevetnek a markukba, igaz, hogy még a háború előtt volt egy flancos verseny a *maszekok* és a jól fizetett szakmunkásoknál, főleg a lakásokban, de már úgy berendezkedtek pár év alatt, hogy most egy kis szünetet tarthatnak, csoda, hogy ennyi ember befér ebbe a pici országba, de ha most nem jössz hozzánk, édes lányom, akkor majd Apus elmegy hozzátok, a *nagy kérdés* tehát lekerült a napirendről, igazán boldogok voltunk, hogy a narancs végre megérkezett, oly későn, bár a Robi elvicceli a *használati utasítást*, pedig mi nem azt irtuk, hogy a beretva pengét beretválásra használják, hanem bizonyos apai-anyai, vagy mondjuk így, baráti kívánságot irtam a kávé ivásról, végre Matykó prima kis rajzait is megkaptuk, és B. levlapját a golyóstollas csomag érkezéséről, abban ezer százalékgig biztos vagyok, hogy Matyi nagyon jó orvos lesz, a rajzokat eltesszük jó helyre, hogy hencegessünk, ha jön a rokonság, de a legfontosabb, lányom, hogy mindig legyen, ahogy mondják: *free time at one's own disposal without hurry*, kell a léleknek egy kis lebegés, ha könnyebb lenne az életetek, és nem csak pénteken volna melegvíz, mikor befűt a Lénárt bácsi a kazánba.

A nagy Golda nagy búsan bejelentette az E.N.Szbe, hogy kiüritjük az elfoglalt területeket, az amerikaiak toppantottak egyet, majd *megszakad a szívünk*, mikor már a Ben Gurion álmodta Nagy-Israel ott ködlött a távolban, ne haragudjatok, de *déjávú*-m van, a Zelket Apus szereti, és megérti, ha romantikusan lázad, de néha az igazság *látszata csábítóbb*, és a mélyebb összefüggések elkerülnek a jogosan háborgót, Maó megírta, hogy a forradalom nem diszebed, nem egy írásmű megalkotása, nem egy kép megrajzolása, és nem himzés; nem lehet olyan kifinomult,

olyan könnyed, illedelmes, olyan gyengéd, kedves, udvarias, tartózkodó és nagylelkű, a forradalom lázadás, erőszakos cselekedet, mellyel az egyik osztály megdönti a másikat, igenám, de kérdés, hogy melyik dönt, és kinek a szolgálatába áll egy egyszerű munkásember, akit a Sovjet Unió gyűlöletére tanítanak, mert a nélkülözés és az elkövetett hibák késői beismerése hamis színben tünteti föl előtte a történelem rejtőzködő erőit, de akkor se szabad a fölháborodottak jóindulatát lebecsülni, de erélyesen kell őket figyelmeztetni, míg észre térnek, ti soha nem fogtok a szektánsok hibáiba esni, de én részemről fáradt vagyok, és képtelen minden jelszóra ugrani, néha föl se fogom, mért szavaznak a pártok úgy, ahogy szavaznak, a politika nekem egy labirint, de nem rózsás, talán ha a Békemozgalom itt újra életre kelne, talán éreznék újra valami tettvágyat, az utolsó csomagba van egy szép kis szürke zsakett, azt adjátok Tominak, igen sajnálom, hogy már nincs vámmmentesség, a rég beigért Rolex Robié, a csokoládé a nőké és gyerekeké, most, hogy megint lakótok van, ki az a nő? fiatal? öreg? progressív? reakciós? hogy kerül hozzátok?

A Suez-kanális nyitva van, Ghána is szabad, beszámolhatok arról, hogy a magyar kivándorlókat jó lakásba helyezik, és a szakemberek aránylag gyorsan kapnak munkát, csak a témáni munkásoknak nehéz a helyzetük, közöttük sajnos rengeteg a munkanélküliség, Apus beleugrott a *József és testvéreibe*, mint megejtett leány a kútba, azt fordítja, hogy mikor mászik ki belőle, csak a jóég tudja, és drága Eliás öcsénk mit csinál? ő most fakanalakat farag, vagy ötkrajcáros gyerekjátékokat? keres-e annyit, mint azelőtt? ilyesmik érdekelnek egy ostoba sógornét, aki megúnta, hogy csak a szellemiakkal foglalkozzon, most már az anyagiakkal akar foglalkozni, hiszen mi vad materialisták vagyunk, csak azt szeretném tudni, hogy Elemér ezért végzett talán jegyző kurzust? hogy megint valami gyárba robotoljon? azt mondja, hogy a fatönk jobb, mint az emberi anyag, ezzel nem vitatkozom, de amikor itt mondom a barátaimnak, hogy te ápolónó vagy, és tudsz angolul, héberül, sőt beszéltél arabusul is, mindig dühöngenek, hogy így bánnak nálatok az ember anyaggal, Robi használja nyelveit? mondd, mi van a Kultúr Kapcsolatok Intézetével? nem lehet valami irodalmi lapot kapni általuk? már hetek óta nem birunk titeket fogni a rádión, végül a levelet a betegsegélyzőbe fejezem be, megint valami utálatos egzéma kinoz, az Egyiptomiak is idióták, vajon mért nem szabad Israelnek használni a Suez csatornát? mikor az egész háború ezért volt.

Nasser nem ijed meg az árnyékától, remélem, hogy a látogatásodhoz segíthetünk, nagy az úr Isten állatkertje, sokféle majom él benne, különösen, hogy Hanna a fejébe vette, hogy hozzásegít a pénzzel, majd csak lessz valahogy, könnyörgöm, ne hanyagold el magad, mi van az allergiáddal, legalább rendesen kosztolj, mert ha megint teljesen kimerülsz, abból senkinek a világon haszna nem lessz, a román szobrász, akinek őrizem egy könyvbe a kivágásait, meghalt, *Brancusi*, Parisba, a gyönyörű tojásdad aranyfejét szerettem, és a koczka-csókot, örülök nagyon, hogy vettél fogast, remélem, Robi is szereti, és szépen felakasztja a kabátját, nem dobja valamelyik székre vagy az asztalra, a kék lenvánszon Hannától van, a lepedő tőlem, remélem, most Maszeknak adhatod kivasalni a holmikat, mindenki szidja a Maszekokat, de én örülök, hogy pótolják, amit az állam nem tud nyújtani, mert úgy látszik, az állam akár socialista, akár kapitalista,

nem képes mindent csinálni, bár mindent akar kontrollálni, nagyon szeretném, ha a fekete kabátot megtartanád magadnak, ami legutóbb ért oda, biztosan jól áll, és Robi szereti, ha van mibe öltözni, még jóba vagytok a Réz házaspárral? remélem, Sára már kiheverte a bronchitissét, és újra hagy aludni?

Begin már megint szavazást kért a kormány ellen, de vesztett, mi is kértünk, más okból, de mi is vesztettünk, az Általános Cionisták pedig azt követelték, hogy állítsák le a gázai visszavonulást, de az is vesztett, vagyis mindenki vesztett, Tomi, úgy látszik, csak teng-leng a világba, a szürke zsakettnak azért remélem, hogy örült, az a Hilda nevű nő kikészíti a saját gyerekeit a hazudozásaival, a kis Kriszta a mai napig úgy tudja, hogy mi Apussal *Csehszlovákiába* élünk, ez is jellemző a Hildára, a nagy konspirátorra, aki apácaként járt be a gettóba zsidót menteni, kíváncsi vagyok, mikor fogja megmondani a gyerekeinek az igazat, akik talán még azt se tudják, hogy zsidók, tudom, nem mindenki henceg az israeli rokonságával, ezt is le kell nyelni, remélem, Elemér nem szunnyadt el az Alexandrov együttes búcsú estjén, mint velem a Szent Johannán, igaz, a basszus kórus fölriaszthatta, ami tragicusabb, hogy nálunk az utcán lelőtték a gazember Kasztnert, aki talán gazember, mégis mentett zsidó életet, még ha a rokonait is, és nem bizonyosodott be, hogy hasznot hajtott volna belőle, végül nem ítélték el, hanem az utcán kivégezték, a Bíró kimondta a tárgyalás végén, hogy *eladta a lelkét az ördögnek*, hogy mondhat ilyet egy Bíró?

Tökkelütött bíráink vannak, kik az erkölcsi fölény mérhetetlen magasából néznek le az emberiségre, sajnos, még mindig lappanganak államunkban a zsidó terroristák, 3at letartóztattak, a Begin pedig, ahogy szokta, föl akarja oszlatni a Knessetet, és új választásokat akar, mivel kivonultunk Gázából, ami törvény szerint tilos lenne, ilyen scysophren itt a helyzet, igaza van Beginnek, de nem szabad vele egyet érteni, az igazság malmai lassan *örülnek*, nagyon aranyos a kis Matyi a hatalmas sildes katonsipkában, kösz a képet! púp a papája hátán, remélem, nem lessz officér belőle, van elég anélkül is a világon, most egy darabig ti is megkóstolhattátok a kijárási tilalmat, amit itt mi oly sokszor átéltünk, végre normalizálódik nálatok a helyzet, ha csak nem tekintem a Robi értetlenkedését, hogy tegyetek-e ki mécesst az ablakba, örülök, hogy nem hallgattál rá, és kiraktad a gyertyát, jobb, mintha bevernék, de mért olyan vénséges vén az az agyonhajsolt Elemér? Apusnál vagy 10 évvel idősebbnek látszik, pedig vagy öttel fiatalabb, oly elgyötört, oly hamuszürke, s azok a mélységes ráncai a tavaszi fényben, mintha belekarcolták volna az arcába, de milyen klassz az a kis zsuffolt csoportkép a vár alatt, hála érte, szép, hogy a kedvünkért ennyien összejöttek, és ilyen kis helyen elfértek, te lehunyod a szemed, halálos fáradtan, az Apja karján ülő Sára lobonca ragyog, a kis Gabi, úgy látom, valami igencsak barátságos Effendinek öltözött, az üstökére csapott holdsarlós fezeben, mindenki valami egész másra gondol, s próbál mosolyogni, mögöttetek a szétlőtt várfal, de legalább süt a nap, káprázik a szem

Ablakkeret

Az a fajta fülledt, meleg nyári este volt, amikor már észrevehetően rövidülnek a nappalok, de még mindig eléggé későn sötétedik. Dobó István – azaz, hogy véletlenül össze ne tévesszük őt a hasonló nevű hős kapitánnyal, inkább csak Dobó Pisti – napi munkája végeztével fölfelé kapaszkodott a domboldalra vezető dűlőúton. Lassan haladt, mert a domboldal meredek volt.

A dűlőút a dombtetőn egy szélesebb földútba futott bele, mely a lent húzódó országúttal párhuzamosan haladt mintegy másfél kilométeren át, majd egy éles kanyarral bal felé fordulva leszaladt, szinte lebukfencezett a dombról, hogy aztán egy másik magaslatra kanyarodjék fel, ahonnét már nem látszik a falu.

Idáig Dobó Pisti csak ritkán jutott el. Neki elég volt a másfél kilométeres magaslati szakasz; onnét jobb kéz felől kitárult előtte a falu és környéke, bal kéz felé pedig messze-messze látszott a kopár, hepehupás táj, itt-ott az egykori erdők nyomaival. Valahányszor az alkonyat előtti órában Dobó Pisti visszanézett a piros cserepes háztetőkre, mindig úgy rémlett neki, mintha önmagát látná a domboldal felé vezető faluszéli utcán, és hallaná az idősebb falusiak hozzá intézett szokásos kérdését:

– Messzire tetszik menni ebben a sötétben?

Mások meg ezt kérdezik, és nem várnak rá választ:

– Egészségügyi séta?

Megint mások, a legbizalmaskodóbb természetűek, tréfával kísérleteznek:

– Sétálgatunk, sétálgatunk, a szegény kutyát meg otthon hagytuk?

Itt jegyezzük meg, hogy ebben a faluban szép számmal fordultak elő kutyák, de nem volt szokás kivinni őket az utcára. Igaz, sétálgatni sem volt szokás. Dobó Pistinek pedig nem volt kutyája. Még csak az hiányzott volna neki, meg a hátára egy nagy púp! Munkája miatt gyakran járt vidékre, külföldre; nem lett volna kire bíznia a kutyáját, meg aztán csöppet sem kedvelte a kutyákat, és ezt a kutyák meg is érezték rajta. Amikor esti sétatája végeztével visszaereszkedett a dombról, a falubeli kutyák úgy acsarkodtak rá a biztonságos kerítés mögül, mintha legálábbis Dzsingisz kán vonult volna végig a főutcán.

Kérdés persze, hogy mennyire volt biztonságos a kerítés. Az egyik portán például egy örökösen ingerült rottweiler teljesített szolgálatot, egy roti, sőt – ahogy a falusiak becézték – egy rotyi, amit egy korhadásnak indult fakerítés választott el az utcától. Ezt a rozoga tákolmányt a rotyinak gyerekjáték lett volna akár szétszednie, akár átugornia; tulajdonképpen rejtély, hogy eddig miért nem tette meg. De még bármikor megteheti!

Máshol egy bullterrier burkolódzott hallgatásba. Itt vaskerítés volt, hegyes nyársakkal, ám Dobó Pistinek az volt az érzése, hogy a bullterrier – ami aránytalanul nagy fejével erősen emlékeztetett a népszerű Kistehén-figurára, de még in-

kább olyan volt, mint egy géntechnikailag rekonstruált ragadozó dinoszaurusz, egy miniatúr Godzilla – előbb-utóbb cseppfolyóssá változik és kicsurog az utcára, ahol majd éppen akkor kocsonyásodik vissza azzá a szilárdan vicsorgó szörnyeteggé, aki mindig is volt, amikor Dobó Pisti hazamegy a sétából.

Dobó Pistinek ugyanezért szokása volt a falu határában fölszedni három-négy, közepes méretű zúzalékkövet, és ezeket, hazafelé menet, már csak a falu közepén hullajtotta el, az 1945-ös emlékműnél, melyet nem bontottak le, csupán a vörös csillagot fűrészelték le a tetejéről, és kiásták mellőle a rózsabokrokat. Nem mintha ezzel a három vagy négy zúzalékkövel Dobó Pisti megvédegetné magát, ezekkel csak ablakokat tudna betörni. Mégis, minden este látni véli magát a dombtetőről, a kanyarodni készülő földútról, amint háromnegyed óra múlva hazafelé tart, és közepes méretű zúzalékköveket szorongat a kezében.

Negyvenéves elmúlt, vagyis abba az életkorba lépett, amikor már tekintélyes embernek, sikeresnek vagy legalább jó módúnak illik lenni, ő pedig zúzalékköveket szorongat a kezében, még mindig zúzalékköveket!

Legtöbbször idáig jutott gondolataiban, amikor fölért a dombtetőre, a dűlőút és a földút találkozásához. Ezen a helyen három akácfa áll. Eddig még vagy azért nem vágták ki őket, mert túlságosan szem előtt vannak, vagy annyira görbék és vékonyak, hogy nem kellene a fatolvajoknak sem. Ilyen idős korában az ember már tekintélyes férfi, ő pedig csak Dobó Pisti, még mindig csak Dobó Pisti; bár a falubeliek tanár úrnak szólítják, sőt azt is mondják neki, hogy doktor úr. De ezt ők sem gondolják komolyan.

Talán száz lépést tehetett a földúton, amikor neszezést hallott a háta mögött. Egy kerékpáros közeledett felé. Csakhamar utolérte a gyalogjátót. Egy darabig továbbhajtott, majd egyszerre csak – még jóval a kanyar előtt – megállt.

Ezzel bizony beszélgetni kell – gondolta Dobó Pisti. Nem szerette, ha megzavarták, és nem örült, ha séta közben meg kellett szólalnia. A kerékpáros fehér vászonsapkát viselt. Sovány volt, horpadt arcú. Huszonhét-huszonnyolc éves lehetett. Hátha valami egyszerű felvilágosítást kér, és annak birtokában rögtön odébbáll.

Így is történt. A fiatalember azt szerette volna megtudni, hová vezet ez a földút, és hogy végig lehet-e rajta kerékpárral hajtani. Dobó Pista mondta, hogy annál az erdőfoltnál, mely idelátszik, és két kilométerre van a kanyar után, a földút kettéágazik, és ha a fiatalember jobbra fordul, akkor a lejtőn kényelmesen legurulhat M. községbe, ahová különben odalent az országút is vezet. M. községet korábban K. községnek hívták, de a helyi lakosság kérésére – mivel bántotta őket, hogy a különös hangzású helynév miatt az egész környék rajtuk gúnyolódik – a belügyminiszter 1941-ben engedélyezte a névváltoztatást. Öt évvel később, 1946-ban a község lakóinak negyötöd részét kitelepítették, és a helyükbe költözőknek már mindegy lett volna, hogy K.-nak vagy másnak hívják-e a községet; ám a településen addigra már rajta ragadt az a név, hogy M.

Mire a fiatalember megkérdezte: és ha ő az útelágazásnál nem jobbra találna fordulni, hanem balra, akkor ugyan hová jutna?

A fiatalember Dobó Pistit a fiára emlékeztette. Azaz, hogy pontosabbak legyünk: megfordult a fejében, hogy a fia körülbelül így nézne ki tizenhárom év múlva, amikor huszonhét esztendősen lenne. Dobó Pistinek öt évvel ezelőtt még

volt egy felesége (vagy az ő szavaival, „egy működő házassága”) és volt egy tanári állása. De aztán a házasságnak is meg az állásnak is – egymástól nem egészen függetlenül – vége lett. Úgyhogy Dobó Pisti most egymagában él, és még hatvanéves korában is Dobó Pisti lesz, feltéve, hogy megéri a hatvanadik évét. Ja igen, és volt egy fia. De mi a magunk részéről úgy sejtjük, hogy ez a kerékpáros fiatalember csöppet sem hasonlít rá.

Ha a kerékpáros bal kéz felé fordulna – magyarázta Dobó Pisti –, akkor úgy haladna, mint a népdalban emlegetett juhász, „egyik dombról a másikra”. Arrafelé mehet húsz, harminc, akár negyven kilométert is anélkül, hogy lakott helyet érintene. Ezen a területen a falvakat még a török idők harcai során elpusztították, és azóta sem telepítették újra őket.

Errefelé van a Kis Nyulas – mutatott egy bozotos horpadásra –, arra meg az Öreg Nyulas, aztán jönnek a halálról elnevezett helyek: Icig-halála, Kisbence-halála, Részegjuhász-halála. Az embernek olyan érzése támad, hogy ott kezdődik a halottak birodalma, vagy legalábbis vége van a világnak.

A fiatalember összeráncolta a homlokát. Szemlátomást erősen gondolkodott, vagy azon, hogy vége van a világnak, vagy azon, hogy jó lesz-e neki harminc-negyven kilométert kerékpározni lakatlan vidéken, leszálló alkonyatban. Végül így szólt:

– Csakhogy mi ismerjük ám egymást!

Mindjárt meg is mondta, hogy ő kicsoda.

– Én vagyok a Gombos Gyöngynek a férje!

Azzal beletaposott a pedálba. Több mint egy percig látszott még, amint végiggurul a kanyaron, majd eltűnik az útelágazásnál. Nem is hinné az ember, hogy egy perc milyen hosszú idő.

Dobó Pisti aznap, szokásától eltérően, elsétált egészen az útelágazásig, sőt valamivel még azon is túl.

Gombos Gyöngyi a tanítványa volt nyolc-tíz évvel ezelőtt, jól emlékezett rá, már amennyiben jól emlékezhetünk olyasvalakire, akire jóformán sohasem gondolunk. Magas, vékony, szőke lány volt, nem túl okos, nem valami kedves. Az arcvonásait a férfi már nem volt képes felidézni. Egyszer, amikor a lány valami füzetért vagy mappáért jött, és bekopogtatott hozzá, ő megdicsérte a ruháját, a lány azonban elhárította a dicséretet, mondván: „Tanár úr zavarba hoz.” És válat vont, sőt mintha még az ajkát is lebiggyesztette volna.

Egyszer egy másik tanítvány azt mesélte Dobó Pistinek, hogy „a Gombos Gyöngyi már feleség, sőt már anya!” És lehetetlen volt hangjában egy árnyalatnyi irigységet meg nem hallani. Erre a beszélgetésre – ne szépítgessük – egy nem túlzottan széles ágyban került sor, a szeretkezés utáni, elalvás előtti percekben, amikor az egyik a másiknak és a másik az egyiknek mindenféle történeteket mesél. Akkoriban a „működő házasság”, melyről az imént szót ejtettünk, már igen rosszul működött, sőt voltaképp sehogyan sem. Úgyhogy ennek a másik tanítványnak az arcvonásaira a férfi jól, nagyon is jól emlékezett, pedig őt sem látta már vagy négy éve.

Igaz is! Tényleg! Hónapokkal ezelőtt hallotta, hogy egy fiatal házaspár megvett és felújított egy régi házat a főutca kifelé eső végén. Ő látta is ezt a felújított házat, sőt, ha jól meggondoljuk, minden este, valahányszor sétára indul a domb-

oldal felé, elhalad a Gombos Gyöngyiék felújított háza előtt. Meg aztán – ez is csak most jut eszébe – szombat délelőtt látott a vegyesboltban egy városiasan öltözött, szőke fiatalasszonyt, ám akkora volt a tülekedés, hogy ő nem ismerte fel a távoli ismerőst. A fiatalasszony pedig azért nem vette őt észre, mert mindkét kezét lehúzták a nehéz kosarak, ráadásul egy ötévesforma kisfiúval próbált alku-dozni, aki üvöltve, toporzékolva követelt marcipángolyót és dobozos fagyaltot.

A férfi kiszámította, hogy a fiatalasszony – ha valóban ő az – még most is csak huszonnégy éves. Korán kezdte a családi életet. Érettségi után teherbe esett, bizonyára véletlenül, aztán úgy döntöttek, hogy megtartják a gyereket, és összeházasodnak. De ha így van – vonta le Dobó Pisti a következtetést –, akkor a Gombos Gyöngyi férje nem fog messzire biciklizni. Perceken belül visszafordul. És valóban, már fel is hangzott az iménti surrogás, méghozzá megint hátulról, mert az útelágazásnál Dobó Pisti jobbra fordult, M. község felé, Gombos Gyöngyi férje pedig a másik irányból közeledett. Olyan volt, mintha a *Bikemag* nevű kerékpáros szakfolyóiratból lépett volna ki, vagy mintha egy kifestőkönyv színes ábrái közül lett volna ollóval kivágva, éppen csak a sisakja és a térdvédője hiányzott. Dobó Pisti hiába töprengett, hogy hívják a fiatalembert, képtelen volt a nevét felidézni. Pedig hallotta ezt a nevet négy-öt évvel ezelőtt, nem is egyszer, abban a bizonyos nem túl széles ágyban. Arra világosan emlékezett, hogy kellemtlenül érezte magát, amiért egy vadidegen férfinevet hall, miközben egy meghitten ismerős, felhevült női test préselődik az ő testéhez, de a névre nem emlékezett már.

Gombos Gyöngyi férje furcsállotta, hogy az útszakasz, melyen végigbiciklizett, éles cikcakkot, vargabetűket ír le, miközben átvág a mezőkön. Pedig ennek igen egyszerű a magyarázata. Ezen a szakaszon a földút a megyehatár. A föld balra az egyik megyéhez, jobbra a másik megyéhez tartozik már vagy nyolcszáz éve. Ha egy haramia átszaladt ezen az úton, a vármegyei pandúrok nem üldözheték tovább, még csak utána sem lőhettek, mert az illetékességük nem terjedt a kerékvágáson túl.

A fiatalember tolta a kerékpárját, úgy lépkedett a környéket alaposan ismerő férfi mellett. Látszott rajta, hogy nem siet. Meg is mondta, miért. Azért, mert a felesége odahaza tortát főz, és ő nem akarja zavarni.

Ilyen furcsán mondta, mintha a tortát főzni kellene.

Az ő felesége, a Gyöngyi egy szóval sem állította, hogy tortát fog főzni, mert a Gyöngyi őt ezzel a tortával meg akarja lepni, tudniillik neki ma van a születésnapja. Meg a névnapja is. Mert nála ez a kettő ugyanarra a napra esik.

Dobó Pisti, miközben gépiesen gratulált, próbálta kiszámítani a fiatalember keresztnévét. Biztosra vehető, hogy nem Edgár. Nem is Kornél. Talán Csaba? Nem, semmiféle Csabára nem emlékszik. Pedig azoknak van ilyenkor névnapjuk. Dobó Pistinek meglehetősen bizonytalan elképzelései voltak a névnapokról, még a sajátját sem tudta mindig, és ezzel sok mindent elárultunk róla. Olyan tulajdonságokra, jellegzetességekre derül fény, melyek aligha magyarázhatók pusztá szórakozottsággal. Ettől függetlenül szórakozott is volt. Könnyen lehet, hogy azt sem tudta volna megmondani, hanyadika van aznap, melynek estéjén történetünk legnagyobb része játszódik.

Már amennyiben valaki megkérdezi tőle, hogy hanyadika van.

Ám Gombos Gyöngyi férje nem ezt kérdezte tőle, hanem azt, hogy volna-e kedve beugrani hozzájuk, és megnézni a tortát, melyet a felesége meglepetés gyanánt főzött neki.

Nem azt mondta, hogy meglepetés, hanem azt, hogy „meglepi”. És tegezte Dobó Pistát, aki sehogyan sem tudott visszaemlékezni rá, mikor is tegeződtek össze, de a fiatalember olyan természetesnek ható hanglejtéssel beszélt hozzá, hogy magától értetődőnek érezte a megszólítás közvetlenségét.

Azt felelte, hogy meglepetésből talán egy is elég, a torta, és ő nem akarja megzavarni az ünnepi vendégséget. Különben is, micsoda dolog üres kézzel beállítani? Mire Gombos Gyöngyi férje azt mondta, hogy nincs vendégség, náluk nem szokott lenni, és néhány szál útközben szedett virág eleget tesz az udvariasság kívánalmainak.

Virágot persze nem találtak. Hiszen félig-meddig már besötétedett, és ezen a területen, amióta gyomirtó szereket használ a mezőgazdaság, virág csak beltéren, kertekben fordul elő. Dobó Pisti virág helyett fölszedett az út széléről egy háromszögletűre csiszolódott, sötétszürke kavicsot. Ezen a környéken gyakoriak a hozzá hasonló féltényérnyi, háromszögletű, lapos kavicsok. Ki tudja, miféle kezek csiszolták őket ilyen egyformára? Talán az ördög munkálkodását dicsérik, egy feledésbe merült népmonda szerint; vagy a tengerfenéken feküdtek évtízerezekig, és váltakozó irányú áramlásokban dörzsölődtek, fényesedtek? Nem tudjuk a választ, mindenesetre Gombos Gyöngyinek egy ilyen háromszögletű, lapos kavics is jó lesz.

Valószínűleg jobb is lesz a virágnál!

Gombos Gyöngyi férje mesélte, hogy a múltkor, még az ősszel, krizantémot vitt a feleségének, a fiatalasszony azonban haragosan felcsattant: hogy ő máris úgy érzi magát, mint egy temetőben! Majd, mint aki maga is érzi, hogy ezt a beszédtemát nem kellene tovább feszegetnie, hirtelen rátért egy vidám apróságra, vagy velük nemrég megtörtént esetre, melynek nem győzött eléggé nagy feneket keríteni. Nyilván az volt a célja, hogy a mondanivaló kitartson legalább a faluszéli házakig.

A fiatalasszonyt néhány héttel ezelőtt meglátogatta egy osztrák barátnője – így foglalhatnánk össze a vidám apróság lényegét. A barátnő magával hozta négy és fél éves kislányát is, akit úgy hívtak, hogy Isabell. Egyrészt nem volt kire hagynia a kislányt, másrészt azt remélte, hogy Isabell majd szépen játszani fog a kisfiúval. Csakhogy Isabellt megzavarta az idegen környezet, főleg pedig az, hogy egy addig sohasem hallott, idegen nyelven szóltak hozzá. Ráadásul otthon Isának becézték, amit az osztrák barátnő elfelejtett megmondani. Illetve, ha mondta is, Gombos Gyöngyiék nem hallották vagy nem értették, mert németül mondta. Így viszont a kislány, amikor hallotta, hogy Isabellnek szólítják az idegenek, felvakkantott, majd folyamatosan ugatni kezdett, mint egy rajzfilmbeli kiskutya, aki még nem jött bele az ugatásba, de már nagyon igyekszik. Később derült ki, hogy a saját nevét felszólításként értelmezi, tudniillik, ha az utolsó szótagot erősebben hangsúlyozzuk a kelleténél, akkor azt halljuk, hogy „Isa, bell!”, ez pedig magyarul tényleg azt jelenti, „Isa, ugass!”, és ő csak engedelmeskedett a felszólításnak.

Később aztán harapott is, pedig erre már végképp semmiféle felszólítást nem

kapott. Úgyhogy mindnyájan megkönnyebbültek, amikor az osztrák anyuka hazavitte Isabellt Ausztriába.

„Ám hiába utazott haza Isabella, mert Gombos Gyöngyi férje, akár egy rossz regényíró, még csak most kezdett hozzá, hogy leírja a kislány küllemét, méghozzá szerfölött aprólékosan. A műanyag virágokkal díszített hajcsatnál tartott, amikor bekanyarodtunk a főutcába, és megérkeztünk az igényesen felújított, régi parasztházhoz. A fiatalasszony éppen kilépett az ajtón, és valamit előrevitt a kertkapuhoz, úgyhogy majdnem összeütköztünk vele. Az esti sötétben jóformán semmi sem látszott belőle, csak a lábujjai, azok ugyanis világítottak, mintha szentjánosbogarak lettek volna felsorakoztatva nagyság szerint.

Később elmagyarázta, hogy foszforeszkáló körömlakkot használ, részint egészségügyi okokból, gombásodás ellen, részint azért, hogy ezzel is nyomatékosítson személyisége varázslatos vonásainak. Egy kissé furcsa volt, ahogyan dicsekedett ezekkel a nyomatékosító vonásokkal, mintha birtokolná és eszközként használhatná őket, holott amit használt, az a foszforeszkáló körömlakk volt, mely a pazarul megvilágított konyhában már egy csöppet sem érvényesült.

Viszont a konyhára teljes joggal büszkéek lehettek. Úgynevezett »amerikai konyha« volt, egybenyitva a lakórésszel, a falak és a padló vörös téglával kirakva. A halványsárga, tömör bútordarabok attól a skandináv cégtől származtak, mely tegeződő viszonyt létesít vásárlóival. Gombos Gyöngyi kijelentette: nemrég szerelték be a padlófűtést, hogy majd hideg téli reggeleken is kellemes érzés legyen a nyerstégla padlón lépkedni.

Most vettem csak észre, hogy az ötesztendei házasság és a gyerekszülés ellenére alig változott.

– Üljön le, tanár úr! – mondta kissé vonakodva.

Kértem, hogy ne tanáruazzon. Szólítson a keresztnevemen, Pistának vagy Pistinek, ahogy neki tetszik. Ellenben a tegeződést nem ajánlottam fel neki. Továbbra is magáztuk egymást, mint a régi szép időkben. Pedig azok az idők elmúltak, a mulandóság minden lehetséges értelmében.

Úgy mondom el mindezt, mintha látogatásom hosszú ideig, órákig tartott volna. Pedig ennek az ellenkezője igaz. Mindig is igyekeztem szem előtt tartani azt a szabályt, mely szerint idegen helyen tett első látogatás – különösen, ha váratlanul érkezünk – lehetőleg ne tartson tovább háromnegyed óránál.

Azzal kell kezdenem, hogy világossá vált: Gombos Gyöngyi nem főzött a férjének semmiféle tortát, eszébe sem jutott, hogy tortát főzzön. A jól ismert ajakbiggyesztéssel közölte: a tanár úr, azaz Pisti értékelni fogja, hogy mi lazán kezeljük a névnapokat meg a születésnapokat. Férje nemhogy bosszúsna, de még csak szomorúnak vagy különösebben kedvetlennek sem látszott. Elővett a hűtőszekrényből egy üveg sört, kinyitotta, és szétlötölte két nagy pohárba.

– Kedves egészségedre! – mondta. – Isten hozott minálunk!

Most már nem lehetett megkérdezni, mi a neve.

Sohasem volt valami nagyon kedves lány ez a Gombos Gyöngyi, de lám csak, mégis milyen boldogan él! – gondoltam irigykedve és keserűen, de persze azzal a mosolygós belenyugvással is, mely lehetetlenné teszi, hogy saját bajainkat fel akarjuk cserélni mások jó dolgával vagy megelégedettségével.

Itt van ez a szépen felújított, régi ház! Itt van ez a kamaszos hevületű, sovány

és lelkes ember, a férje, aki láthatóan a csillagokat is lehozza neki az égből. Így néz ki egy működő házasság, mindig is ilyennek képzeltem. És itt van ez a keskeny arcú kisfiú, aki mulatságosan hasonlít az apjára. Mintha a Gombos Gyöngyi férjének a huszonegynehány évvel ezelőtti, gyermekkori fényképe elevenedett volna meg!

– Krisztián, elegendem van belőled! – kiáltott rá az anyja. A kisfiú ugyanis beledobta az egyik söröspohárba azt a háromszögletű kavicsot, melyet az esti sétából hoztunk, a földút mellől, és torkaszakadtából ránk ordított:

– Ne beszélgetsetek!!!

– Aranyos gyerek – fordultam Gyöngyihez. Nem is próbáltam úgy tenni, mintha tényleg azt mondanám, amit gondolok, és azt gondolnám, amit mondok. – Úgy veszem észre, Krisztián a maga jellemvonásait örökölte.

Ezt hallva a kisfiú még egyszer elordította magát, mintha valami csontig ható, megmagyarázhatatlan fájdalomtól próbált volna szabadulni:

– Ne beszélgetsetek!!!

– Elegendem van belőled, Krisztián, hagyjál minket békén! – szólt rá a húszas éveit közepén járó, vékony, szőke nő, miközben betuszkolta, valósággal begyömöszölte a kisfiút az asztal alá, melynek lapján időközben szétfolyt a sör. Gombos Gyöngyi azonban megnyugtatóan, hogy a skandináv keményfenyőnek nem árt a sör, még talán szebb is lesz tőle a színe. Arra is megkért, hogy ne szólítsam a kisfiút Krisztiánnak, tudniillik nem ez a valódi neve. Őt Krisztiánnak csak a szülei szólíthatják, mi is csak akkor, ha rosszul viselkedik. Most éppen rosszul viselkedik, és abból, hogy Krisztiánnak szólítom, világosan láthatja: nem toleráljuk az agresszív magaviseletet.

– No, és mi a valódi neve? – kérdeztem. Csakhogy az anya, ha akart volna, sem tudott válaszolni, mert az asztal alól harmadszor is felharsant az eszeveszett harci kiáltás, vagy inkább sikoly:

– Ne beszélgetsetek!!!

Ezt követően ugatásban tört ki, méghozzá olyan hangosan ugatott, hogy az ember a saját szavát sem hallotta volna, ha ugyan kedve lett volna megszólalni. Majd hirtelen elhallgatott, de nem maradt tétlen: kezével feltolta a nadrágszárat, és beleharapott a lábikrámba. Krumplipüréhez alkalmazkodott szájacskájával, kiesni készülő tejfogacskáival nem tudott beleakaszkodni az izomkötegbe, de azért így is felszisszentem.

– Nem értem, mi ütött ebbe a gyerekbe – sopánkodott Gombos Gyöngyi. – Azért nem lehet nálunk bulit rendezni, mert belekapaszkodik az emberek ruhájába, és befűjja az orrát. Ha megsértődik vagy megharagszik, elképesztő mennyiségű váladékot termelnek a nyálkahártyái. Nála a takony a dühkitörés jele!

– Ezért is bulizunk mindig másoknál, főleg a Földvári Emesénél – tette hozzá a férje. – Ismered a Földvári Emesét? Én sem szívesen járok hozzájuk. Nem érzem jól magamat. Meg aztán a gyerekekre is vigyáznia kell valakinek. Úgyhogy amikor buli van az Emesénél, olyankor a Gyöngyi egyedül képviseli a családot.

Egy kicsit elgondolkodott. Érezte azonban, hogy angyal szállt el a ház fölött, ezért ismét megtörte a csendet:

– Elárulok egy titkot. A Gyöngyi nem azt mondja, hogy buli van, hanem azt, hogy puli van. Puli van az Emesénél!

A fiatalasszony közbevágott, a szokásos ingerült hangon:

– Ezt most miért mondtad el neki?

– Puli van az Emesénél! – kiáltotta vidáman a férj. Ügyet sem vetett a közbeszólásra. Úgy látszik, nemcsak sört ivott, hanem töményet is. – Szőrös, fekete, fürgé puli! Ki sem lát a fejéből a szemével a sok-sok szőr miatt!

Most, hogy jobban szemügyre vettem, kénytelen voltam megállapítani: ez az ember iszik. Pedig nem bírja, nem is nagyon szereti. Mégis mindennap elfogyaszt legalább egy üveg vodkát. Ha így folytatja, néhány év múlva önmaga felpuffadt árnyéka lesz!

– Mi történt a gyerekekkel? – kérdeztem, hogy másra tereljem a beszélgetést. – Percek óta meg sem szólal!

Tudomásomra hozták, hogy a kisfiú elaludt az asztal alatt. Gyakran előfordul, hogy miután kitombolta magát, egyik pillanatról a másikra kifárad, és elalszik ott, ahol van. Egy idő múlva felnyaláboljuk, lefektetjük, betakarjuk. Délig már fel sem ébred!

Igen ám, de nem lett volna könnyű kiszedni a gyereket az asztal alól, ahol egyenletesen szuszogva, elernyedtt végtagokkal feküdt. Azt javasoltam, inkább emeljük fel az asztalt. Aztán majd visszatesszük a helyére.

Így is történt. A két férfi odább vitte az asztalt, a nő pedig fölemelte a gyereket. Úgy ölelte magához, mint valami karonülő kisbabát. Nem is olyan régen tényleg az volt még.

– Nem értem én ezt a dolgot – mondta Gombos Gyöngyi, elbeszélve az alvó gyerek arca mellett. – Orrfújás, az volt azelőtt is, de ugatás meg harapás eddig még nem volt!

– Biztosan Isabell tanította rá! – vágtam rá jólértesülten.

Gombos Gyöngyinek elsötétült az arca.

– Miféle Isabell? – kérdezte, nem is tőlem, hanem a férjétől.

A férj nem jutott szóhoz, mert a gyerek, aki csupán színlelte az alvást, beleordított az anyja fülébe, miközben vergődni, vonaglani kezdett:

– Ne beszélgessek!!!

Az anya pedig, részint a meglepődéstől és az ijedségtől, részint attól, hogy elveszítette az egyensúlyát, kiejtette a karjai közül a gyereket. Némi rosszmájúsággal azt is mondhatnám, hogy ledobta a padlóra, egyszóval, földhöz vágta.

Akkor viszont merőben érthetetlen volna, miért beszélt hozzá olyan gyöngéden, csaknem gügyögve, ahogy a felhőtlen anyai szeretet szokott megnyilvánulni idegenek, lehetőleg magányosan élő emberek előtt. Egyébként éppen azon a helyen egy csomó pokróc és rongyszőnyeg hevert egymásra dobálva. A kisfiú azokra zuhant, így tehát nem ütötte meg magát. Semmi oka nem volt rá, hogy üvöltsön, de a történetek után nem lepődtem volna meg, ha ezt mégis megteszi.

A gyerek azonban nem üvöltött. Feltérdepelt az egyik rongyszőnyegen, és az arcát a kezébe temetve, csöndesen sírni kezdett.

Annyira megdöbbenő látvány volt, hogy hosszú másodpercekig nem kaptam levegőt. Vajon hasonló helyzetben, kilenc vagy tíz évvel ezelőtt, hogyan vigasztaltam volna meg a saját fiamat? Igen ám, de mire ez a kérdés átvillant a fejemben, addigra észrevettem, hogy a gyerek a sírást is csak színleli, mint az alvást az imént. Kétségkívül ügyesen csinálta. Legalábbis az anyját sikerült megtéveszteni.

– Tomika, nyuszika! – duruzsolta a fiatalasszony. – Megyünk aludni, Tomika, cicuka! – Mintha még azt is mondta volna a gyereknek, hogy: husimusi.

– Szóval Tomikának hívják – állapítottam meg. – Vagyis Tamásnak. Igazán kitalálhattam volna!

– Igen, Tamás – felelte Gombos Gyöngyi, miközben nyugtalan pillantást vetett a nadrágomra –, Tamás, de csak amikor jó fiú. Mert amikor haszontalan, rossz fiú, akkor Krisztián.

– No hiszen! – kiáltottam, és jót nevettem. – Itt növekszik a szemünk láttára egy újabb Dr. Jekyll és Mr. Hyde!

Gombos Gyöngyi azonban, úgy látszik, nem ismerte Stevenson könyvét. Nem értette, miről beszélek. Nekem pedig elment a kedvem a nevetéstől. Ugyanis lehajoltam, hogy megigazítsam a nadrágomat, és észrevettem, illetve kitapintottam annak nyomát, hogy a kisfiú – felőlem hívhatjuk Tamásnak is! – az imént az asztal alatt befújta az orrát a nadrágom szárába.

Amint az ujjammal odanyúltam, olyan érzést keltett, mintha a kisfiúnak – Tamásnak – nem annyira náthája, mintha inkább magömlése lett volna. Pedig egy ilyen idős gyereknél az még nagyon korai.

Kérdeztem, hol lehet kezét mosni, de nem kaptam választ. Nem is felelhetek volna, hacsak udvariátlanul a szavamba nem vágnak. Nem törődtem a szülőikkel, most már csakis a gyerekhez – Tamáshoz – intéztem szavaimat.

– Ide hallgass, Tamás! Ha akarod, elmondok neked egy mesét, mielőtt elalszol. Nekem is volt egy fiam, és amikor még olyan kisfiú volt, mint most te, neki is mindig ezt meséltem. Akarod hallani?

Tamás körbetekerte magát egy hosszú rongyszőnyeggel, valósággal bebabózódott. Végül még a karját is elrejtette a színes textilcsíkok mögé. Csak a feje látszott ki. Alig észrevehetően bólogatott.

Mesélni kezdtem.

Életem egy bizonyos szakaszában igen sokszor elmondtam ezt a mesét. Szó szerinti pontossággal, mindig ugyanazokkal a fordulatokkal meséltem. Végül már olyan gépies biztonsággal hadartam a csattanó felé kapaszkodó mondatokat, mintha azok egy felületesen hívő ember esti imádságának vagy egy bírósági határozatnak volnának az összetevői. Nem akartam, hogy a mesélő egyénisége nyomuljon előtérbe, és eltakarja magát a mesét. Annál fontosabb volt, hogy a gépiesen elhadart szavak szembeforduljanak a cselekménnyel, és a maguk sajátos, külön életét éljék. Ha ugyan lehet életük a szavaknak.

Elmondtam a gyereknek, hogy egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy bácsi, úgy hívták, hogy Hubi bácsi. Hát ez a Hubi bácsi egy szép napon a Szent István körúton sétálgatott, amikor szembejött vele az ördög. Az ördög megismerte Hubi bácsit, mert osztálytársak voltak. Megkérdezi tőle: »Szervusz, Hubi bácsi, hogy ityeg a fityeg?« Mondja Hubi bácsi, hogy ő jól van, csak az a baj, hogy nincs pénze. Mire így szól az ördög: »Ne aggódj, Hubi bácsi, mindjárt lesz pénzed, ha nekem adod a lelkedet, meg a bal felső hatos őrlőfogadat!«

Hubi bácsi kitátja a száját, az ördög pedig, hipp-hopp, karmos mancsával benyúl Hubi bácsi szájába, kihúzza a Hubi bácsi zápfogát, és mindjárt utána a lelket is kihúzza, méghozzá olyan gyorsan és ügyesen, hogy csak egy egészen kicsikét fáj.

Igazából nem is ezt meséltem. Ezt csak szerettem volna mesélni, de az utolsó pillanatban meggondoltam magamat. Meglehet, hogy a gyerek túlságosan ijesztőnek találná ezt a mesét.

Így tehát inkább csak a folytatást meséltem.

Azt mondja Hubi bácsi: »Hallod-e, te ördög! Kihúztad a legszebbik zápfogamat, ezenkívül a bal felső lelkemet is kihúztad, úgyhogy most már hadd lássam a pénzt, amit ígértél!« Feleli az ördög: »Mit akarsz tőlem, te Hubi bácsi, te szegény hülye lúzer? Inkább örülj, hogy nem fájt, vagy csak egy egészen kicsikét!« És ezzel vége is van a mesének.

Elhallgattam, bár a mesekutatás klasszikusa, Bruno Bettelheim azt írja, hogy pedagógiai szempontból kártékonyak a rosszul végződő mesék, mert a bontakozó gyermeki lelket még mélyebbre taszítják az amúgy is mélységes csüggedésben. Csakhogy én egy ideje megszűntem pedagógusnak lenni!

Ugyanakkor az sem igaz, vagy legalábbis erős túlzás, hogy nem törődtem a kisfiú szüleivel. Szemem sarkából mindvégig őket figyeltem, és igen komoly erőfeszítéseket tettem, hogy elnyerjem tetszésüket, noha tisztában voltam vele, hogy ez jóformán lehetetlenség. Arcomat a gyerek felé fordítottam, miközben a szülőket igyekeztem szemmel tartani, és ettől annyira megfájdult a szemem, hogy káprázni kezdett. Láttam vagy látni véltem, hogy a kisfiú, miután betekerte magát a rongyszőnyegbe, egyik percről a másikra megöregedett, anélkül, hogy felnőtté vált volna. Olyan volt az arca, mint a meleg szobában tárolt golden alma tél végén. Már csak az hiányzott, hogy hosszú, fehér szakálla nőjön!

Az a homályos érzésem támadt, hogy ettől a veszélytől én, csakis én óvhatom meg. Amíg mesélek, addig valamelyest mégiscsak meggátolhatom azt a szakállat a növekedésben.

Sietve leszögeztem tehát, hogy az iménti kijelentés, miszerint ezzel vége is van a mesének, csupán egy tényállítás az ördög részéről, az a fajta sejtés, melyet a régi görög filozófusok nyavalyatörésnek minősítettek. Hiszen az ördögnek soha sincs igaza, a gyermek- és családi mesékben pedig éppenséggel pórul jár. Még egy földműves, egy molnár is bármikor becsaphatja az ördögöt, legalábbis a mesében. Igaz ugyan, hogy Hubi bácsi, akiről beszélek, sohasem volt földműves, molnár pedig csak annyiban volt, amennyiben időnként, nagy ritkán a kávédarálót üzemeltette.

Ugye, nektek is van kávédarálótok?

Ebben a pillanatban ébredtem rá, miért látszik olyan elaggottnak a gyerek arca, sőt most már az egész feje, amint a rongyszőnyeg fodrai fölött billeg, akár a hullámozó vízen a merüléshez készülődő tőkés réce: valójában a félelem torzította el a kialakulatlan arcvonásokat. Olyan irtózatot és rettegést vettem észre, mintha a gyerek magát az ördögöt pillantotta volna meg, akivel Hubi bácsi találkozott, persze csakis a mesében. Igazat szól a közmondás, mely szerint nem jó az ördögöt a falra festeni.

Választanom kellett: vagy elhallgatok egyszer s mindenkorra, vagy valamiféle tréfás fordulat felé vezénylem a fabulát, a mesebeli cselekményt, hogy a felgyülemlett szorongás egy csapásra feloldódjék a felszabadító hatású, harsogó nevetésben!

»Nos hát, Hubi bácsikám, édes öregem« – így szólt az ördög –, »ha tényleg

látni akarod a pénzedet, akkor menj haza, és hajolj ki az ablakon. Hidd el nekem, látni fogod azt a pénzt! Ott fog heverni a pénzed az utcán, csak le kell hajolnod érte!» Úgyhogy többet nem is beszélünk az ördögről, mert az ördög, alighogy ezt kimondta, beült a fekete Landrover terepjárójába, mely ott parkolt a Honvéd utca sarkán, és elszáguldott a Markó utcai bíróság felé.

No, és mi történt Hubi bácsival? Hubi bácsi hazasétált nagy szomorúan. Azért volt szomorú, mert eszébe jutott, hogy: ha ő kihajol az ablakon, akkor hiába látja meg az utcán a pénzt, nem tudja fölszedni a járdáról, mert a Hubi bácsi a harmadik emeleten lakott, és akárhogy nyújtogatta volna a karját, sehogyan sem tudott volna az ablakból rátenyerelni a járdára.

Úgyhogy okosabb lett volna, ha szegény Hubi bácsi nem hajol ki az ablakon. De ő túl akart járni az ördög eszén, és azt gondolta, hogy: először is kihajol és meglátja a pénzt, másodszor jól megjegyzi azt a helyet, ahol a pénz hever, harmadszor lemegy a lifttel az utcára, és lehajol a pénzért.

No, és mi történt? Hubi bácsi kihajolt az ablakon, és nem elég, hogy nem látott az utcán semmiféle pénzt, hanem ráadásul abban a szempillantásban akkora szarvasagancs nőtt a homlokára, mint ide Lacháza. Próbált visszahúzódní, de nem tudott, mert az ágas-bogas szarvasagancs, akárhogyan erőltette is, nem és nem fért át az ablakon.

Összegyűltek az emberek az utcában, távcsővel nézegették Hubi bácsit. Azt hitték, az ott egy valódi szarvasbika. Zászlókat lengettek, egy ütemre bömbölték: »Szarvasbika! Ablakkeret!«

Aztán már csak azt kiabálták: »Ab-lak-keret! Ab-lak-keret!«

Ugyanis jött egy tűzoltóautó meg egy daruskocsi, és Hubi bácsit az utca felől kiemelték az ablakból, és beszállították a Fővárosi Állat- és Növénykertbe, ahol külön kifutót kapott, ezen kívül kapott ebédet is, de nem ám töltött káposztát vagy rántott csirkét, hanem szép zöld füvet, minden mennyiségben. Kínálgatták Hubi bácsit, mondogatták neki: »Tessék, fű!« Hubi bácsi meg a szájába vette, jól megrágta, jól kiköpte, és azt felelte: »Fű, de rossz!«

Itt a vége, fuss el véle!

Halálos néma csend lett. Pedig most még egy olyan iciri-piciri angyal sem szállt el a ház fölött, mint a kisujjam. Éreztem, hogy egy szempillantás alatt kiszalad az arcomból a vér. Olyan gépiesen hadartam el ezt a rögtönzött mesefolytatást, mintha már tizedszerre, századszorra mondanám, és közben észre sem vettem, hogy akaratom ellenére mire ébresztettem rá vendéglátóimat. Olyasmiről világosítottam fel a gyereket, méghozzá a szülők jelenlétében, ami a házasságok szempontjából hétköznapi esemény, szinte már természetesnek tekinthető. Nincs benne semmi szokatlan vagy mesébe illő.

Persze, annál kellemetlenebb dolog váratlanul szembesülni vele. Úgyhogy a felszabadító hatású, harsogó nevetés elmarad!

Felálltam, elköszöntem, kimentem a házból. Az udvar sötét volt, de az utcai lámpa fényében meg tudtam nézni az órát. Sikerült belül maradnom a negyvenöt percen, ami az első látogatás maximális időtartama, különösen, ha váratlanul érkezik az ember. Még egy utolsó pillantást vettem az igényesen felújított, régi házra. Az udvarra néző ablak tárva-nyitva állt, és az előreszűrődő konyhai világításban úgy tátongott az üres ablakkeret, mintha annak a férfinak –

felőlem lehet a neve Hubi bácsi! –, aki az imént kihajolt rajta, odanőtt volna a homlokára egy óriási nagy szarvasagancs.”

*

Vannak történetek, melyek akkor is készen vannak, ha nincsenek befejezve. Viszont vannak olyan történetek is, melyeknek hiába van egy befejezésük, még sincsenek készen. Az ilyen történetek megkövetelik, hogy másodszor is, néha bizony harmadszor is nekirugaszkodjunk a befejezésnek. Eközben óvakodjunk attól, hogy átéssünk a ló másik oldalára: ugyanazt a mesét vagy elbeszélést nagyon sokszor – mondjuk, tíznél többször – semmiképpen sem ajánlatos befejezni.

Dobó Pisti aznap este, szokásától eltérően, nem a domboldalra vezető dűlőúton indult sétájára, hanem ellenkező irányba, a temető felé. A temető mellett is futott egy dűlőút: aki erre jár, bal kéz felé találhatja az embermagasságú csaláiban lappangó régi sírköveket, jobbra az egykori tsz-majort, melynek épületeire erős fényű reflektorokat szereltetett az új tulajdonos. Ezek a gyűjtőtábori hangulatot árasztó világítótestek vízszintesre vannak állítva, így tehát nemcsak láthatóvá teszik a dűlőút egy hosszú szakaszát és a mögötte húzódó szántóföldeket, hanem kíméletlenül el is vakítják azt, aki szemközt halad velük.

A reflektorok felszerelése óta Dobó Pisti nemigen sétál a temető felé. Nem kedveli sem azt a látványt, melyet az éles fénykévek megvilágítanak, sem azt a percekig tartó vaksi hunyorgást, mely visszafelé jövet akkor is elkerülhetetlen, ha félrefordítja a fejét.

Most mégis arra indul, a temető felé.

Éppen elhalad a kocsmá udvara mellett. Egyszerre csak megtorpan. Valami fölkelte a figyelmét.

A kocsmá udvarán, vadgesztenyefák és hársak alatt, asztalok vannak, melyeknél azonban ilyenkor már nem ül senki. Ezeken a meleg nyári estéken a sötétedés egyértelműen jelzi a zárórát. A félig nyitott, lámpafényes ajtó viszont azt üzeni, hogy Erzsike még nem zárta le a kasszát, és egy villámgyors féldecit még talán ki lehetne rimánkodni belőle.

Mindenesetre Dobó Pisti nem az asztalokat figyeli, nem is az ajtót. Ő a kerítésnek egy másik, már az udvar vége felé eső pontjánál torpant meg. A kocsmá udvar végében faoszlopokon nyugvó zsindefedél húzódik. Záróra előtt az udvarnak ez a része már nincs megvilágítva, de még így is látszik, hogy ez a kuglipálya. Az utca felőli első faoszlopnál, közvetlenül a kerítés mögött van egy hirdetőállvány. Dobó Pisti ezt figyeli már legalább egy perce. Nem a hirdetményekre kíváncsi, hiszen azokat el sem tudná olvasni a sötétben, hanem a földet bámulja mereven, szinte már megbűvölve.

A hirdetőállvány tövében fénypontocskák sorakoznak, mintha a kuglijátékosok, mielőtt hazamentek volna, sorba állították volna parázsló cigarettáikat. Meg is lehet számolni őket, öt meg öt az tíz. Így tehát minden okunk megvan rá, hogy szégyenkezzünk az éppannyira szükségszerű, amennyire ügyetlen kiigazítás miatt: nem cigarettacsikkeket látunk – ugyan, dehogyl –, hanem foszforeszkáló körömlakkot. Ezzel szemben a fiatal nőt, akihez a körömlakk tartozik, eltakarja előlünk a hirdetőállvány.

Hátulról, a kuglipálya végéből zörömbölés hallatszik: az a kisfiú, akit az előző lapokon láthattunk, egy ott felejtett golyóval gurigázik.

Dobó Pisti már éppen továbbindult, amikor a fiatalasszony ráköszönt, és megkérdezte tőle, nem tudna-e venni neki egy doboz cigarettát, mert őnála csak egy húszeszes van, Erzsike pedig nem tud visszaadni. A férje ugyanis reggel, amikor összecsomagolt és elment, nemcsak az összes aprópénzt vitte magával, hanem a cigarettát is.

Dobó Pisti nem kérdezte, milyen cigarettát kíván a hölgy, mivel csak egyféle volt. Abból vett egy dobozzal. Az utolsó pillanatban fordult ezzel az óhajjal Erzsikéhez, aki éppen készült lezárni a kasszát.

A fiatalasszony rágyújtott. A fellobbanó gyufa egy pillanatig – még egyszer, utoljára – láthatóvá tette az arcát, egyszersmind ki is domborította az arcvonások halotti maszk jellegét. Ennek ridegségét némileg ellensúlyozta az a parázsló cigarettá sugallta, vidám gondolat, mely szerint miért is ne használhatna ez a csinos nő, az elbűvölő vonások nyomatékosabbá tétele végett, foszforeszkáló ajakrúzt?

– Nincs nekem semmi bajom a férjemmel – jelentette ki egy jó mély szippantás után –, csak ne kelljen lefeküdnöm vele, és ne kelljen látnom az arcát. Amúgy kedveljük egymást, jól megvagyunk, azt leszámítva, hogy összecsomagolt és elment. A gyerek egyelőre még azt hiszi, hogy visszajön az apja. Én nem mondom neki, hogy visszajön, meg azt sem mondom, hogy nem jön vissza. Nem mondom neki semmit.

– No, és az a férfi – kérdezte Dobó Pisti –, akit a göndör haja miatt maguk Pulinak becéznek?

– A Puli, az egy tapló – mondta a nő, miután kifújta a füstöt. – Nem tud az semmit. Csak egyvalamit. De azt nagyon jól.

Elégedetten cigarettázott, miközben – az arca alsó felét leszámítva – egész teste valósággal feloldódott az esti homályban, akár az antennák a háztetőkön, vagy kissé hátrább a késő barokk templomtorony. Mindenesetre magyarázkodni próbált:

– Nem is göndör a haja, hanem igazából Palinak hívják, és innen van az, hogy Puli.

Dobó István az egri várvédők hősiességével tette fel az utolsó kérdést:

– No, és a maga férjét hogy hívják?

Választ nem kapott, mert ebben a szempillantásban abbamaradt a zörömbölés. Tamás, aki valójában Krisztián volt, sorsára hagyta a kugligolyót, és előlépett a zsindelytető alól. Valami fehérség lengett az állkapcsa alatt, mintha tényleg hosszú, fehér szakálla nőtt volna, és nem volt könnyű azonnal észrevenni, hogy valójában csak egy hosszú ujjú, fehér pólót kötött a nyakába, mert már hűvösek voltak az esték. A kisfiú odaszaladt az anyjához, belecsimpaszkodott, és mint a szilveszteri malac, amikor éppen elvágják a torkát, hörögésbe fulladóan visította:

– Ne beszélgessetek!!!

Az elkövetkező estéken – Dobó Pisti láthatta – égett a villany az igényesen felújított, régi házban. Egy Landrover parkolt eleinte a kapu előtt, később odabent az udvarban. Hasonlított ahhoz a példányhoz, sőt meglehet, hogy éppen az volt, mellyel az ördög közlekedett a mesében.

Aztán egyszer, két vagy három hét múlva, sötét maradt az utcára néző ablak, és attól kezdve mindig sötét volt. Aztán, miután vége lett a nyárnak, az utcai lámpa fényében látszott, hogy be van törve az üveg. Osztályismétlésre ítélt kamaszok törték be véletlenül, akik bosszúságukban, amiért elkezdődött az iskola, vadgesztenyével hajigálták egymást. Később az ablakot ismeretlen tettesek észrevétlenül beüvegezték. Ezzel egy időben megjelent a kuglipálya melletti hirdetőállványon egy számítógépen írt és szerkesztett közlemény, mely szerint ingyenesen felújított, régi ház eladó, alatta egy mobilszám a szokásos módon fejre állítva, sok példányban, letéphető szelvényeken. Hetekig, hónapokig ott maradt kifeszítve a többi idejétmúlt hirdetmény között, amíg ronggyá nem áztatták az őszi esők.

Al gran sole carico d'amore

*Valami nagy ívű kollektívet, amikor az éles vágy
a tömegre irányul, s meghatározza mozgását
az értelemnek, testben és testen kívül is.*

*Talán Whitman érti, amit írok, vagy Luigi Nono
még inkább, hogy hol lehet elbújni a partitúrák
kalligráfiájában úgy, hogy maradéktalanul*

*kiadd a hangot, mely másokban rezonál.
Jelenleg a bőr szavát figyelem, ahogy annyi összehányt test
közt megalkot engem mások számára is.*

Túra

*Visegrád. Salamon-torony, a szűk ösvényen felfelé,
meglehetősen intim helyeken, egymás húsába
fűrt szemekkel, föl, föl egészen a legtisztább reneszánszig.*

*Levetett trikóinkkal csapkodtuk egymás
testét, minden harmóniatanon innen, s az ideális
arány latolgatásán túl. Mire fölértünk*

*a várig, a célba, folyt rólunk a víz, és gyöngyös
vállamon pihent keze. Aztán mindennek vége lett
egyszeriben, a tömeg és a jó modor miatt.*

*A célt, a célt jobb el sem érni, vagy időben
venni észre, hogy olykor, egészen bizonyosan
a célból tartunk kifelé, egyre kijebb, mondhatni, a cél peremére.*

Bukaresti ősz

*Egyszer bevitték az őrsre, és ott álltam letolt gatyával,
ahogy te itt, és szét kellett húzni a seggem, de
kellően szűknek találtak, hát elengedtek.*

*Nem is tudom, mért jut eszembe Bukarest, most,
hogy itt térdepelek farod oltára előtt, és nézem
a tökélyt magát, mely több, mint holmi ígért.*

*Az az ősz, ahogy kavarta a szél a leveleket a parkban,
és bennem lángolt minden, égett a város, olthatatlanul,
akár a bűn, melyet tetten ért a törvény, megúsztam, de hogy vele mi lett,*

*vele, akit miattam rúgtak ki az állásából, és már csak nézőként
járhatott az operába, nem tudom, most is kavarog odakünn az ősz,
s te nem is sejtéd, mért reszket úgy a kezem, ha a farodhoz érek.*

Nem szeretem, ha azt mondják

*Nem szeretem, ha azt mondják, homoszexuális, jobb a buzi.
Sötét, akár a kármin vagy a vér mélyvörösébe csöppögtetett éjszaka.
Meg aztán komikus is és felemelő, ahogy megbélyegez és megaláz.*

*Buzi. Buzi. Szokni kell azért, elsőre sokkoló, ha meghallod,
amikor kedvenc tanárnőd súgja oda valakinek, akit tisztelsz.
Aztán egyre kedvesebb, főleg, ha a természet összesküdütt*

*ellened, és nem feléd tart a szó, hanem belőled lóg kifelé.
Nem a szót szégyelled igazán, hanem a könnyeket a párnán,
hogy nem tudsz férfi lenni, s folyvást le akarod vedleni a bőröd.*

Ahogy a helyzet

*Az udvarról jöttem be,
észrevétlen, azt hitték, játszom, a szobában már
kúszva közelítettem meg az ajtót. Azóta kúszva
közelítek meg minden mondatot, nem tudva, mikor
áll bosszút. Ha hallgatók, ha beszélők, melyikkel
öllek meg inkább?*

*E véletlen háborúban mi
véetlenek vagyunk, utoljára még leisszuk magunkat
a sárga földig, bevesszük rá a gyógyszert, vigyenek,
csináljanak velünk, amit akarnak, csak hagyjanak
békén. Magában átkozódott, fogai között szűrte, mint
gyerekkorában az imákat, hangosan csak a végét,
...nyádat, és a fákat tövében lehugyozta. Napközben
az intézményt vezette, utána ásott, magának ivott,
nem a kollegáknak. A kollegák meg, embere válogatja,
csak hagyjanak minket békén.*

*Kihirdették a nagy
amnesziát, nem mozdult mégse senki, mindenki tette
tovább a dolgát, a tanító kölcsönként tanmenetekből
tanított, a napszámos földre köpött, mielőtt megkapálta,
a szerelmes régi amerikai szélesvásznúra emlékezett,
amikor csókolt, a cukrász porokból üde eperszínt kevert,
a postás megköszönte borravalóját, és már tekert is,
a fogatos kipányvázta lovát, bele ne lépjen a rózsaaágyba,
Nusika néni Singer varrógépét olajozta éppen, kortársai
a padon nagyot köszöntek, mikor a polgármester úr gyalog
tette meg útját hazáig, a közművelődési intézmények
közműveltek, míg Pali bácsi, a kertész, jóízűen szívta
pipáját. Nőnek a krizantémok, mindenszentekre
kinyílnak szépen.*

*Nem keresgélek kartotékok
után, békén hagyom halottainkat. Pontos információk
nélkül vallom be háborúnkat. Visszaadom az otthonról
elhordott kést, kanalat, villát, ha nincs is kinek, legalább
tőled nem veszem el újra, legalább a gyerekektől.*

*Tekintsd ezt szerelmi vallomásnak, olyan szép, csak
besúgók tudnak szólni ily megható szavakkal. A munka-
helyemen majd másképp beszélek, illő távolságot tartva,
de azért igyekszem suttogva olykor, bizalmasabban.
Ahogy a helyzet kívánja.*

Ferike és Feri

Ezerkilencszáznyolcvankettő nyarán történt

Igenis, néha vissza lehet keresni a pillanatot. A megértés, a valós történés idejében többnyire abszolút nem tiszta esemény egy-egy pillanatát. Amikor „okosabb” lettél, idézőjelben, mert ez az „okosság” nem feltétlenül tudást jelent, még csak önismeretet sem. És mégis.

Ilyen pillanat volt 1982 nyara. Hiszen a nyár többnyire csak egy pillanat. Aféle hosszú, zajos és zsúfolt pillanat, ami aztán aprócska gyémántkővé kristályosodik, bármikor a szememhez emelhetem, forgathatom, minden benne van.

Egy biztos: 1982 nyara számomra 1981. augusztus 31-én kezdődött, amikor a vakációról visszatértünk az internátusba, és Ebestől még aznap délután értesültem, hogy kétszer dugott a nyáron. Ezt ő mondta így, ami teljes mértékben acceptálható volt, elvégre ami a történet elbeszéléséből kiderült, azt talán semmi szó nem írja le hívebben, mint a dugás. Valamiféle horgásztábor égisze alatt, a Tatai-tó partján, egy csőszkunyhó adott helyet a szüzességvesztésnek. Ebes habogó beszéde egy szőke sörényű, hatalmas mellekkel felvértezett, tizenhat éves leányzóról tudósított. Retrospektíve a leírás inkább hasonlított az innen-onnan becsempészett *Playboy*okban látott svéd bombázókra, mint egy magyar középiskolás csajra, de ugyan mért is ne? És még valami: Írisznek hívták. Ez volt a legeslegkihíhetőbb, ilyen nevet Ebes, ha ezer évig lapozgatja a Ladó-féle *Utónévkönyvet*, se talált volna ki magától. A csőszkunyhóbéli két találkozás a tanév öregedtével egyre színesedett, mint Tutajos (úgy is mint Ladó Gyula Lajos) meséje a kifogott harcsáról, de a kollégiumi szoba esti sötétjében mindez mit se számított, sőt, a suttogó beszédre kihelyezett fülek csak úgy itták az édes álmodozáshoz elengedhetetlen szavakat. Hiszen nem volt megnyugtatóbb tudás, mint az, hogy tényleg léteznek a valóságban ilyen Íriszek, akik egy forró júniusi éjszakán (mi több, egy ízben mintha fényes délután zajlott volna!) hajlandók bebújni a csőszkunyhóba, és ott... Ebes összefoglaló kijelentése szerint: ami belefér.

Egy év. Egy tanév. Amikor megtanultam, hogy lehet szisztematikusan várni. Nem a pusztá képzelgés, hanem immár az elhatározás szintjén, már amennyiben el tudok határozni olyasmit, amiről érzem, hogy a legjobb indulattal is legfeljebb ötvenszázalékos az esély: vagy megtörténik, vagy nem. És elhatározás ide vagy oda, ez a bizonyos „megtörténés” is inkább velem, mint általam.

A hosszú-hosszú nyári pillanat május végén kezdődött. Ekkor látogatott el hozzánk, mondhatni titokban, a Lajos. Lajos az emeletes ágyon fölöttem alvó Szi-

gony országos cimborája volt, kőkemény ricsés csávó, akiről, mire e tisztelgő vizit elkövetkezett, már legendává nemesült történeteket hallgathattunk meg. Különös hangsúlyt kapott Lajos hosszú haja, amely a derekát verdeste, és becsövesített nadrágja, amely csikos volt, és térdmagasságban le lehetett cipzározni a szárát, átalakítván rövidgatyává. Lajos szabad volt, mint a madár, nem tűrte az élet reguláját, akkor hallgatta a Beatricét, amikor csak kedve tartotta, alkoholt ivott, azaz be is rúgott, és a legfontosabb, hogy úgy szerezte magának a csajokat, mint ahogy más kavicsot vesz fel a porból. Nem biztos, hogy ez a legjobb hasonlat, de valahogy mégiscsak így. Ezt a Lajost úgy vártuk hát, mint egy vendégprofesszort, aki szabad kóborlásai közepette nagy kegyesen, kizárólag a régi haver, Szigony kedvéért, mert nagy szívásnak tartotta a Lajos, hogy ebben a kóterben kell szenvednie, ellátogat hozzánk, és egy kicsit felvillantja, miről is szól, szólhatna az élet.

Ott gyülekeztünk a buszmegállóban, és akármennyire is mosolyogtató túlzásnak tetszik, nem kevésbé voltunk izgatottak, mint ha a Messisást lestük volna lekászálódni a rozoga, sárga Ikarusról.

Szigony nem mondott valótlan: egy kis, kutyaképű, cingár srác mászott elő a busz leghátuljából, mondhatni, komótosan. A haja, ahogy megénekelték, kegyetlenül hosszú volt, a nadrágja pedig kék-fehér-zöld csikos, úgy becsövesítve, hogy már-már Lajos második bőrének tetszett. És igen, piros-fehér pöttyös, babos ricsés kendő virított sovány nyaka körül, a vállán szimatszatyrot, a hátán összetekert hátizsákot hozott. Szigony, házigazdai minőségben, vigyorogva megölelgette Lajost, majd bemutatta nekünk. Ő kimérten fogott kezét mindenki-vel, majdnem olyan komoly hűvösséggel, mint ahogy a Híradóban Lázár György búcsúzott a felsorakozott politikai bizottsági tagoktól Feriegyen.

Rögvest elvonultunk kedves cigarettázóhelyünkre, hogy méltó módon kezdődjék Lajos szeminárium. Megjegyzendő, Lajos alapvető szociális érzékről tett tanúságot, amikor a búvóhelyre érve szimatszatyrából egy üveg pálinkát és vörösborot halászott elő. Ezeket egykettőre benyakaltuk, demonstrálván, hogy itt, az Isten háta mögött (vagyis: Isten színe előtt) is tudunk azért inni, mi több, ha valamiben tehetségünk mutatkozik, akkor ez lenne az. Amúgy hamar kiderült, Lajos nem a szavak embere, többnyire jelenlétének súlyával fejezi ki, amitől a maga részéről mássá lesz a világ. Felettébb keskeny szótárfüzet állt volna csak össze az általa használt szavakból, mivel leginkább hümmögött, cigarettázott és bólogatott, hogy ja, bazdmeg. Ugyanis Szigony fáradhatatlanul ecsetelte Lajos hőstetteit, a különböző Ricse-koncerteken történt ki- és behágásokat, ki- és berúgásokat. Egy-egy efféle sztori végeztével, mint mifelénk az áment, bökte oda Lajos a ja, bazdmeg-et.

Szép délután volt, más, merőben más és bizsergetőbb, mint amihez szokva voltunk.

Felesleges mondani, hogy Lajos vacsorája a hű alattvalók kilencedéből és tizedéből állt össze, úgy adakoztunk, mint addig még soha, az elemózsiás faszekrénykéek legtitkosabb rejtekeiből kerültek elő féltve őrzött kolbász-, stifolder és sonkadarabok. Lajos a szilárd táplálékot bőven kiegészítette folyékonnal, neki szabad préda volt a homályos kis vegyesbolt, ahol újabb üvegek vándoroltak a szimatszatyorba. Aztán, mint egy vénséges vén és bölcs törzsfőnök, a takarodó

előtti időt leghívebb követőinek társaságában bagózta végig. Mi emeletes ágya-inkban, ő hálózsákjában tért nyugovóra. A villanyváltás után sokáig pusmorogtunk még, lélekben Lajossal voltunk, aki odakint, a végtelen szabadság kelles közepén, és ennek szimbólumaként a szabad ég alatt... mit is csinált?, nem az a lényeg, hogy aludt, hanem leledzett. És mi, akik annyit hallottunk arról, hogy milyen ajándékokért kell hálásnak lennünk a Jóistennek, egy csöppnyit elgondolkoztunk azon, vajon mért szereti jobban a Jóisten ezt a Lajost, mint bármelyikünket.

Az éjszaka azonban nagy varázsló. Az álom teszi? Ami oly sok mindent képes felülírni és oly sok mindennek képes a helyébe tolni?

Reggelre kelve jócskán alábbhagyott bennem a Lajos iránti lelkesültség, olyanannyira, hogy nem rohantam hanyatt-homlok megérdeklődni, mi történt vele az éjjel, hogyan aludt, és egyáltalán, látni sem igyekeztem őt csak azért, mert a látása is balzsam a léleknek. Rohadtul háládatlan tudtam lenni néha mindazok felé, akiknek a legtöbbet köszönhetem. El is mulasztottam Lajos távozását, s csak utólag értesültem róla, hogy az éjszaka egy sün mászott rá, de Lajos a maga szikár, szavakat nem pazarló módján csak annyit mondott a találkozásról: meggurítottam.

Ha mindent összevetek, tán ez volt Lajos nálunk tett vizitjének egyetlen olyan momentuma, amire úgy igazából emlékezni lehet, holott épp akkor, az éj közepén egyikünk se volt ott, mégis, a következő tanévben is rendre egymásra néztünk, mi, beavatottak – sőt idővel már olyanok is, akiknek fogalmuk se volt, miről is van szó –, és csak annyit mondtunk, meggurítottam. Ez lett a semmivel sem törődő, szabad lélekből fakadó tevékenység szinonimája, ez a meggurítás, amit adott esetben sokszor és sokakkal megtettünk volna mi magunk is. De mi nem voltunk Lajosok. Hát nem gurítottunk meg senkit.

Ezek után jött el a nyár.

És hát, a lényeg: 1982 nyara volt az, amikor először nem vesztettem el a szüzességemet. Felesleges azon filozofálni, jó lett volna-e, ha... – és egyáltalán, a felmerülő lehetőségek közül hol, kivel. Bizony, tényleg így van, el lehet könyvelni egy nyarat egyetlen pillanatnak. Amolyan elkezdődött-befejeződött történetnek, ami örökké vált az időben. És belátással lehetünk a sors felé is: egyetlen pillanatba, legyen bármilyen hosszú is, minden, vagyis minden nem fér bele. Nem szabad kisemmizni a következő pillanatok, bizony.

Lementünk Berénybe. Ez egy hosszú történet újabb felvonása, ami még a szülők világában kezdődött, mivel Tió anyukája és az én apám együtt nyűtték az egyetemi előadók padjait a boldogtalan ötvenes években. Kettőnk személyében immár a második generáció boronálódott össze, szinte jóban-rosszban együtt, és egy padban ketten, három éve.

Ágika néni, ahogy otthon emlegettük, még valamelyik téli szülői látogatás alkalmával állt elő a szinte kérészámba menő nagy ötlettel, hogy milyen szép és üdvös is lenne, ha náluk nyaralnék néhány hétig, egy kis balatoni élmény sose árt, nem is szólva a Nancsi néni jellegű nagymamáról, aki reggelire is kisütött egy kis májat, ha a fiatal uraknak úgy szottyant kedve. A fiatalurak reggelije leginkább tízórai, hajlott.

Mentem hát nyaralkodni.

Kiskorában Ferike fél, nagykorában Feri kefél – hangzott Tió örökérvényű rigmusa, ami különös fényt kapott azóta, hogy Ebes megtette a világot sarkaiból kifordító bejelentését.

Úgy éreztük, megszűntünk Ferike lenni.

Ferik voltunk már. Feri szép, Feri jó...

S ha már a lányokkal nem volt olyan egyszerű, ki lehetett kezdeni a szótlan sörösüvegekkel.

Összegyűlt a kompánia egy csendes június végi délutánon. Hárman az osztályból, és mindenféle csatolt haverok, helybéliek, valamint a fellármázott ifjúság, akik bármikor bárkivel szívesen ittak, télen, nyáron egyaránt.

Készültem erre a napra, mert afféle megmérettetésnek tűnt. A júniusi strand helyett a Diófa (de lehet, mégis inkább Zöldfa) faráccsal elválasztott bokszainak egyikében nekiültünk. Komolyan, elvégre olyasmibe fogtunk, amit a felnőttek szoktak tenni, akik tudják, mi az élet, az élet, amiről addig annyit hallottuk, hogy várjunk csak, majd meglátjuk, milyen. Eddig tudtunk várni.

Két rumot és tizenkét üveg sört ittam meg három óra leforgása alatt. Ezek történelmi tények, semmiféle kommentár nem szükségeltetik hozzá. Mint ahogy se dicsekvés, se szégyenérzet nem társul mellé, csupán folytatódik az óriáspillanat összerakosgatása, a precizitás vágya kulcsként szolgál az emlékezethez – avagy fordítva. Kora estébe hajlott az idő, amikor a társaság úgy döntött, visszatérünk a bázisra, vagyis Tiókám drága nagyszüleinek piros cserepes, zöld spalettás házikójába, vacsorázás végett. Hiszen tudnivaló volt, hogy várnak bennünket, a nagymama kisunokája pajtásait egy pillanatig se tűrte volna éheztetni, sőt, inkább azon volt, hogy ha csak egy nap erejéig is, de kicsit hizlalná őket, ezeket a kákabélű városi fiúcskákat, akik olyan soványak és sápadtak a hosszú tanév után.

Kipirosodott és ősi erővel eltelt legények rontottak ki a kocsmá ajtaján. Össze is kellett szedjék magukat, mivel én nem tudtam járni, és ezért ketten cipeltek, mint afféle hadisérültet, sőt, mondhatni, hullát.

Itt meg is kellene szakítani mindenféle emlékezést. Mert nincs emlék. A fekete lyuk, az van. Ami az utolsó sörösüveg kifacsarása után mindent magába szippantott. És mégsem. Mint ahogy egészen kisgyermek korunkról szüleink és a rokonok szemöldökemelgető meséiből értesülünk csak, s válik emlékezetünkkel, hogy mi minden esett meg velünk, úgy történt ez a berényi kompánia segítségével. Hosszú évekre, sőt utóbb osztálytalálkozókra kiterjedően hallhattam és hallgathattam, hogy ezen a bizonyos hazafelé vezető úton rendes, felnőtt részeghez méltóan mi mindent rikoltoztam össze, miként ficáncoltam szintén nem túl biztos lábakon álló hordozóim keze között. És főképp azt, hogy immár a nyári este langy melegében ázó verandán, a dúsan rakott asztal mellett ki és milyen erősséggel rugdosott, hogy próbálja már elkussolni, mert a végén még kiderül, hogy azért vihogunk és rőfögünk ilyen törvénytelen módon, mert irgalmatlanul berúgtunk. Azzal töltöttünk egy egész délutánt, hogy berúgjunk. És akkor a rántott csirkét termő jóságos nagyanyó és a fonott székből micisapkában ücsörgő, göcsörtös kezét kampós botján nyugtatót nagyapó eléggé megbotránkozna, és nem értenék, miért is kellett nekünk elmenni otthonról, amikor tele van a pince

jóféle borocskával, kaphattunk volna belőle egy-két pohárával, ugyan mért nem szóltunk.

Másnap reggel tudtam, megvolt az első berúgás. Azért ez is valami. És nem hánytam. Amihez amúgy sem ragaszkodtam volna, nem éreztem minden szín alatt a részegség szoros attribútumának. Feküdtem az ágyban, a nehéz dunyha alatt. Néztem a mennyezeten az ötvenes évekből való, rézkarokon kúp formájú burákat tartó lámpát és a falon a félig leeresztett redőny léceinek mintázatát. Mindez szép volt és magától értetődően békés, már-már a lélek kivetítődése, azt üzenvén, hogy lám, a legnagyobb dolgok is úgy esnek meg, mint bármi más, nem dől össze a világ, másnap ugyanolyan reggel van, mint annak előtte, a redőny árnyéksíkjai megingathatatlanok. Így történik majd meg minden, szép lassan, amikor eljön az ideje, felesleges idegeskedni és türelmetlenkedni. Vágyakozni, no, azt éppen lehet, de attól se szebb, se tökéletesebb nem lesz semmi se.

Vagy mégis?

De hát mért ilyenek ez a lányok?

Mindegyiknek van puncija, ami éjszakánként ugyanúgy vágyakozik, mint az én lábam közébe költözött lelkem.

Hát akkor mért az ujjukat dugják abba a titkos lyukba?

Mért nem mondják, gyere, gyere, gyere.

Mért ilyenek ezek a lányok?

Lehet, hogy a vágyakozás mégis segít? Ha nem is szebb vagy tökéletesebb, de valamilyenebb lesz tőle az én Feri-életem?

A strand fősétányán, ami egyenesen a vízhez vitt, az első padon süttette magát az a lány.

Megkapó kép. Kellene ide egy kis leírás, legalább külső jellemzés. Bőrszín, alak. Mell, fenék, részletezve. Comb. Két comb. És a köze. No és a szeme, nyilván. Anélkül fabatkát sem ér az egész. De ez kicsit hazugság, leginkább a mell és a fenék.

A tökély.

Ebben nagyjából meg is egyeztünk, hogy az egész berényi strandon ő a legjobb bige. Annyira jó, hogy esély sincs rá, hogy bárki kezdjen vele. Valahogy ez persze kisebbség, jóllehet, nem valószínű, hogy úgy fogalmaztunk volna, mégis: nem vagyunk rá méltóak. És különben is, van annyi csaj, mint a szemét, csak körbe kell skubizni.

Közbevetőleg: én voltam az állatkertigazgató. Tiókáim, tudj' isten, miféle ötlettől vezérelve így harangozott be, jön ám az állatkertigazgató, tisztelettel kell vele bánni, nagy ember, ért az állatok nyelvén. Annyi bizonyos, hogy megvolt a respekt, tán a berúgás is nyomott valamit a latba, mindenesetre a helyi aranyifjúság előszeretettel igazgató urazott – még az is lehet, hogy a dolog teljes abszurditásával együtt is valamiképp hízelgett nekik, hogy egy igazgatóval együtt dönthetik magukba a Balatoni Világost.

És ha közben az Istennő felkelt a padról, hogy kizárólag a zuhany alatt hűsítse a testét, megdermedtek a kezek, a tekintetek elüvegesedtek, még a dekkek is megálltak a mozgásban, csak akkor kezdtek megint a földvonzás törvényének

engedelmeskedni, amikor szép sorban, lassan és halkán négyszer is elhangzott: baszdmeg... Hogy ez mért egyes szám második személyben került kijelentésre, rejtély, mivel mindenki magának óhajtotta volna a jogot.

Időleges elmeháborodásra gyanakodhatok csak, ugyanis semmi más nem magyarázza, hogy meglévő felkészültségem és bátorságom birtokában én, egyedül én voltam az, aki a meddő bámulás és vágyakozás harmadik napján egyszerűen odaálltam a lány elé, és súlyos árnyákként vetültem rá. A társalgás, a párbeszéd felidézése nehézségekbe ütközik, illetve a hősi tettbe ágyazva is már-már kínosan semmitmondónak tűnik. Főképp leírva, miután semmi egyébről nem szólt, mint hogy én akkor, izé, ha nem zavarok, persze, ideülnék a padra, vagyis hát melléd, ide le. És aztán mondta, hát ülj, van még hely, és köszí, és baromira meleg van, és aha, és nem akarsz fürdeni, és hát most nem, és esetleg majd később, és ja, lehet, majd később.

Tényleg izzasztóan forró tud lenni egy június végi délután a berényi strandon.

Lopva pislogtam oldalra, néztem a tökéletesen sima, bronzszínű hasát és a lábát, illetve azokat a szinte alig látható pihéket, amik a barna bőrön szőkeségükben meg-megvillantak.

Még beszélünk valamit, annyit megtudtam, hogy budapesti, de leginkább akkor esett le az állam, amikor kiderült, hogy mindössze tizennégy éves. Tizennégy! Te jó ég. Én tizennégy évesen még... pelenkát hordtam, vagy nem is tudom, miképp érzekeltessem, amit éreztem a saját tizennégy évesen volt valóm és a csodatestű nő... igenis, nő között.

Felállt, mondta, szomjas. No, nekem se kellett több, végre valamiféle általam is ismert lovagias pálya, meghívhatlak... éreztem, hogy nem sört kell mondani, egy kólára?, ha akarsz, mért ne, én pedig akartam, a fürdőgatyám kis zsebében megtapogattam a nálam lévő pénzt, és indulhattunk.

De ne intézzük ezt el ilyen kutyafuttában. A következőt kell magunk előtt látni: tehát a strand, a hírneves berényi strand Legjobb Nője, úgy is, mint Istennő, feláll a padról, és a hosszú, mézszőke haján dob egyet a kezével, és a vállán széttereti, továbbá elrendezi a törülközőjét, és rám néz, hogy akkor mehetünk-e? És ott vagyok én, még csak háromnapos barnasággal, ami itt-ott inkább pörkölődésbe hajlik, állok mellette, majd együtt elindulunk a sárga kavicsos kijárat felé, mert a büfébe csak úgy lehet bejutni.

Bárki láthatja.

És látja is. Tió, Emilkém és persze a dúvad Kánya is, aki szőrös, kövér pocakját vakarássza. Mélyet szívnak a Szopcsiból, pöccintik a hamut. Most mondjátok, kishaverok, hogy baszdmeg. Biztos mondják is.

Megittuk a kólát, bizonyára beszélünk további, mondatoknak is alig nevezhető szavakat. Hogy szeret-e flipperezni, hát, mit tudom én, mert itt van flipper, aha, látom, van kétforintosom, ha gondolod, á, inkább nem.

Visszatértünk hát a padhoz, ahol aztán végső elhatározással újabb rohamra szántam el magamat. Most már bejön-e végre a vízbe, elvégre megígérte, mert a nap rohadtul süt, meg hőség is van cefetül, meg minden ilyen, szóval fürödni kéne, azért strand a strand.

Állt és nézett egy pillanatra, szinte komolyan, de tán még jobb szó rá, hogy szomorúan. Hosszú haját bal kezével a füle mögé tűrte. Aztán elnevette magát.

Milyen muris vagy, mondta, és mintha hirtelenjében szégyellte volna ezt a – tán? – bóknak szánt kijelentést, felkapta a törülközőjét, és mellettem ellépve, majd hátranézve folytatta, na, mi lesz, nem jössz fürödni?

Földrajzilag nézve a Balatonban fürödtem, még pontosabban a berényi strandon, de leginkább mégis a boldogságban. Igenis, együtt futottunk a stégig, ahol Wladár Sándort megszégyenítő fejessel vetettem bele magamat a habokba, mert az úgy valós, hogy a fiúk lefröcsköljék a vízbe húzódozva beóvataskodó lányokat. Erre ugyan nem került sor, mert a Csodatestű Nő se teketóriázott sokat, egykettőre a víz alá merült, és ott bukkant elő, közvetlenül mellettem, hosszú haja rátapadt a fejére, de így még jobban kivált kerek arca és világítóan kék szeme.

Nem engedte megfogni magát a víz alatt. Vagy lehet, hogy engedte volna, csak éppen mindig odébb úszott. Elkapsz?, kérdezte, és már el is tűnt a tó fenekén. Abban a déli parti sekélységben. Kepesztettem utána, de hiába, úgy úszott, mint a csík.

Kint a parton aztán meg is mondta, hogy a BVSC-be jár. Heti három edzés, reggel, sulis előtt. Nevetett. Lehetett is, ezen a muris alakon, nahát. Azt hiszi, megúsza...

Ültünk a padon tovább. Még mindig nagyon meleg volt. Olyan meleg, hogy az embernek beszélni is alig volt kedve. Dehogynem volt kedve! Csak mit lehet mondani. Valami szépet. Ámbátor nem is biztos, hogy szépet kell. Jópofát. Ja, azt inkább. Vicceset. Hogy nevéssen. A nevetés mindennél hatásosabb. Bár bohócba sem akarok átmenni. A legjobb nézni, némán, ahogy kinyújtózkodik, a lába is teljesen kiegyenesítve, a sarkával vájt egy kis lyukat a kavicsba, alul nedves a föld és hűvös, a karja is nyújtva, kifelé fordítja, hogy a könyökhajlatát is érje a nap, a keze pici, a tenyere rózsaszínű.

Csukott szeme mögül néha kiles, de csak felém eső, jobb szemét nyitja ki résnyire. No?, ezt kérdezi a szűk résen villanó tekintete, ez a szempilláktól árnyékolt kékség, de aztán máris behunyja, az arcát a nap felé fordítja, és elmosolyodik.

Az egész délután így telt el. Még egyszer voltunk a büfében, és még egyszer fürödtünk. Megint nem értem utol. Már a lépcsőn állt, amikor a karjánál fogva vissza akartam rántani a vízbe, de ösztönösen megérezte a támadást, az utolsó pillanatban elrántotta a kezét, én pedig szinte a lába elé dőltem, épp csak meg tudtam kapaszkodni a korlátba. Felemelt mutatójával intett meg, mint aki az ilyesmit csöppet sem tartja murisnak.

Majdnem hét óra volt már, amikor készülődni kezdett. Holnap?, kérdeztem, ha nem is diadalittasan, de alapvetően a jól végzett munka feletti elégedettséggel, és természetesen végtelen bizakodással a jövődőt illetően, ami az elkövetkező öt napra redukálódott, de ez még végtelen időnek tűnt akkor.

Rám nézett, holnap hazautazom, mondta a legtermészetesebb hangon, és tovább pakolászott a kosarába.

Lehet, ezúttal valóban murisan néztem.

És azt se tudom, hogy hívták. A neve, hogy mi volt. Azt hiszem, nem is kérdeztem meg. Úgyhogy...

Esténként is visszatértünk Berénybe, mert ott zajlott az igazi, Balaton-parti élet. Mondhatni, a Balaton-party. Egy lapos tetejű, kocka alakú épület funkcionált diszkóként. A kultúrban, persze, hol is máshol. A sötétben is a Balatoni Világos

volt az úr, igaz, a késői órára való tekintettel került egy-egy kupica vodka vagy Lánchíd brandy. Mindkettő borzongató hőhullámok kiváltására volt képes, holott az este is forrón lihegett. A bádogozott állópultoknál sűrűn parázslott fel a Symphonia és Sopianae cigaretták vége, miközben a helyi érdekű Sanyik, Ferik, Lalik a füstnél sűrűbb bazdmegolások közepette világították meg az elménket, a bohó ifjúságét, hogy miért is van rajtunk ez a rontás, hogy az aranylábú gyerekek már megint elvéreztek a spanyolországi focivébé első körében.

Lalla, lalalalalaaaaa, e viva Espagna...!, dalolta a pult fölötti, keretbe hegesztett csöveken lógó tévéből Placido Domingo, majd egy újabb meccs közvetítése kezdődött el, amiben mi már nem voltunk érdekeltek. Már megint nem, ez egy ilyen ország, ilyen nép, csak a Balatoni Világos, az örök, abban lehet bízni, az egyik szisszenve lepattanó kupak után jöhet a másik, gyöngyözik a sör, lassan mozdulnak a gigán az ádámcsutkák.

Tió még csak-csak ismerte némelyik lányt, régről, a gyerekkorból, hittanról, meg a strandról, persze. Amikor még a focilasztai kizárólag labdát jelentett, és nem a tizenhét éves korra megduzzadt melleket. De a tizenhét éves (focilasztis) világbajnok lányok nem kispályáztak már, a bárszéken ültek és barna színű St. Moritzot szívtak, és a füstöt úgy fújták ki, hogy a dauerolt hajukat hátradozták. Fel, a lapos plafon felé fújták a füstöt, és várták, hogy valaki, végre, aki nem a szomszéd faluból furikázott át Babettával, hanem, mondjuk, az NSZK-ból, végre odajöjjen hozzájuk, és kérdezzen valamit, bármit, mindegy, mit, és akkor odafordíthassák a fejüket, és azt mondhassák, já, ik sprehhe ejn pisszhen dajcs.

Tiókám, miközben a Szentgyörgyöt Berénnyel összekötő girbegurbá aszfaltúton hazafelé bicikliztünk, nem is volt rest kifejtetni, hogy ezekkel nem érdemes kezdeni, riherongy mind. Hallotta a Kányától, az Uszitól, a Bagitól, hogy régen még engedték legalább fogdosni magukat, a búcsú után, meg itt-ott esti órán, de aztán nagyon elszaladt velük a ló, kis cafkák, kellenek a fenének, maradjanak maguknak. Emil, a cukrász is ott tepert mögöttünk, vihogott, mert mit lehet ilyen helyzetben tenni, éjfél után a csillagos nyári égbolt alatt, mint vihogni a világ sanyarúságán, aminek ugyan saját sanyarúságunk az egyik építőkövecskéje, de mégis előcsillog a többi közül, majdnem olyan fényesen, mint a leginkább világító csillag az égen.

Kiskorában Ferike fél – nagykorában Feri kefél.

Megint és megint eszembe ötlött Tió örökérvényűje a téli, neonnal bevilágított osztályterem közös magányából. Az, ahogy beírtuk a füzetbe. Illetve kimá-soltam az övéből. Fontosabbnak éreztem, mint bármely bibliai idézetet.

Vártunk baromira a megváltásra.

Nem akartunk többé Ferikék lenni.

A pécsi árvalányok érkezése alapjaiban rengette meg a békés vakációzást. Nem emlékszem, ki talált rájuk, én ugyanis „szerelmi bánatomban” se nem láttam, se nem hallottam. Még ha ez így teljes mértékben túlzás is, de legalább úgy érezhettem, hogy elhagytam, szerelmünk bimbózó hajnalán, avagy bimbózó szerelmünk hajnalán, izzasztó délutánján, teljesen mindegy, nem lett belőle semmiféle bimbó, se egy, se kettő, se virágkehely, legfeljebb némi illatfoszlány, a – legalább

hadd nevezzem így – buján remegő tizenhetedik nyár máig orromban lebegő maradéka.

Egy csoport állami gondozott érkezett Pécsről nyaralni. Nem csak lányok, hanem mindenféle rendű és rangú legénykék, ám mégiscsak az árvalányok voltak a legizgalmasabbak.

Az árvalányhajak.

No, meg az árvalánymellek. Az árvalányderekak. Az árvalányfenekek. Az árvalánycombok. Szívesen a kalapunk mellé tűztünk volna egy árvalánycombot. Combközt – hogy teljes legyen a képzavar. De hát meg voltunk mi zavarodva rendesen.

Mint ahogy az árvalányok is. Kiszabadulván az árvaházból, belecsoばんva nem pusztán a Balatonba, hanem a balatoni nyár sűrű, mégis édesen könnyű magyar tengerébe, ők is arra vágytak: nem árvának lenni. Nem annak maradni.

A berényi strand istennője valóban eltűnt, ellebegett a szikrázó semmibe, üres volt a pad. Odaültem kicsit, a mi padunkra, kinyújtózkodtam, mint egy nappal korábban, hódításom csúcspontján.

Tió és Kánya akkor ismerkedhettek össze az árvalányokkal. Mert amikor visszatértem a társasághoz, már nagyban ment az izgatott osztozkodás, hogy akkor ki melyik csajra hajt majd rá, és mit kellene kifőzni a minél alaposabb becserkészés érdekében. Rövid, kapkodó beszédű tájékoztatást kaptam, hogy miképp is áll a helyzet, „lőni” fogunk, nagyobb és jobbat, mint az egész magyar fociválogatott – és válogatott ábrándok keringtek a cigarettafüsttel a fűzfa alatt ücsörögve, női testekről, amiket még sose érintettünk, de legalább már biztos tudtuk, hogy ezért az érintésért érdemes élni.

Két cigánylány volt a kiszemelt. Felfigyeltünk egy harmadikra is, egy szőkére, neki volt a legnagyobb melle mind között, ám róla egyhamar kiderült, hogy ő a csoportvezetőnő lánya, és mint ilyen érinthetetlen.

Nem úgy, mint Gizus és a csak Cicamica névre hallgató másik lány. Mindketten szívesen csatlakoztak hozzánk, ha fürödni mentünk, üdvözölték a lovagok rítusszerű, ősi szimbólumokat felidéző fröcskölését, és azt se bánták, ha a langy habok alatt a bátortalan, ügyetlen fiúkezek hozzáérttek a bőrükhöz.

Ott voltam a többiekkel, paskoltam a vizet, vihogtam, nyúláltam is a tisztesség kedvéért, de közben úgy éreztem, mindez pótcselekvés, majdnem olyan, mint az önkielégítés, csak magamnak hízelgek mindezzel, elvégre én másképp is tudok, nem ilyen dedós módszerekkel, hanem férfi módjára: ha kell, megmondani, odaülni, kifejezni, de még ha némán, akkor is – hogy úgy mondjam – nem mesélműveléssel.

Tió Cicamicára hajtott, és váltig kapacitált, hogy kezdjem el megdolgozni a Gizit, meglátom, jó lesz az. Ez a Gizi nyüzüge, hebrencs csaj volt, mindene vékony, melle alig, ellenben kicsit bandzsított, és a fogai is összevissza álltak a szájában. Sokszor elővillantak, mert állandóan vihogott valamin. Mi pedig formában voltunk amúgy, löktük a jobbnál jobb és a rosszabbnál rosszabb poénokat, amik egy idő után összeolvadtak, már mindegy volt, mit is beszélünk, már ha ezt még beszédnek lehetett nevezni, a szavak szerepe nem a közlés volt, nem az értelemre óhajtottak hatni, a cél egy volt: hogy Gizi és Cicamica barna bőre alá hatoljanak, és árva vérüket az izzó napnál is jobban felhevítsék.

És érdekes, miközben mindez zajlott, végül is teljes bevetéssel, fél szemét mindenki a csoportvezető lányán, a szőke Andin tartotta, mert ha felkelt a pokrócról, hogy zuhanyozni menjen, vagy be, a tóba, arra nem lehetett nem odakapni a fejet. Cicamicák mondak valamit róla, hogy milyen ez az Andi, nem nagy-képű, vagy ilyesmi, de mindenesetre túl komoly és megközelíthetetlen.

Azért Kányát nem abból a fából faragták, hogy ne próbálkozott volna megközelíteni épp azt, aki megközelíthetetlen hírében áll. Szépen lehozta a partra a kétkazettás magnóját, Hitachi, apám, faterom hozta nyugat-németből, és benyomta a Hungária együttest. Fenyő Miki meg tízes hangerőn zendített rá, Andi, Andi, Andi, nem vagyok olyan jampi... imádlak, kívánlak, megsimogatnám a... és itt nagy hujjogás következett. Fenyő is visított a kétkazettásból, a berényi aranyifjak pedig a pécsi árvalányok szektora felé bámuldozva óbégat-tak, Kánya a levegőben mutatta is a kezével, milyen lenne az, amikor ő simogatja azt a sikítani való Andi-testrészt.

Az Andi, az Andi, az Andi ment a szemetes felé, hogy kidobja a Leó jégkrém papírját, a lerágott kukoricacsutkát, ment zuhanyozni, és mindig erre a zenére ment.

Az egyik ilyen vad andizós alkalommal valamit a cuccaim között igazgattam.

Láttam, amint Andi, ahogy öt méterre elhalad mellettünk, megcsóválja a fejét. Szőke haja libegett, a melle ringatózott. Ott bújtam, tagadhatatlanul a Fenyőt bömböltető társaság tagjaként, de akkor épp mégis külön állva, a fűzfa mellett, és ahogy a tekintetünk találkozott, látva Andi fejcsóválását (meg a többit... – lehet, hogy a mellét is rosszallóan csóválta volna?), önkéntelenül is szinte bocsánatkérő grimaszt vágtam, és egy kicsit felvontam a vállamat. Mint aki tehetetlen az ügyek menetét illetően, de közben tudja jól, hogy Andi, Andi, Andi nem ezt érdemelné. Persze, azt azért biztos nem tettem volna hozzá, hogy én olyan jó vagyok, hogy bizony meg se simogatnám a...

Tiókámék úgy intézték, hogy délután moziba menjünk a lányokkal. Mert oda elengedik őket, ellenben este lehetetlenség meglógniuk a táborból, tehát marad ez a néhány óra szabadidős program. A berényi moziban nagyon is alkalmas filmet vetítettek: *Piedone Egyiptomban*. Kiderült, mindenki látta már, de mit számított ez, meghívó és meghívott egyaránt tudta, hogy ezúttal nem az olasz pofozógép hármass hátraszálltót kiváltó nyaklevesein szeretnénk szívből kacagni. Még csak kacagni sem szeretnénk. Sokkal inkább sóhajtozni. Vagy akár nyögni.

Megyünk „lőni” a moziba, ismételte Tió suttogva a nagymamai ebéd során, s hogy a nagy attrakcióhoz legyen elegendő kalóriánk, rámostuk befelé a hasunkba a rántott húsokat, krumplit, uborkasalátát, rétest, majd hátradőlünk – nyögni. Kéjes nyögés volt ez is a maga módján, csak már túlon túl ismerős, mondhatni, unalmas, elvégre zabálni régóta tudtunk, nem tűnt valami nagy tudománynak, csak egy nagyanyó kellett hozzá, vagy egy anya, aki elkészítette és elénk tálalta az ételt, a többi szinte állatias automatizmussal zajlott, míg el nem érkezett a végső nyögés pillanata, a gyomor orgazmusáé, amikor beelégült, nem fért több belé. Jöhetett az alvás. Az emésztő alukálás.

Kacsa nevű osztálytársunk száz százalékra állította, hogy egy dugás négyszáz méter futásnak megfelelő tréning. Két menet nyolcszáz, három már ezerkettő. Aki eleget keféli a csajokat, nemcsak baromi edzett lesz, de meg se hízik. És közben milyen jó neki.

A moziban legalább harmincöt fok fogadott minket. Cicamica és Gizi is ott volt, kicsípve, valami fehér blúzban, szívták a cigarettát, és vihogtak. Aztán elhelyezkedtünk, és kiderült, nem csak nekem nem fűlik a fogam ehhez a Gizihez (főleg, miután „enyém volt” a berényi strand mézszőke istennője), de neki se akaródzott mellém ülni, így aztán a fiú–fiú–lány–lány formula érvényesült, közösen az egymásért olyannyira epekedő Tióval és Cicamicával. Részemről jöhetett Piedone és a néger kiskölök, aki mindig elbújt a fehér Fiat Regatta csomagtartójában, ezen is cefetül lehetett volna nevetni, amikor megint előkerült, holott a Piedone azt hitte, ezúttal végre megszabadult tőle. Ilyenkor aztán nagyot fújt, mit ne mondjak: nyögött, de a viláért sem pofozott volna.

Mert bizony csuda nehéz megszabadulni bizonyos dolgoktól az életben. És a szüzesség kétségkívül közéjük tartozik. És kit verjen dühében az ember, no kit?

Ámde.

Tió plasztikus tudósításának súlypontja szerint Cicamica szája rettenetesen bűdös volt.

A bűdösség kategóriája meglehetősen tág, sok minden belefér. A kollégiumi lét bugyraiban szinte rangsora van a különböző bűzöknek, amelyek, mintegy szárnysegédként, kiegészülnek a szagokkal, míg ezekkel szemben az illatok kevesen vannak és ritkán érik el az orrot. A bűdösségarzenál terén – túlzás nélkül – réges-rég alaposan kiművelődtünk már, és minden válfaját tekintve bőséges tapasztalatokkal bírtunk. A makro-bűztől egészen a saját mikrovilágunkkal bezárólag. Elvégre bűdös volt a kollégium, *en bloc* bűdös volt. Ezen belül bűdös volt a háló, és nyilván a hálótermek átpárolgó bűdössége adta ki a kollégium bűdösségét. Ám mindez nem jöhetett volna létre, ha a hálóteremben nem lett volna minden egyes bent lakozó fiú is személy szerint bűdös. Ismertük a kivételes képességű bűzvezéreket, hát még szép, de ki tagadta volna, hogy a kollektív bűzhöz szorgos kis hangyaként egy emberként magunk is hozzá tettük, ami hatalmunkban állt. Mindenki tisztában volt saját bűdösségi mutatóival: lehetett a lába, a hónalja, a zoknijja, a kosaraspólója, ám szinte mindegy is volt, melyik vagy melyek a változatos lehetőségek közül, a lényegen nem változtatott: visszavonhatatlanul és feledhetetlenül bűdösek voltunk.

De a csaj, a csaj az más. Az valami fehér virágszál. Azaz fehérlőn tiszta. És legfőképpen illatos.

Elképzelhetetlennek tűnt, hogy egy lány szája ugyanúgy bűdös legyen, mint a Lakatosé, aki nem kis önhitséggel említette egy sötétkékbe hajló tavaszi estén, midőn tiltott cigarettaelvezetre sompolyogtunk kifelé, hogy ő a maga részéről idestova két hónapja nem mosott fogat. Azt úgy el lehetett képzelni, milyen, hiszen néhány napi fogmosásmentesség senki számára nem volt ismeretlen.

És akkor tessék. A csaj, akit meg kellene „lőni”. Akárcsak a Lakatos. Ki tudja, hány napja vagy hete. Vagy hónapja. Egy ilyen árvalány. Beül smárolni a moziba bűdös szájjal.

Este dőglöttünk az otthoni tévé előtt, nem volt kedvünk sehova sem elmenni. A meccs után meg kimentünk a verandára, fújtuk a füstöt a nyári égbolt felé, fel, a csillagokba. Egy nappal voltunk öregebbek és bölcsebbek, mint tegnap. Immár tudtuk, hogy az élet tényleg nem egyszerű. Mert az se jó, ha valakinek nem jut csókolni való száj az izzasztóan füledt, Piedonétól harsogó moziban, de leg-

alább olyan rossz, ha a csók, amit érzünk, valami fojtó bűzlehelettel itat át, itatja át szűzi virágillatra vágyó lelkünket.

Másnap jött a nagy hír: az Andi, Andi, Andi választott. Úgy látszik, a sok árvalány között nem volt számára sem menekvés. Hiába az anyukája, a csoportvezetőnő, Andi szíve is rettegett az árvaságtól. Cicamicáék mesélték világra szóló szenzációként, hogy az Andi bele van esve a... Szóval, hogy belém. Erről én magától a nagy Kányától értesültem, aki leplezetlen irigységgel csapdosta a hátamat, fityegett a szája sarkában a Szopcsi, izzadt a tűző napon, amikor kijelentette, ma este már baszni fogsz, bazdmeg. Volt benne némi atyáskodás is, mintha mindez már-már neki lenne köszönhető, és azáltal, hogy e kijelentést megtette, tényleg vehetem elintézettnek a dolgot. Elvégre a Kánya már tudta, miről beszél.

Helyzetem a hírek fényében nem lett egyszerűbb. A mézszőke istennő után rögvest Andi. Tió csak hunyorgott, de nem ugrálhatott, mert „neki” ott volt Cicamica, aki a mozis csókok után joggal érezhette magát a „Tió csaja” büszke cím tulajdonosának, az infánsnővé átvedlett Gizi társaságában. Mit is kellett volna tennem? Hát oda kellett néznem, az egyszer biztos. Látszik-e bármi változás Andin? Nem lehetett mondani. Sőt. Behúzódott a part menti fűzfa árnyékába, épp csak sejthető volt, hogy ott bújik. És hogy kibe, mibe van beleesve, innen, messziről nem látszott.

Szerencsére bőséges útmutatókkal láttak el tanult kollégáim, és a már régóta meglévő elméleti alapozottságom újabb láb- és lábközi jegyzetekkel egészült ki.

Például az ujjazás művészetéről.

Ujjé.

Igen, cselekedni kellett volna. Mert kiderült az is, hogy – és mintha csak ismételte volna magát a történelem három napon belül – ez az utolsó balatoni estékünk a pécsi árvalányoknak, másnap hazautaznak. Cicamicáék készségesen vállalkoztak a közvetítő szerepre. Sok lehetőség persze nem kínálkozott. Ott volt viszont a búcsútáborfűz. Állították, hogy a tábor hátsó kerítésénél van egy kis kapu, amin be-, illetve kiszökhet, aki akar, de akár át is lehet ugrani, olyan alacsony. A lányok távoztak, majd visszatértek a megváltó hírrel, hogy Andi azt üzeni, odajön a kerítéshez, ha besötétedett, be is enged, nem fog senkinek feltűnni a plusz egy fő, mert a szomszéd táborból is átjönnek egy csomóan a bulira.

Addigra már Cicamicáékkal leszámoltak a többiek, Tiónak is elég volt a mozi sötét lehelete, közölte, inkább kimegy a Zalára, hátha lesz kapás, ha kicsit enged a forróság.

De hát a forróság nem enged, épp ez az, hanem fogva tart.

A cukrász Emil jelentkezett fegyverhordozónak, hogy elkísér az árvalányok búcsútáborfűzéhez. Tió a horgászcucaival felszerelve távozott Keszthely irányába, mi meg mentünk emberhalászni, tiszta ingben, kifésülködve megfűstölödni, sőt, lehetőleg megperzselődni az amúgy is izzó június végi estében. Hamar odataláltunk, Emil végül is idevalósi volt, ismerte a terepviszonyokat. Letáboroztunk a hátsó kerítés tövében, rákuporodtunk a bicikli csomagtartójára. Elszívtunk egy cigarettát. Lestük, mi zajlik odabenn. Messze, a fák takarásában észlelhető volt némi mozgás, éles, nyerítésszerű nevetések hatoltak el hozzánk. De az épp csak derengő és egyre sötétedő alakok közül senki nem akart kiválni

és elindulni hátra, felénk. Emil a második cigaretta lassú füstölése mellett elmesélte, hogy a cukrászatban, ahol gyakorlatban melózni szokott, van egy lány, Krisztinek hívják. Nagyon tetszik neki, de a sok habverésben nem nagyon van idő udvarlásra, meg hát az nem is olyan egyszerű dolog, mert akkor mondani kellene valami szépet, vagy ha nem is éppen szépet, de legalább épkezlábat, és hiába, hogy amúgy szinte folyamatosan, de főleg esténként, a sötét szobában fantasztikus mondatok tolulnak a nyelvére, ott, az üzemben, kezében a tortakenő késsel csak ökörségek jutnak eszébe, és akkor inkább meg se szólal. A Krisztike meg néha ránéz, őzikebarna a szeme, mintha várná, hogy Emil mondjon már valamit, de ő nem, vagy csak olyasmit, hol van még ánizs, ki a fasz rakja mindig a második polcra a cukrot.

Hát ja, sóhajtottam vele én is a fekete estébe, és hirtelenjében arra gondoltam, ha az én Andim előkerülne, ugyan mit mondanék neki, még csak azt se kérdezhetném meg, hol van az ánizs.

Meresztettük a szemünket a fák közé, egyre zajosabbá vált a társaság, láttuk, hogy narancsszín lángnyelvek csapnak fel, lobogott a tábortűz, lobogott, mint a szerelem tüze.

Elszívtunk még egy cigarettát, aztán amikor felhangzott a keserédes nóta, sose hallok olyan gyönyörű nótaszót, amelyet sihedernyi koromban, Emillel lassan összenéztünk, és bár csak egymás fekete sziluettjét láttuk, tudtuk, ugyanarra gondolunk. A bicikli csomagtartójáról visszamásztunk a nyeregre, és lassú tekeréssel, mintha csak vigyázó szemek előtt óvakodnánk, elindultunk hazafelé.

Tió már a veranda lépcsőjén ült, előtte a fűben heverték a horgászszerszámok. Ezek a kurva halak, morogta, és hosszút szívott a cigijéből. Nyaralnak, vagy mi. Oda se dugták a képüket, egy darab kapásom nem volt.

Emil és én csak álltunk szótlanul. Valamelyik közeli ház ablakán át a Vitray hangját lehetett hallani, Rossi elé pattan a labda, Rossi, Rossi, és bent van! A betyár mindenit, milyen ügyes kis gól! Hiába, így van ez, látszólag ott sincs a pályán, de amikor kell, lecsap. Így kell ezt csinálni, kérem szépen...

Brávó, Rossi, mondta Tió, és messzire pöckölte a csikket. A digókám megint lőtt egyet.

Ezen végre lehetett röhögni. A nagymama bújt elő a szűnyoghálós ajtó mögül, és megkérdezte az ő arany kincseitől, nem akarnak-e enni valamit. Mondjuk, egy kis kolbászt. Egy kis sonkát. Zöldpaprikával.

Hát persze, hogy akartunk.

Tizenhét évesen az ember mindig akar valamit. Valami finomat. Még akkor is, ha úgy igazából nem is tudja, mi a csudát.

Éneklő folyó

Aki jó hentesfeleség akar lenni, az szeresse a vért, punktum, mondta Mátyus Béci, és elegáns mozdulattal körbekanyarította a jobb első sonkát. Futott, futott az óriási beretva a sovány húspan, és a vékonyka rés előbb vért, majd valami se-színű nedvet könnyezett. De szeretted ezt a tetves életet, sziszegte Béci, hogy még a lábaddal is siratod, és a merítőbőgrét dühében az üst vizébe vágta. Apró buborékok menekültek a bögre szája elől, egy-két élehetetlen esett csak fogságba. Béci vörös szakállát kétoldalt a szája szélénél habos nyál festette fehérre, agyon-szabdalt, véres bőrkötényében úgy nézett ki, mint egy ősemler a sikeres zsák-mányszerző útja végeztével. Nesze neked, majd ettől végleg lehúlsz, sóhajtott fel elégedetten, amikor a hideg vizet belelöttyintette a malac meleg sebébe. Rómeó, jaj, istenem, öklendezett Béci felesége a sáros gyeppen botladozva, bocsáss meg, Rómeó! Egy galambszürke gőzfelhő szállongott illetlenül játszadozva a tetem felett, először koronaalakot vett fel, és jót szusszant a tokaszalonnán, onnan pedig egy lyukas szívű formálódva elindult az ég felé. Nocsak, a szerelmes malac, gúnyolódott Béci Marira nézve, vagyis a szerelmes feleségem malackája, és dühödten belevágta a kést a bal első sonkába.

Vasmari, ahogy Marit a faluban nevezték, sohasem szerette az állatokat, de az a két kismalac, amelyet másfél éve vettek a palkonyai vásárban, más volt, mint a többi. Egy szekérdérék sarkában lapultak összebújva, a sok-sok visítástól bágyadtan csukladoztak, és rózsaszín orrukat összedugva hűmmögve vigasztalgatták egymást. Nem voltak testvérek, az egyiknek az anyja fialás közben szenvedett ki, a másiknak a gazdája kaszálás közben dőlt ki a sorból. Így amolyan próba-szerencse alapon dobták őket szekérre. Csak a bolond nem látta, ha rájuk nézett, hogy az egyik jóval korosabb a másiknál, bár súlyra forma-formák lehetnek. De hátha megveszi valami félnótás őket, mindig akad ilyen a vásárokon. Amikor megéreztek Mari kezének akácvirágillatát, elhallgattak. Az ápolt, fehér kézből nyugalom áradt, melegség, melyben rég nem volt részük. Két lábra kapaszkodva, nyakukat kinyújtva rőfögtek az asszony felé, mintha tulajdon édesanyjukat látták volna viszont. Mari megsimogatta a fülük tövét, erre olyan dünnnyögésbe kezdtek, mint a jóllakott, kényeskedő kisgyermek. Melyiket?, kérdezte Béci, amikor a szekérhez ért. Mind a kettőt, felelte Mari. Megmondtam, hogy csak egy kell, az is azért, hogy befogjuk vele a falu mocskos pófáját. Vigyék egy árban a kettőt, szólott oda a kocsis, én nem cülödöm velük tovább.

Kandicsfalván a gáttól nem messze volt a hentesszék, Béci itt mérte a húst majd' húsz éve. Először csak bojtárkodott, aztán ő vitte a boltot. Gyermekkorában egyszer nagyon kiáradt a Tisza, elöntötte az üzletet, s amikor felfeszítették az ajtót, csak úgy tódult kifelé a víz. Temérdek csirkeláb, far, hát, fej meg disznó-fül úszott a tetején, olyan volt az egész, mint egy lidérces álom. Hozzá kell szok-

nod, nyugtatta a bácsikája, a Tisza minden évben kiköveteli a magáét. De miért éppen csirkeláb kell neki és zúza?, mélázott a kisfiú, ott van az a rengeteg hal, miért nem eszi azt. Majd arra gondolt, micsoda gonosz ez a folyó, képes volt az egész falut elönteni pár kiló cafatért. Akkor még mozdonyvezető akart lenni. Mennyit, de mennyit gubbasztott a ladikban az apja mellett, hányszor, de hányszor hallotta a vonatot dübörögni a fejük felett. Mert oda jártak a híd alá horgászni, ott bandáztak legszívesebben a harcsák. Mindig nézték az órát, nehogy akkor kutyogassanak, amikor a vonat jön. Ezek a tetves vonatok mindig késnek, köpött ki az apja a csónakból, ha a dübörgés megzavarta őket, kiszámíthatatlannak, mint a tiszavirág. Az apja még a nagyapjától tanult kutyogatni. Nem volt ám mindegy, milyen gyorsan és milyen mélyen csapódik a vízbe a kutyogató feje. A harcsa sem bolond, fiam, magyarázta az apja, tökéletesen kell csinálnunk, különben kikacag bennünket. De a kisfiú már nem volt ott, elrepült a vonattal, rohant előre, bele a Hortobágy tágerő mezejébe, aztán megint erdők, sok-sok nyír meg sűrű akác. És ott az akácerdő bokros mélyén, ahol egyszer a távoli rokonoknál járt, megérezett egy illatot, amely kísértette, csalogatta. Az édesanyját juttatta eszébe az akácvirág illata, aki az ő születésekor meghalt. Próbálta elképzelni a ladikban ücsörögve, milyen lehetett az arca, volt ideje rá bőven, de csak nagy ritkán sikerült. Illetve hát akkor, ha jött a vonat, mint most, amelynek a hátán ellovagolhatott. Elbóbiskolt a ladik alján ülve, az apja abbahagyta a kutyogatást, ő pedig egyre beljebb és beljebb hatolt az akácosba. Zizegtek a méregzöld levelek, az egyik fára ember nagyságú, nyálkás testű hernyó mászott. Jaj, meg-esz, kiáltott fel a kisfiú, és felugrott. A lábánál tízkilós amur vergődött, nagy volt, tehetetlen és kiszolgáltatott. Máskor ne hozd be a csónakba az iszapot, majdnem hanyatt vágódtam miattad, mondta az apja, megértetted?

Hosszú, néma úton vitték a két malacot Béciék, csak a motor berregett, útéptés lassította a tempót kint, szótalanság nyomasztotta a tempót bent. Mari fáradt tekintete felvidulni látszott, ha berepült egy bögöly vagy egy darázs, legalább el lehetett hessegetni, azzal is csak telt az idő. Egyiket levágjuk jövőre, mert vannak, akik azt pedzegetik, hogy az üzletből lopom a húst?, szólalt meg Béci. Jó, felelte Mari. A másikkal meg majd lesz valami, pissegett Béci, még meg is dögölhet. Meg, felelte Mari. Béci bekapcsolta az autórádiót, az *Only you* ment, így hát ki is kapcsolta. Nézték az útéptő munkásokat, ahogy a tikkasztó napon öntötték a szurkot. Tetves egy meló lehet még ez is, mondta Béci, autópálya kellene ide, nem ez a toldott-foldott vaddisznócsapás. Az árok szélénél egy fiú állt, éppen telefonált. Csillogott a szeme, nyitott ujjú tenyerével a mellkasát simogatta, tánc lépéseket tett, és nagyokat nevetett. Nem tudtam soha megtanulni se táncolni, se úszni, gondolta Béci, hogy mennyi hátrányom származott nekem ebből.

Mari húsz éve végzett a nyíregyházi tanárképzőn rajz és orosz szakon. Micsoda boldog időszak volt az! Őt tartották a legjobb rajzosnak, mégsem vették fel a képzőre, mindig az utolsó rostán esett ki. Festő, mondta kislánként, ha arról kérdezték, mi akar lenni. Férfimunka az, kislányom, nehéz vödröket cipelni egész nap, mondták neki a falubeliek. Kandicsfalva száz lelket is alig számlált még akkoriban, amikor a Vas család egy fedeles hajón a messzi északról lecsorogva kikötött. A három év körüli kislány a hajón végig nagyanyja ölében ült, aki izgalmasabbnál izgalmasabb mesékkel próbálta a kényszerű költözés okairól

elterelni unokája figyelmét. Majd ha nagy lesz, elmondom, nyugtatta a nagymama. De amikor nagy lett, nem merte megkérdezni, hogy hova tűnt az édesapja azon a bizonyos éjszakán. A Tisza fenekén lakik a vizek királya, kezdte a nagymama a mesét, ott van neki egy szép fényes palotája. Onnan jön fel mint búzakék dolmányos, sárga csizmás huszár, elrabol egy lányt, az éjszakát vele tölti csupa rózsaszín vízi birodalmában, de annak a lánynak már soha többé nem lehet gyereke. Honnan lehet tudni, hogy nem igazi huszár?, kérdezte a kislány tágra nyílt szemmel. Egyszerű, felelte a nagymama, jégből van a sarkantyúja. Ja, nevetett a kislány, erre nem is gondoltam. Nagyon sok kincse van ám ennek a huszárnak, folytatta a nagymama, a víz mélyén van elásva a rengeteg sok aranykőcsöge. A halak nyelvét is érti?, tudakolta az unoka. Pszt, csitította a nagymama, most jön a java, figyelj! A tavaszi napéjegyenlőségkor feléled egy víziszörny a Tiszában, egy jó szörny. Itt, ennél a falunál szokott belekezdeni szomorú, mégis oly gyönyörű énekébe, melytől az embernek sírni támad kedve. Miért énekel?, kérdezte a kislány. Mert magányos, keresi a párját, akit hosszú-hosszú évekkel ezelőtt elveszített. A folyó vizét is képes megváltoztatni ez az ének, olyan ereje van. S akinek van füle a hallásra, előre meg tudja jósolni belőle az áradást. De ha nincs áradás, akkor rendszerint valami rossz történik azzal, aki az éneket hallja. Ezeket te honnan tudod?, kérdezte a kislány. Még nagyapád mesélte, hogy legénykorában halászgatott a Tiszán, s egyszer csak egy vörös sipkás manó ugrott a csónakjába. Nagyapád le akarta ütni az evezőlapáttal, de az a manó olyan ügyes volt, hogy mindig máshova perdült, mint ahonnan a hangja hallatszott. Hát ő mesélt a huszárról, a szörnyről meg az énekről. A kislány fejében kavargtak a mese színei: a búzakékek, a sárgák, vörösek, rózsaszínek, s valósággal borzongott a titokzatos vízi világ valamennyi izgalmas villanásától. Szeretnék mindent lerajzolni, szorította meg nagymama eres kezét, segítesz?

Na, jó, de hova tesszük őket?, kérdezte Béci, amikor kinyitotta az autó csomagtartóját. Az udvar sarkában árválkodó disznóól kerítéslecei igen-igen foghíjasak voltak, játszva kifért volna rajtuk a két kismalac. Ezért adódott az az ötlet, hogy Mari elszalad biciklivel a gáton túlra Orbán bácsihoz, aki a falu összes famunkáját végezte. Ahogy tekerte a pedált a töltés lábánál, arra lett figyelmes, hogy egyszerre elhallgatnak a vízimadarak, a parti fecskék bemenekülnek fészkeikbe, és szárnyukkal takargatják fiókáikat, nem zizegnek a szöcskék, nem brekegnek a békák. Valami baljós félelem fogta el, amely arra készítette, döntse oldalra a biciklijét, és settenkedjen le a folyóhoz. Egy százéves, száraz fa törzsére ült, és nézte, egyre csak nézte a sárgás színű, hömpölygő vizet. A néma csendből egy vadkacsa visított ki, óriási robajjal hagyva el a folyót. A rémült állat egy kimosott fatörzs alá bújt, és oldalra biccentett fejjel hallgatózott. Hogy mit hallott? Hát azt a gyönyörű, bús éneket, amelyről Mari nagymama mesélt a fedeles hajón. Mari úgy képzelte kislánykorában, hogy az az ének csakis éjszaka hangozhat fel. Nézte a víz nyugodt, sima felszínét, majd a vadkacsa riadt szemét, aztán megint a vizet. És akkor, igen, éppen abban a pillanatban a folyó közepe táján egy hordónyi örvény kezdett fodrozódni. Ahogy erősödtek az örvény hullámai, úgy lett egyre hangosabb a dallam. Mari nagyokat nyelt, s érezte, hogy a kézfeje cseppen valami forró csepp. És Mátyusné Vas Mária kandicsfalvai tanárnő elkezdett sírni. Először a víziszörnyet siratta, hogy nem találja a párját, aztán önmagát,

hogy megtalálta a párját, akadt siratnivaló bőven. A vízimadarak már javában üzengettek egymásnak egyik partról a másikra, a szöcskék bolondozva ugrabugráltak, a parti fecskék pedig ricsajozva rovarásztak, de Mari még mindig a parton ülve sírt. A vonatfűtty térítette magához, a dühösen vágató vonat egy csapásra elrepítette rosszkedvét. Felszabadult, megkönnyebbült lélekkel pedálozott Kozma Orbán háza felé. Boldog volt, gondtalan, és úgy érezte, előtte még az egész élet.

Kozma Orbán egy fehér kecskét és egy mezítlábas, angyalarcú kurvácskát vezetve érkezett Kandicsfalvára úgy jó ötven évvel ezelőtt. Egy szárított gyík himbálódzott a nyakában, melyet édesanyjától kapott talizmánként. Úgy száradjon ki, aki téged valaha is bántana, mint ez a gyík, mondta, és nyugodt anyai szívvel útjára bocsátotta elsőszülött fiát. Orbán a hátán egy batyuba bugyolálva hozta fafaragó szerszámain, és senki sem sejtette, hogy a nyúzott arcú suhanc olyan híres csónakkészítő mester lesz, hogy a falut az ő nevééről jegyzik majd, sőt unokája, Renátó a netre is felteszi az öreg üzletét kozmaladik.hu címmel. A fiú ment, mendegélt a széles Hortobágyon, és estefelé a pásztor- és betyárvilág epicentrumához, a Becsali csárdához ért. Itt a világ közepe, ha nem hiszed, gyere be, olvasta az ajtó felett, gondolta, bemegy. Hát elég érdekes látvány fogadta az alacsony ablakú, kormos kis helyiségben. A székek, asztalok lábai szanaszét heverték, üvegdarabokat csillantott meg a hanyatló nap sárgás fénye. Nő miatt?, kérdezte Orbán köszönés helyett a kemenceszurdékban heverő kocsmárostól. Mit keresel itt, csikasz?, riadt fel a kocsmáros. Munkát, mondta Orbán, mire a fehér kecske háromszor felmekegett. A lécekkel leválasztott kis sufniiban összevissza hajigált holmik heverték, ennyi maradt épen az oltári hepaj után, meg a sárkemence. Amit tudtam, elraktam előlük a kármentőbe, de ezt a szegény állatot majdnem agyontaposták, mondta a kocsmáros. Egy rusnya macska bicegett elő az egyik asztal alól, és felborzolt szőrrel fújta a küszöbön bepofátlankodó szakállas kecskére. Orbán előbb megszelídítette, majd ölébe vette a sántító állatot, két vastag faforgács közé tette beteg lábát, és másfél bakarasznyi penészes lófarkoszórt kért. Csak nem vajákolni akarsz itt nekem?, hüledezett a kocsmáros. Nem, felelte a fiú, csak szeretném körbeerősíteni a sánt, hogy meggyógyuljon. De nézda!, milyen ügyes kezed van, nincs kedved rendet tenni ebben a csehóban?, ne félj, megfizetlek, alázatoskodott a kocsmáros. Orbán a batyujából elővette a szerszámokat, és csak úgy égett a keze alatt a munka. A nagy kopácsolásra a padlás létráján két álmos iccés kurva ereszkedett négykézláb lefelé. Kora délutánig dolgoztunk azzal a két dilynós kocsissal, és még aludni sem hagynak, nyafogták. Azzal az istálló mögé mentek, alágyújtottak az üstnek, és elkezdtek tollászkodni, vetkőzni. Az egyik, a fiatalka olyan volt, mint egy pufók kiskalamb. Hófehér bőre, rózsaszín mellbimbója makulátlanul virított az istálló falára aggattott pókhálós kocsikerekék előtt. Nahát, tündér a Hortobágyon, álmélkodott Orbán, amikor az ablakból kitekintve megpillantotta a lányt. Elvira, mert ez volt a becsületes neve, nem is sejtette, hogy nézik. Önfeledten rakta kontyba boglyányi haját, merte a vizet az üstből, hajlongott, hordta a dézsába. Kozma Orbán ilyen melleket még nem látott soha, csattogott a gigája, akkorákat nyeldekelt, mint egy több napja szomjazó vándor, aki végre patakcsörgedezést hall. Aztán mézes tej ízét érezte a szájában, összerándult a torka, a gyomra, és ez az édes rándulás

haladt lefelé a tagjaiban. Remegett a lába, vacogott a foga, amikor valaki megfogta a vállát. A tied lehet, bátyuska, ígérem, suttogta nyájas hangon a kocsmáros, csak nagyon meg kell dolgoznod érte, ő itt a legbizbetőbb kezű iccés. Orbán felkapta a fejszét, s mint egy eszelős faragott, szegelt, gyalult, illesztett, mert minden szegben, minden asztallábbban a lány mellét látta felvillanni. Éjfél is elközelgett már, amikor a kocsmáros odalépett hozzá, a padláson vár, mondta bennfentesen, siess, el ne aludjon. Orbán az üstökét igazgatta, kirázta belőle a forgácsdarabkákat, és az istálló mögé sietett. Baglyok huhogtak egy elhagyott viskó kéményéből, békák brekegtek lent, fent pedig gyönyörű, csillagokkal mintázott kupola kellett magát. A fiú felnézett az égre, a világ legboldogabb emberének érezte magát, aki a földi paradicsom ajtaja előtt áll éppen, és kopogtatni akar. Milyen jólesett a hideg víz, milyen jólesett tisztán, frissen felnézni újra az égre. Csak lehet ott fenn valaki, aki ezt az egészet csinálta, gondolta, egy erőnek, egy akaratnak lennie kell, különben darabokra hullana az egész. Elvira csak annyit tudott, hogy egy dolgos, szorgos cigányfiúval kell hálnia. Nem sokat bíbelődött hát a csinosítással. Felkapott egy fehér gyolcsinget, megigazította a szalmazsákban a pelyvás, agyondöngölt szalmát, lesrófolta a petróleumlámpát, és várt. Amikor meghallotta a létra recsenését, összerezte. Cigánnyal még nem csináltam soha, futott át rajta, nem baj, agyondolgozta már magát úgyis a bíróbúslókkal, nem tarthat sokáig. Hát sokáig tartott. Elképzelhetetlenül soká. Először három órányit, aztán pedig ötven évig. Elvira felsrófolta a lámpát, és a padlásajtóban megjelenő meztelen felsőtestű fiú arca elé tolta. Kozma Orbán nem volt ijedős típus, de ahogy ott állt a lánnyal szemtől szemben a lámpa vörös fényében, úgy érezte, hogy belécsapott az Isten nyila. Azé az Istené, akié ez a csillagos ég, ez a puszta, ez a csárda, ez a padlás és ez a remegő kecskepillájú lány. Ide küldtek, dadogta Orbán. Engem is, felelte a lány, és elkezdtek nevetni először egymáson, aztán meg önmagukon. Elvira letette a lámpát, Orbán lába alól pedig egy rossz mozdulattól kicsúszott a lajtorja, és tompa puffanással vágódott a földre. Szegény fiú ott kapaszkodott remegve a padlásajtó alsó fájába menny és föld között kalimpálva, s ha Elvira nem segít rajta, holtbiztos lezuhan. De Elvira segített. Megragadta a fiút a hónaljánál fogva, és minden erejét megfeszítve próbálta átráncigálni a mennyország kapuján. A küszködés hevében többször is összeért az arcuk, Elvira megérezte a fiú borostyánszagát, a fiú pedig Elvira pusztai vegyesvirágméz-illatát. Tikkadtan zuhantak be a biztonságos szalmára, Elvirára ráesett Orbán, akit a lány mellbimbója térített magához, ott meredezett egyetlen centiméterre a szájától. A fiúval forgott a világ, nem tudta, hol van, miért van, csak azt, hogy le kell tépni a lányról az inget, rá kell simulni, össze kell tapadni vele, és forogni-forogni, mint a világ. Háromórányi esztelenkedés után Orbán azt találta mondani, kérjen a lány bármit, teljesíti. Add nekem a fehér kecskédet, mondta a lány. Apai jussom, felelte Orbán. A gyík meg anyai juss volt, azt sem lehetett odaadni. Tudod mit, elviszlek magammal, így a tied lehet a kecske is, a gyík is. Még jóval hajnal előtt elillantak a csárdából. Orbán a szalmazsákot feldarabolta, kötéllel kötötte, és azon ereszkedtek le a padlásról. A Göncölszekér rúdja mutatta nekik az utat Kandicsfalvára. Nem maradt utánuk semmi, csak szétberhelt pelyva, törek, meg egy-két szalmaszál mélyére szorult, gyöngéd sóhajtas.

Mari nem találta otthon az öreget, gondolta, körbenéz. A műhely mellett a levegőt sűrűn átszötte a bágyadt gyantaszag, melynek borostyánsárga hálói egy pajkos fuvallattól éppen akkor kezdtek illattá szakadozni. Kozma Orbán legszívesebben vörösfenyőből dolgozott, azok a ladikok feküdték legjobban a vizet, de azért vállalt lucból is. A léceket itt készítette elő a munkához, a műhelyben már szédítő volt a gyantaszag. A műhelyből kitámolyogva Mari elindult a fűzfák között a kert végébe, ott majd csak rálel az öregre. Az egyik szomorúfűz lelógó ágainak rejtekében egy festőállvány hátulja tűnt a szemébe. Szétlibbentette a szemérmes vesszőket, szembefordult a képpel, és a szürke vásznon ott hengergett az a szeszélyes, sértődékeny folyam, a Tisza. Mari először elálmélkodott a kép láttán, majd a csiricsaré színektől elhúzta a száját. Milyen kreatív ez az öreg cigány, gondolta, és dolgavégezetlenül pattant fel a biciklijére. Béci nem örült túlzottan, hogy rá hárul a malacok ideiglenes szállásának összeeszkábálása. Hogy jobban menjen a munka, egy kora esti sörözést helyezett kilátásba, úgyis régen járt már a Cápában. Amikor a kismalacok bebújtak a jó puha szalmába, és Mari álomba ringatta őket, hosszú pillájuk meg-megrebbent, ernyedt testük aprókat rándult. Álmodnak, pszt, suttogta Mari az indulófélben lévő Bécinek, ne maradj soká. És a malackák tényleg álmodtak, és ami a legfurcsább és leghihetetlenebb, ugyanazt álmodták. Egy sárga virágokkal teli réten nagy kondában bogarásztak szüleikkel, testvéreikkel együtt. Aztán ők ketten kezdtek lemaradozni a többiektől, egy nagy folyó partjára szerettek volna leszőkni, hogy végre láthassák azokat a szépséges lepkéket, amelyek az agyagférgekből kelnek ki, táncolnak-táncolnak, és belevesznek abba a fertelmesen áradó, nagy vízbe. Futottak az ártéri bozótosban, de egy őztől, sohasem láttak őzet, annyira megrémültek, hogy a szakadó part tetejéről egyenesen a hullámok felé repültek. A zuhanás pillanatában ugrottak fel, s mindketten jól beleverték fejüket Béci szűkös fatákolmányába.

Mari beslattyogott a házba. A betonkerítésben, amelyen a szőlő futott, színes sörösuveg-darabkák fénylettek. Béci ötlete volt még annak idején. Mari már akkor sem rajongott túlzottan a sörmozaikért. Két ellenérve is volt: az egyik, hogy nem tartotta esztétikusnak, a másik, és ez az utóbbi években egyre erősödött benne, hogy Béci iszákosságát juttatta eszébe. Különösen azóta idegesítette a betonoszlop, amióta nyilvánvaló orvosi tény lett, hogy nem lehet gyerekük. És tényleg! Milyen különös, de azóta jobban érezte Bécin azt a fáradt vérszagot, amit nem vitt le semmilyen szappan. Régebben valahogy csak addig érezte, amíg meg nem fürdött, de most... most fürdés után is ott volt Bécin ez a szag. Mari mindent kitalált, hogy illatosítson: rózsaszirmokat gyűjtött egy sűrű szövésű hálóba, és a tiszta ruhák közé rejtette, jázminillatú léghűsítőt vett, levendulacsokrokat kötözött a csövekre, de hiába. Az a szag erősebb volt kettejüknél, és mintha alantas szándékkal közékük akart volna férközni. De az is lehet, hogy Marinak egyszerűen több ideje maradt álmodozásra, mint azelőtt. Pedig hát egy szót se szólhat, Béci tényleg jó ember, tiszteli, becsüli a faluban mindenki, gondolta, miért is éppen nekem legyen vele bajom? Először a nyári konyhába ment be, ahol mindenféle lomok heverték, onnan a sufnijába, vagyis hát a műtermébe. Egy háromszor két és feles szobácska volt ez, Béci építette neki, hogy jól kiélhesse magát benne Mari, ahogy akkor mondta. Itt rajzolgatott, festegedett, kötögetett, és szalmából mindenféle dísz tárgyakat font. Ki is állították a szalmatárgya-

kat a kultúrházban, de senki sem vett belőlük, így hát visszakerültek Mari műhelyébe. A legszebb tárgy a kis helyiségben egy rózsarátétes, fekete vaskályha volt. Biztos szerelmes lehetett a vasmester, mert a törekeny száron pihengető rózsaszirmok és bimbók át- meg átölelték a henger alakú testet. A kályha tetjét pedig rózsalevelekből arányosan komponált edényfogó karimázta körbe. Volt ennek a kályhának zenéje is. Késő ősszel, amikor már fázlódott a reggel, és Mari begyújtotta a nyár felgyülemlett, lelketlenné csontosult koszát, olyan hálásan duruzsolt, mint egy sarokban gubbadó, elfelejtett öreg, akit végre megszólít valaki. Mari leült egy fonott hintaszékbe, és lábával jól ellendítette magát. De nemsokára megálljt parancsolt a széknek, mert motoszkálást hallott a kályhából. Odament, kinyitotta a cikornyás ajtót, de a töméntelen papír és egyéb hulladék között képtelenség lett volna megtalálni a zaj okozóját. Mégsem mozdult onnan, leguggolt, és lélegzetét visszafojtva várt. Egyszer csak egy tenyérynyi barna lepke bújott elő, nagy bordó pettyekkel a szárnyán, és felrepült az edényfogóra. Mari nézte-nézte a lepkét, és maga sem tudja, miért, eszébe jutott a Kozma Orbánnál látott kép. Mintha ez a lepke egyenesen a képről szállt volna ide, nahát, milyen érdekes, futott át Marin. Aztán a nyitott ablakon kiszálló lepkével együtt elszállt álmodozási kedve, és egy női magazinon akadott meg a szeme. Megörült. Ez már az új, Béci hozhatta be a postaládából, de jó lesz belemerülni más bajába, örömébe, gondolta. *Meddig nő a nő?*, olvasta a címet, *Szerelmes vagyok az apósombá, Tizenöt év töretlen boldogságban* satöbbi. Mari a legutolsót választotta, odalapozott, és elkezdett olvasni. Olvasás közben gyakran megtorpant, s hosszan kibámulva a nyitott ablakon, gondolatban messzi elhagyva a szűnyt, a lepke után iramodott. A kalandos úton olyan képzetekkel találkozott, amelyeket nem akart, nem mert fogalmakká, szavakká formálni. Súlyos, nehéz fogalmak lettek volna, nem bírta volna el őket.

Mátyus Bécinek megvolt az az istenáldotta szokása, hogy három sör után megállt, szünetet tartott, és csak utána kérte ki a negyediket. Én is csak egy gyarló ember vagyok, aki nem tud uralkodni magán, felelte, amikor a kocsmáros, Kucsera Karcsi arról kérdezte, leszokott-e már a dohányzásról. A Cápában, a falu első számú kocsmájában, ismertebb nevén a Szőke Sellőben mindenki vagy politizált, vagy az éppen elszalasztott nagy halról regélt. Ez az ivó arról volt nevezetes, hogy annak idején a benne mulató negyven polyák katonát Kucsera nagyapja ingujjra vetkőzve másodmagával verte ki onnét. A lengyel levették eleinte szimpatikus együgyűséggel magyar népdalokat énekeltek a két nép rokonságáról. Aztán kezdett elfajulni a nótá, az illuminált bakák tört magyarsággal beleszórták a dalokba a Tisza menti asszonyok csapodárságát, s az egyik dalból mintha Kucsera nagymama extravagáns szokásaira lehetett volna ráismerni. Hát ekkor vetkőzött ingujjra néhai Kucsera Márton. Ma pénzért, holnap ingyen, díszelgett a pult fölött. Leszarom az EU-s szabályokat, szólott bele a beszélgetésbe Béci, én úgy vágok, csontozok, aprítok, ahogy nekem tetszik. Vagy ha gondolják, folytatta, adjanak minden mészáros mellé egy altatóorvost. Meg két nővérkét, kacsintott Bécire a takarító néni. Igazad van, bátyám, mondta Bécinek a kocsmáros, pedig jócskán az apja lehetett volna, igazad van. Nekem is kétszer volt infarktusom nagy hal miatt, mégsem álltam át vékony zsinórra. Volt szerencsém végignézni az egyiket, hangzott egy borostás hang a sarokból, volt

szerencsém végignézni azt a gyönyörű négy órát. Gondolj arra, hogy azt a négy órát soha senki sem veheti el már tőled. Persze, hogy nem, tudom én azt, szólt oda Kucsera. Aztán Bécihez fordulva suttogóra váltotta a hangját. Tizenhárom évig rablóhalaztam, kezdte, de öregszem, bátyám, öregszem. Van úgy, nézett a habnyeső késre, melyen kisebb-nagyobb sörbuborékok pattantak szét, van úgy, hogy kifogom, és megsajnálom őket, senki másnak nem merem még bevallani, csak neked, mert te érted, miről beszélek. Kiveszett belőlem a korábbi, zsákmányoló öröm, hallottál már ilyet?, ami volt, az nincs, ezt add össze, ha tudod. Béci nézte a habot nyesegető szép, érett férfikéz nyomán szétpattanó buborékokat, és arra gondolt, nem is olyan nagy vaszizdasz ez az élet, egy szempillantás alatt elröppen, jó lesz vele vigyázni. Már csak néhány öreg hallal szeretnék megbirkózni, nézett Béci Kucsera, és cinkosan rákacsintott, öregedő férfiember sokat tapasztalt, erős, öreg halakkal, érted?, és... jöhet a kámpec. Meg tudod, nem igazán érdekel már úgy igazán semmi, szellemileg le vagyok robbanva. Meg nem vagy már nyitott, szólt a félhomályból az a reszelő hang, a tanár úré, régebben nyitottabb voltál. Be kellene szereltetni a kocsmába egy gépet, köhögte a tanár úr, rá a netet, hogy bejöjjön a nagyvilág ebbe a porfészekbe, hogy motiváltabb legyen az életünk. Ez bele van szédülve a netbe, legyintett Kucsera a sarok felé. Mi a jófrancnak ide net, tanár úr?, kiáltott vissza hangosan. Fel lehetne tenni a falut, be lehetne indítani a falusi turizmust, okosabb népek egy kődarabból is megélnék, nekünk meg itt van ez a piszkos nagy folyónk, hangzott a válasz, dőlne a lé rendesen. Persze, mondta Kucsera, ide ne jöjjenek a hülye pestiek, maradjanak inkább ott, ahol vannak, a kutyaszarban! Ó, de régen is volt már az, amikor hatalmas tökre ültünk, és azon úszkáltunk a Tiszán, lágyult el a kocsmáros hangja, és megölelte Béci vállát, kis, cingár kölyök voltam, és akkor a húgomat elragadta a víz. Vitte, vitte egyenesen egy buzgár felé, mi meg csak ordítottunk, visítotztunk a parton. A folyó büntet, bátyám, ne feledd, csak tényeket ismer, a nagyszájúak véleményét pedig szereti megcáfolni, mutatott a másik sarokban félrészegen fennhéjázó halászokra. Béci elgondolkodva nézett rá. Ilyen a Tisza, fiam, kegyetlenül akaratos folyó. Béci még sötétedés előtt hazaért. Bezárta a kapuajtót, megnézte a malacokat, és a kerítés tövéhez irányozva könnyítette a sörzés nyomasztó terhén. Aztán egy kiadósat köpött. Mari épp befejezte a felkészülést másnapra, amikor meghallotta Béci lépteit. Mióta a másoddiplomáját angolból megszerezte, alig kapott rajzórát. Volt úgy, hogy napi hat órában kellett angolt tanítania. Kandicsfalván ő volt a legkedvesebb tanárnő, nem szenvedett hát hiányt rajongásban és szeretetben. De akkor is! A rajz nagyon hiányzott neki. Épp csak hozzálátott Béci fehér ruháinak vasalásához, és megint eszébe jutott az a bizonyos füzes kép, majd a varázslatos dallamra gondolt, arról meg a tiszahuszárra és a vörös sipkás manóra terelődtek gondolatai, végül pedig a társtalan víziszörnynél kötöttek ki. A Tiszát fogom rajzolni, igen, a Tiszát tavasszal, ősszel, télen, nyáron, mondta ki félhangosan. A hirtelen jött gondolat annyira felszabadította, hogy testetlenül röpítette a vasalót a durva, fehér vászonra. Hát abban a szeretkezésben, ami a vasalás után következett, nem sok köszönet volt. Béci kihúzta a vasaló dugóját a konnektorból, erre nem lesz szükség, mondta, és derékon ragadta Marit. Mért köpködsz állandóan?, hallottam, most is köptél, akadékoskodott Mari. De hát más is szokott köpni, mondta Béci, apám

is köpött, nagyapám is, a nők is köpnek, az ember van úgy néha, hogy köp. Mari mondani akart még valamit, miközben Béci az ágy felé taszigálta, el szeretne volna mesélni, milyen nagyszerű dolog is lesz neki a Tiszát festeni, de nem volt rá ideje. Hol voltak már azok az idők, amikor Béci ő vette le a lábáról, mármint szó szerint, két vállra fektette, és kedvére lovagolhatott a marha nagy emberen. Milyen égetően bizsergető volt az! Béci mostani közeledésében agresszió volt, romantikátlan, játékosság nélküli nyersség. Talán a sok csontozás, vágás, nyúzása tette, talán nem. Mindenesetre ritkultak a Mari kezdeményezései, így hát Bécinak kellett átvennie a gyeplőt. Át is vette, különösen akkor, ha volt benne egy-két sör, vagy négy-öt, mint most. Marinak pedig minden porcikája tiltakozott az ellen, hogy öt korsó Borsodi sörrel ölelkezzen.

Az a két taknyos malac másnap reggel úgy feküdt összeölelkezve a szalmán, mint egy szerelmespár. Az egyik feje a másik nyakán pihent egy éppen neki való gödröcskében, mintha a Teremtő is egymásnak szánta volna őket. Rómeó és Júlia, mondta nekik Mari kedvesen, ébresztő, gyerünk reggelizni. Kandicsfalván is, mint, mondjuk, Helsinkiben vagy New Yorkban, vagy bármely más részén a világnak, a fejétől bűdösödött a hal. Az iskola igazgatója elég ráérős típus volt, nyolc óra előtt nemigen sikerült megérkeznie a munkahelyére. A délelőtti folyamán pedig legalább egyszer el kellett távoznia. Telefont kapott, mondta ilyenkor a titkár-nő misztikus arccal a kérdezősködőknek. Az iskolát a teljes káosz uralta volna, ha nincs az a pár tanár, Mátyusné Marival az élen, akik valami istenáldotta gyártási hibából eredően akkor is becsületesen, lelkesen dolgoztak, ha nem ellenőrizte őket senki. Mari a malacetetés után sietve mosott kezet, felpattant a biciklijére, és már ment is. A folyosók csendjét szerette legjobban, amikor a gyerekek már bent voltak a termekben, nyolc után pár lélegzetvétellel járhatott az idő. Ahogy a cipője koppanását visszhangozta a folyosó, úgy érezte, Isten különös kegyelméből ma is megadatott neki a csodacsinálás lehetősége. Igen, igen, csak le kell nyomni valamelyik kilincset, fel kell pattintani az ajtót, és lehet kezdeni a hókuszpókuszt, csiribiri-csiribá. De sajnos ez a csiribá nem sikerült mindennap úgy, ahogy szeretne volna, gyakran ugrott ki előbb a kalapból a nyúl, mint ahogyan eltervezte. Utána pedig kinek van már kedve varázsolni?

Béci délután azzal ment haza, hogy tegnap valami rahedli állat őslényt láttak a halászok Kandicsfalvánál meg a Sajó torkolatán túl. Tompa, morajló éneket is hallottak, mentek a hang után, úgy érték el. Rigó Anti bácsi bevágott neki, erre bedühödött a tetves jószág, és úgy vitte az öreg Tónit, mint egy tengeralattjáró. Repült a ladik a vízen, ha az öreg nem metszi el a zsinórt, biztos belefordítja a Tiszába, vagy egy uszadékfának ütközteti. De ez még mind semmi. Amikor a félholtra rémült öregot kihozták a partra, mint aki révületbe esett, fennakadt szemmel ölelt magához egy kimosott tuskót, és korához nem illő mozdulatokkal táncolni kezdett vele. Ölelgette, csókolgatta a tönköt, simogatta úgy, hogy azt már alig lehetett nézni. Hány óra tájt volt ez?, kérdezte Mari. Akkortájt, amikor Kozma Orbánhoz mentél, felelte Béci. A Sajónál meg, az Ördög-sarok szegletében, ahol legalább huszonöt méter mély a víz, az ott horgászók arra lettek figyelmesek, hogy egyszerre halotti csend lesz, az úszók meg úgy remegnek, mint a kocsonya. Várnak-várnak, hirtelen valami tompa, bűgő hang jön a víz alól, néznek ide, néznek oda, semmi. Aztán kitepte a botokat a halászok kezéből, azok

meg úgy sírtak utána, mint a szarrá pofozott kölykök. Horgászmese az egész, le-
gyintett Mari, és elindult szerencsét próbálni Kozma Orbánhoz. Röpdolgozat-
pontszámok, százalékok, jegyek kavarogtak a fejében, meg ez a két eset, amit
Bécitől hallott. Mégis igaz lenne nagyanyja meséje? Tegnap őt is rabul ejtette va-
lami ott, a Tisza-parton, tényleg énekelt akkor a folyó. Addig-addig morfondíro-
zott, hogy mire megérkezett Kozma Orbán portájához, kész volt előtte a terv:
festőállványt is készített az öreggel, és ha minden jól megy, hétvégén már el is
kezdheti a festést. Kozma Orbán ezüstszekercével a kezében, hófehér hajával és
hófehér szakállával úgy ült a félkész vörösfenyő ladikban, mint egy veterán vi-
king hős, akinek csodaladikjai messzi vizeket bekóboroltak, és megharcolván az
elemekkel mindig épségben tértek meg. Orbán nyáron rendszerint derékig gom-
bolt, könyékig visszahajtott, makulátlan fehér ingben dolgozott. Sötétkék mun-
kásnadrágjának kékjét szürkére fakította a nap. Mert Kozma Orbánnak csak a
napon esett jól a munka. Hiába intették, veszélyes a napsugárzás, húzódjon be
legalább a műhelye árnyékába, az öreg hajthatatlan maradt. Azt mondta, őt két
dolog tartja életben, az UV-sugárzás és a kecsketej, mindkettőt erősen szereti.
Három hófehér és négy fekete-fehér foltos kecske legelészett a füzesek előtt a
kert végében, gidák ugrabugráltak az anyjuk lába mellett, gyantaszagot lehelt a
műhely, és Mari úgy érezte, jó lenne még maradni. Megegyeztek az árban, a ha-
táridőben, mégsem akaródzott indulnia. Mi a címe?, kérdezte öles csend után
Mari bizalmas hangon. Tiszavirág dűlő 17, mondta értetlenül Orbán. Nem ma-
gának, nevetett Mari, a képnek. Azt Renátótól kérdezze, ne tőlem, felelte Orbán,
ő szokott üres óráiban pacsmagolni. De most legjobb lesz, ha nem zavarja, érti,
itt van vele a... Mari mégis elindult a töltés felé, félúton azonban meggondolta
magát, és beoldalgott a fűzfák közé. Vadméhek döngtek a levelek között, s az
ujjnyira repedezett földből apró békák másztak elő. A kép az állványon pihent,
Mari közel hajolt hozzá, hogy megnézze a vászon sarkába írt nevet: Sztoj-ka Re-
ná-tó, olvasta, és egy vörös sipkás emberkét fedezett fel a kép másik sarkában.
Mari elmosolyodott, s felnézett az egyik fára. Muskotály-kert, olvasta a fába vés-
ve, nahát, gondolta, erről a kertről már mennyi mindent hallottam.

AZ ELMÉLET ELMÉLETE*

„Rossz tanú az ember számára a szem és a fül, ha a lélek nem érti nyelvüket.”

Hérakleitosz DK. 107. fr.

„Schauen heißt hier, in der Sache aufgehen. In allem Aufgehen vergißt man sogar die Zeit. Gut, das ist klar, das eben ist Verweilen bei etwas und gewiß ist die Zeitlichkeit des Schauens, ein solches Verweilen, ein höchst denkwürdiger Vorgang.”

Hans-Georg Gadamer: *Hermeneutik – Theorie und Praxis*

Ezt a talán némileg meghökkentő címet két okból adtam; egyrészt magáról az elméletről, az elméleti megközelítésről is számot kell adnunk, másrészt, mint minden elmélet, az elméletről való beszéd is visszautal önmaga elméleti előfeltevéseire. Ha és amennyiben arról gondolkodunk, milyen elméleti megközelítések uralták a közelmúlt humántudományi diskurzusát, nyilvánvaló, hogy számos egymással rivalizáló, más esetben egymást deklarátívan kizáró elméletet kell felsorolnunk. Csak néhány ilyen megközelítési módot említve: fenomenológiai, egzisztenciafilozófiai, strukturalista, posztstrukturalista, pszichoanalitikus, újhistorikus, hermeneutikai, dekonstruktivista, posztkoloniális, feminista stb. Jonathan Culler egy rövid és komprimált összefoglalóban (*Literary Theory*, 1997)¹ hasonló felsorolással élt műve végén, és a következő megállapításokat tette: az elmélet igazi ismérve az, hogy végső soron nem ad megoldást, nem köti magát megoldásaihoz, s legfőbb jellemzője, hogy az *utánagondolás folyamatos nyitottságában* mutatkozik meg igazán. Ha ez így lenne, aligha látnánk – s Szegeden jó, ha ezzel a metaforával élek –, hogy tiszavirág éltű elméletkezdemények oly erővel lépnek fel végsőnek hitt igazságaik képviselőiben és védelmében.

Ezért tartom helyesnek fenti kiindulásomat követve, ha a figyelmet arra irányítom, mit is jelent egyáltalán az elmélet. Hans Jonas a modernitás elméletalkotását élesen elválasztotta a görög kezdet elméletről alkotott felfogásától: „A végtelenség eleme a görög *theoriában* a szemlélés végtelenségének potenciális kielégíthetetlenségét jelentette, amely a változatlan örökre irányult; míg a modern elméletben a végtelenség eleme annak a folyamatnak a beteljesíthetetlenségét jelenti, amelyben a kísérletképpen alkalmazott hipotéziseket revideálják és magasabb szimbolikus egységekbe foglalják bele.”² A tárgy kimeríthetlensége teljesen mást jelent, mint a magát végtelenségig bővítő és kiterjesztő elmélet. Kissé leegyszerűsítve fogalmazhatunk úgy, nincs nagyobb különbség, mint amikor a tárgy szemlélésekor, a hozzá való elméleti viszonyban éppen a tárgy kimeríthet-

* Az előadás 2006. november 7-én az *Elméleteink 2000 körül* című, a Szegedi Akadémiai Bizottság humántudományi szakbizottsága által rendezett konferencián hangzott el. (Szervező: Szőnyi György Endre)

¹ J. Culler: „Literaturtheorie” (1997), A. Mahler Ph. (ford.), *Reclam*, jun. 2002.

² H. Jonas: *Das Prinzip Leben* (1973), ford. a szerző és K. Dockhorn, Suhrkamp, 1997. 337. o.

lenségét és örök kérdésre méltóságát hangsúlyozzuk, vagy pedig azt, hogy létezik olyan elméleti viszony, amely magát állandóan korrigálva és kiterjesztve – ahelyett, hogy tárgyának adná meg a tiszteletet – éppen annak bőségétől fordul el, azaz egyfajta *elméleti öngazolással* van elfoglalva. A modern elmélet sok esetben csak magát ünnepli, és semmiképp sem tiszteli tárgyát, amit pedig hivatott lenne megérteni. Az elméletet szülő elmélet üres játékaírói most nem is beszélnek.

Innovatív és haszonelvű korszakunkban aligha lehet annál megütköztetőbb kijelentést tenni, mint amit Arisztotelész tett a *Nikomakhoszi Ethikában* az „elmélkedő tevékenységről”, nevezetesen, hogy az „magamagáért érdemli meg a szeretetünket: belőle semmi más nem származik, mint éppen csak az, hogy elmélkedtünk”.³ Minden *teoretikus tevékenység* kulcsa ez, hogy általa nem valami közvetlenül alkalmazható és hasznosat sajátítunk el, ám mégis a legtöbbet, az elérhető legfőbb jót, ami *mégiscsak valamiféle gyönyör* (1153b), boldogság. Ez az, ami túlpillantani enged minden olyan akadályon, amibe az ember élete beleütközik, azaz úgy van, hogy kívül magán a minden embert megillető „isteni” viszonylatába kerül, azzal, ami örökké van. Az elméleti tevékenység tárgya maga örök, vagy inkább időn túli, mivel mindig is kérdéses, nem szűnik meg az adott időben, és főként nem merül ki az adott korszak választásában. A tárgy, amihez a szemlélet fordul, megköveteli annak lehetőségét, hogy a szemlélő teljességgel a tárgynál legyen, s ne a már ismert/tudott igazságait vetítse rá arra, ami semmiféle időben sem kimeríthető. Az ilyen lelki alkat, mint Arisztotelész megfogalmazta, azért a legjobb, mert képessé válik az ember annak a boldogságnak a felfogására, ami a legtöbb jóban részesíti őt magát és a legkevesebb rosszban másokat, másrészt a lehető legjobban a tárgynál, vagy inkább tárgyánál van. Az elméleti tevékenység időt enged (*szkholé*) annak a legfőbb jónak, ami a változó viszonylatok és előre nem látható akadályok közepette tűnik elő a tárgy *szemlélésekor*, ami nem egyszerűen a vizsgált tárgy ismeretéhez segít, hanem annak a lehetőségét viszi végbe, hogy önmagát annak viszonylatában jobban értse. Még egyértelműbben: az *elméleti tevékenység* (*theoretiké energeia*) annak a semmi máshoz nem fogható lehetősége, hogy az ember felfogja, és gondolkodó-, illetve ítélőképessége szerint kész legyen annak megfelelni, ami több mint az általa egyáltalán megtehető és elgondolható (1177b12–21). Walter Bröcker⁴ írta erről az *embert meghaladó*ról, hogy ebben éppen ez a leginkább emberi, ami lehetetlen lehetőség, tisztán abban és az előtt lenni, ami a torzítatlan lét, a legfőbb jó. Gadamer a *Teória dicsérete* című előadásában a következőképpen fogalmazta meg a görög *theoreint*: „Nem más ez, mint hogy átadjuk magunkat valamiként annak, ami van, ami 'számunkra' a legfőbb kiteljesedése annak, ahogy 'jelen' vagyunk – nem egy 'öntudat', hanem az életnek az a fokozódása, amit a görögök *theoriának* neveztek és az isteni nem is állt másban a számukra, mint benne tartósan jelen lenni.”⁵ Persze tudjuk, mind elméletileg, mind gyakorlatilag az ember számos módon vétheti el azt a kedvező időt, ami éppen a tárgy viszonylatában jelentkezik mint olyan lehetőség, hogy önmagához eljuthasson, hogy azzá legyen, ami csakis ő lehet. Tudjuk, hogy az elmélet legfőbb hibája, ha éppen tárgya változni képes jellegével nem vet számot, vagyis a mozgásban-lét, az emberi egzisztencia időbelisége kényszeríti az embert arra, hogy csak akkor mondhassa: *a tárgynál vagyok*, ha éppen a tárgy viszonylatában érti azt, hogy ez mi és miként van – azaz a lehető legteljesebb módon *kívül van* a tárgynál. Klaus Oehler értelmezésében a görög tudás-ta-

³ Arisztotelész: *Nikomakhoszi Ethika*, 1177b2, Szabó Miklós (ford.), Magyar Helikon, 1971. 282. o.

⁴ Vö. W. Bröcker: *Aristoteles* (1964), Klostermann, 1987. 36–39. o., vö. még E. Voegelin: *Aristoteles. Ordnung und Geschichte VII.* (1957), P. J. Opitz (kiad.), Fink Verlag, 2001. 52–57. o. (főként a *biosz theoretikosz* kérdéséhez).

⁵ H.-G. Gadamer: „Lob der Theorie” (1980), *Neuere Philosophie II.* G. W. Bd. 4. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1987. 50. o.

pasztlalat éppen az embert nem tekinti biztos kiindulásnak: annak tudata, amit az ember magáról tud, csak *kísérőeleme annak, ahogy a világban teszi a dolgát*, „a tudat éppen hogy nem tud önmagáról, hogy aztán a tárgynál legyen, hanem azzal, hogy a tárgyánál van, van önmagánál”.⁶ Amivé lehet, az éppen nem az *előzetesen* megválasztott eljárásmódon áll, hanem azon, hogy képes-e megfontolni és elválasztani a tárgyat mindattól, ami nem az. Ezért mondta Gadamer a *Metafizika XII.* könyvének hetedik fejezetét értelmezve, hogy a lélek az, ami magát mozgatni képes, s ami kiváltja a lélek mozgását, az éppen saját *megindultsága valamitől*, aminek mineműségét oly sokféleképpen nevezheti meg. Ez a valamitől *megindított* gondolkodó és számot adó lélek eltávolodik attól, ami az ő szokásos léte, ez a *distanciában* lét a tudható kedvéért minden elméleti kiindulás alapvető lépése. Az 1072a szöveghelyhez kapcsolódó gadameri magyarázat a következő: „Ráébredni, észlelni és gondolkodni a 'tisztá tevékenységből', azaz a (lélek)-állapotból fakadó emberi tapasztalásmódok, ebben az állapotban nem valamitől valahova törekszik, hanem az elidőző kibontásban teljesedik be (*sich erfüllt in verweilenden Vollzug*) a (lélek)-állapot. A gondolkodás mozgása nem ér véget, ha tárgyánál van, hanem éppen akkor van csak tulajdonképpen jelen, ha gondolkodásának tárgyát 'bírja', és ennyiben magánál időzik. Így aztán a szemlélés, a szellemi látás (*theoria*) a lelki beteljesedettség állapota, a tevékenység tiszta gyönyörűség. A testi-érzéki megkötöttségek közt élő ember számára időben behatárolt létezés mód, s ez egyben az isteni lét tartós létmódja.”⁷

Az adott határok közt a magában beteljesedettben részesülni az ember számára a szép tapasztalata, a legfőbb boldogság, ami soha nem a tárgy pusztá élvezete, hanem egy olyan ismeret birtokába kerülés, amely őt magát is időlegesen teljessé teszi. Persze illő megemlítenünk, hogy ennek a *biosz theoretikosznak* az első nagy ívű kifejtését Heideggernek a húszas években tartott antik filozófiát értelmező előadásaiban találjuk meg. Az *antik filozófia alapfogalmai* című előadásában olvashatjuk: az elméleti tevékenységtől elválaszthatatlan, hogy az általa elnyerhető „boldogság a léleknek a tökéletes erény szerinti tevékenysége” (1102a5), azaz „tekintettel van arra a létlehetőségre, amely (a lélek) létértelme szerint a legfőbb, amiben azt leli meg, ami léte tulajdonképpenisége. A lét az örökkön-lévő állandóság. A theorein támasz nélküli/nem képez művet (1178b3); tárgya az örökkévaló.”⁸ Az ilyen élet, amely a boldogságot önmagáért, nem más kedvéért és nem mások ellenében célozza, „a léleknek a tökéletes erény szerinti tevékenysége”,⁹ ám az ember theoretikus élete mások között és időben változó akadályok között zajlik, így az elmélkedéssel célozzuk azt a legjobb létlehetőséget, amiben leginkább saját magunkká válhatunk anélkül, hogy mások kárára lennénk.

Tudjuk, a művészet által is feltáruhat az igaz (NE 1139b15), ez azonban éppen az előbbieket szerint már a kötöttségek és korlátok között kibontakozó megértési folyamat, s ily módon nem célozhatja az örökkévalót és idők felettit, csak időlegesen részesedik benne. Vagy másként fogalmazva, a művészet tapasztalata felismerteti az ember időben létét, azt a korlátok között kiteljesíthető létet, amivel a művészet külön-külön módon mindig is szembesíti a halandó embert. Heidegger Arisztotelész-értelmezése az alábbiakra helyezte a hangsúlyt; ha az ember számára jó az a változó lehetőség, amiben és ami által magát teljessé-teljesebbé teheti, akkor a *theorein* az embernek az a létlehetősége, hogy teret nyitva az ismert körében, magától távol, ám mégis közelebb kerül ahhoz, ami létét

⁶ K. Oehler: *Subjektivität und Selbstbewusstsein in der Antike*, Königshausen & Neumann 1997. 39. o.

⁷ Aristoteles: *Metaphysik XII.* (1948), ford. és kommentálta H.-G. Gadamer, Klostermann, 2004. 56. o.

⁸ M. Heidegger: *Die Grundbegriffe der antiken Philosophie* (1926), G. A. Bd. 22. F. K. Blust (kiad.), Klostermann, 1993. 188. o.

⁹ Arisztotelész: *Nikomakhoszi Ethika*, 1102a5, id. kiad. 28. o., vö. J. Ritter: „Die Lehre vom Ursprung und Sinn der Theorie bei Aristoteles” (1953), *Metaphysik und Politik*, Suhrkamp, 1977. 9–33. o.

érinti: „A *theorein* ezért a jelenvalólét legsajátabb lehetősége, abba a legsajátabb jelenvalóságba történő kihelyezetttség, amely folytán a *theorein* az ember létének legsajátabb beteljesültségét (*entelektikeia*) képezi.”¹⁰ A hangsúly tehát az elméleti tevékenységben a lehető legsajátábbra esik, vagyis nincs az ember létének olyan teljessége, ami mentes lenne attól a kérdéstől, hogy őt ez-a-valami miként érinti. Itt nincs cél-okság, nem annak egyszerű megfogalmazása ez, hogy a lét mindennek az eredete, hanem annak megértése, hogy amiből ered, az éppen a lét, aminek korlátlan felfogása merő illúzió, vagyis az ember az elérhető legjobban, az adott határok és az illeszkedés lehető legteljesebb módján érti azt, ami neki ekkor feltárul. A jó élet lehetőség, aminek beteljesítése azon áll vagy bukik, miként érti az ember azt, amit helyette nem vállalhat senki, hiszen a saját léte mint eredet felől kell, hogy feltáruljon neki.

A rövid visszatekintéssel az arisztotelészi elméleti tevékenységre azt is igyekeztem megmutatni, hogy a *teória* görög felfogása nem egyeztethető össze azzal, amit a modern gondolkodás annak nevez, ez ugyanis a hipotetikus és magát az eljárás során igazoló gyakorlat ellenében mint valami pusztán szellemi projekció érvényesül csak.¹¹ Másrészt így kívántam hangsúlyozni, hogy az elméleti tevékenység annak a lehetőségfeltételeit vizsgálja, hogy mi eredményezi a tárgy kimeríthetetlen bőségét éppen a saját lét változó határai közepette.

Az előadás második részében egy olyan jelenségre kívánom irányítani a figyelmet, amely nem merül ki az elméleti, tán túllontúl gazdag elméleti repertoár önismétlésében, aminek eredményeképpen két dolog válhat szembetűnővé; egyrészt az elméleti megközelítés sokkal inkább volt elfoglalva azzal, hogy megfeleljen *up to date*-nek tekintett elvárásoknak, és így némileg önélvező módon eltekintett attól, hogy mi is a tárgya. Másrészt számos elméleti megközelítés olyannyira a struktúra, illetve a nyelvi közvetíthetőség adott megvalósulására koncentrált, hogy figyelmen kívül hagyta azt a nyilvánvaló tényt, hogy érzékelés és tudás, *aisztheisz* és *episzthémé* egysége aligha képzelhető el pusztán a nyelvi közvetítésre (*logosz*) hagyatkozva. Sőt, ha meg akarjuk érteni az *aisztheisz* arisztotelészi felfogását: Ulmer, Sallis, Welsch, Burnyeat egybehangzóan állítják, hogy maga az érzékelés nem önmaga által, hanem valamit érzékelve lép működésbe, ám érzékelni csak az tud, aki tudja, hogy mi az, ami változik, s persze tudni akarja, hogy az így működésbe lépő romlást vagy teljeseledést ígér-e neki. Arisztotelész ember-/lélekfelfogásának lényegi megállapítása (417b), hogy elmélkedésre az képes, aki birtokában van a tudásnak, és elmélkedés akkor zajlik, ha már birtokában vagyunk a tudásnak, és éppen ez az, amit a *theorein* újragondolásakor nem feledhetünk. Ugyanitt, a *De Anima*-ban hívta fel a figyelmet arra, hogy a működésbe lépett, aktuális érzékelés, éppúgy, mint az elmélkedés (*theorein*) olyasvalami által kiváltott, ami valamiként már ismert volt, és hirtelen nem az. Érzékelni és elmélkedni csak az kezd, aki tud, vagyis tudja, hogy a dolog elváltozott, s a változáshoz vagy mozgáshoz maga is hozzátartozik, részes a mozgásban. A kijelentés: „az aktuális tudás azonos tárgyával” (431a) éppen ezt a tárgy által kiváltott mozgást, azaz a tárgyat és az érzékelő lélek időleges változásban létét addig a pontig követi, míg végül a tárgyat felismerjük *mint ezt és nem mást*. Ha valami nem indítja meg az embert, nem hozza mozgásba azt, ahogy magát is tudja, vagyis a szemlélt nem vált ki benne sem félelmet, sem részvétet, akkor mondhatjuk: a műalkotás által semmiféle hatást nem *szenved el* az ember. Amikor Arisztotelész kijelenti, hogy az érzékelés nem mehet túl egy ponton, hiszen az *érzékelés bizonyos aránya vagy képessége a kiterjedésnek* (424a), akkor arra utal, hogy a mű nem léphet túl egy jól meghatározott renden és arányon, mert ez az emberből kiváltja

¹⁰ M. Heidegger: *Grundbegriffe der aristotelischen Philosophie* (1924), G. A. 18., M. Michalski (kiad), Klostermann, 2002. 92. o.

¹¹ Vö. W. Schädewaldt: *Die Anfänge der Philosophie bei den Griechen*, Suhrkamp, 1978. 182. o.

– nevezzük így – az *érzetlenséget*, minthogy meghaladja azt, ami számára érzékelhető, szemlélhető és érthető. Ezért utalt a *Poétikában* (1449b) a mű, a tragédia meghatározott nagyságú felépítésének és a nyelv helyes megválasztásának követelményeire, vagyis arra, hogy tartsunk mértéket, amit ismét csak a tárgy diktál.

Ha tehát lassan el kell árulnom, hogy a jelenkori elméletalkotásban hol látom a döntő fordulatot, akkor az éppen itt van, mind döntőbb mértékben kapcsolódik ehhez a deszubjektivizáló, ám a szubjektumot egy más módon mégis kezelő és felépítő gondolkodáshoz – amit röviden nevezhetünk *aisztheziológiának*, vagyis az érzékelés értelemgeneráló jellegének, amiből nem iktatható ki, hogy az ember akkor tudhat egyáltalán, ha a működésbe lépett művet addig a pontig követi, ahol az a lehető legteljesebb módon egy a tárgyával. Wolfgang Welsch doktori értekezése¹² világossá tette, hogy az érzékelés az *önmegtapasztalás helye*, valamint hogy maga az *aiszthezisz* létszerűen lép fel beteljesedése során, és egy olyan *történésbe* vonja az embert, hogy annak léte mind érzéki, mind szomatikusan érintetté válik. Az *aiszthezisz* mint „Seinsvollzug”, mint láttuk, nem előtörténet nélküli, lényege azonban éppen az, hogy az esztétikailag észlelt kiváltja azt a mozgást, ami nem pusztán a tárgyat, hanem a szemlélőt magát is érinti, megváltoztatja. Ez a történetbe rejtett érzéki-létszerű többlet, aminek csak az *aiszthezisz* és a tudott tárgy (*episzthémé*) azonossága esetén kerülünk birtokába. A műalkotás olyan kimeríthetetlen *materiális* többletével szembesülünk, ami kényszerít a tudott és ismert körén való túlpillantásra, bizonytalanságban tartva az embert, hogy önmaga rejtett és feledésbe ment igazságai felé újra megnyíljon. A művészet nem az igazságot közvetíti, hanem általa részünk lehet az igazban, ha az általa feltett és felénk irányuló kérdést képesek vagyunk megválaszolni.

Karl Ulmer egy Heideggerhez írt, jóval korábbi doktori értekezésben mutatta meg: a művészet tapasztalatának lehetősége, hogy benne az igaz eltalálásának és elvézésének játkere nyílik meg, lényege szerint azonban magába foglalja az igazra történő kipillantást, a művészet műve által törekszik az ember arra, hogy megjelje helyét ott, ahova tartozik, hogy visszaálljon a létező körébe (*phüszisz*), és így igaz módon legyen.¹³ Kevesen mondták ki ezt világosabban, mint Wolfgang Schadewaldt¹⁴ a görög tragédiaelfogást értelmezve, megszabadítva az *eleosz-* és *phobosz-*értelmezést egyfajta hamis, együttérző humanista aiszthetiko-etikai affektivitástól, arra az elementáris tényre irányítva a figyelmet, hogy a történeteket érzékelve és azok részévé válva a *létezés elemi viszonylatai* közé kerülünk, ahol a magam érintettsége kiiktathatatlan. Az előre át nem látható történetekbe vonva a döntés rólunk esik, magunkról ítélnünk, amikor mások baját csak mint egykor és másokkal megtörténtőt gondoljuk el. A bennünk ébredő iszonyat és zavar azzal való szembesülés, hogy a magunk helyzete sem különbözik más létezőkétől, születés és vég közepette szembesülünk a lét elementáris működésével, és a műben felismerjük ennek mindenre kiterjedő mivoltát. Felismerni a műben működésbe lépő igazságot nem jelent mást, mint ennek az elementáris hatásnak/elszenvedésnek kitenni magunkat, azaz a *szenvedélyek* megszülik annak felismerését, hogy a mű rejtett és felfejtendő módon arra az elementáris létre (*kata phüszin*) vonatkozik, amit mindennapi világban-benne-létünk elfed. Erről a pátoszról írta egykor Heidegger,¹⁵ hogy a *páthé* a lélekben mennek végbe, benne zajlanak, életének eleveenségében, s éppen azt jelentik, hogy valami által *magával-ragadottá válik*, *valamitől elveszti összerendezettségét a lélek*, *valami kihozza a sodrából*. A pátoszok által magán-kívül-létbe került ember azt a valamit, ami magával ragadja, folyamatosan a

¹² Vö. W. Welsch: *Aisthesis. Grundzüge und Perspektiven der Aristotelischen Sinneslehre*, Klett-Cotta 1987. 158–159. o.

¹³ Vö. K. Ulmer: *Wahrheit, Kunst und Natur bei Aristoteles*, Niemeyer, 1953. 127–128. o.

¹⁴ Vö. W. Schadewaldt: „Furcht und Mitleid?“, in: *Hellas und Hesperien*, Artemis Verlag, 1970. 236. o.

¹⁵ Vö. M. Heidegger: *Grundbegriffe der aristotelischen Philosophie*, id. kiad. 242. o.

„világban-benne-létre” tekintettel szemléli, másrészt éppen arra figyel fel, hogy *mi módon hozta ki a sodrából, mi változtatta meg azt, ahogy eddig volt (hexisz).*

Még egyszer hangsúlyozom, az elmélet valójában nem új tárgyat választ és nem nyilvánít műveket idejétműltnek, hanem egykori vagy éppen mai műveket olyan pontok felől vizsgál, amelyekre eddig nem irányult figyelem. Amikor Gombrich¹⁶ Freudra emlékeztető módon az *érzések szimptómákon keresztül történő kifejezésére* utalt, szinte egészen új megközelítési módot jelzett előre, ami ma a képelméletben (Nancy, Didi-Hubermann) és a szövegértésben (Wollheim, Campe, Pfotenhauer) válik meghatározóvá. Ez nem pusztán azt teszi nyilvánvalóvá, hogy a mű valami módon testi mivoltában is érinti az embert, hanem azt is, hogy a test *bemutatása* történetileg milyen változásokon ment keresztül. A szimptóma valami testi érintettség eltolt/időben későbbi kifejeződése; persze a művek nem pszichoanalitikus példatárak, mégis a zavar vagy felsebezhettség olvashatóvá tétele kényszerítően jelentkezik műértésünkben. A testi szenvedés bemutatása, annak közvetett megnyilatkozása új olvasási módot követel: nevezhetjük ezt egyfajta *antropológiai fordulathoz*, amely éppen azt tudatosítja, hogy mi minden látható a testen, ami csak a tartás folytán fejeződik ki, és soha sem pusztán magára utal vissza. Hans Belting¹⁷ Burckhardt, Julius von Schlosser, Warburg után észreveszi, hogy a megjelenített portré, a portretírozás változó képfelfogás, képpolitika mentén bontakozott ki, a „kinek a képe és miként megmutatott” szükségessé teszi, hogy a személyesen túl a bemutatás rejtett irányát is megértsük – az *igazi kép* merő képtelenség. A kép szimptomatikusan mutat valamit, vagyis nem azt mutatja meg, ami látható. S amikor a kép már nem annak a kérdése, hogy mit ad vissza, mind nagyobb mértékben lesz *ellenképe annak, ami úgy tűnik, valóságosan látható.*

Így kezd az irodalomelmélet újraolvasni azokat a műveket, amelyek látszólag egy szerző magáról adott képét, önbemutatását jelentik, nevezhetjük ezt *autobiográfiának*, ami éppen a történet elmondhatóságának és elmondásának lehetetlenségével szembesíti az olvasót (gondoljunk Louis Marin Stendhal-olvasatára, vagy Helmuth Pfotenhauer Jean Paul-értelmezésére). Ha olyan műre gondolunk, mint az éppen 250 éve született Karl Philipp Moritz *Anton Reiser*e, akkor ma már világossá válik, hogy a lélek magát tapasztalni éppen azokban a törésekben tudja, amelyekbe akkor jut, amikor *kívül kerül önmagán*. Moritz 1782-ben, a regény előtt egy évvel a *Deutsches Museum* hasábjain tette közzé azt a programadó szöveget, amelyben a lelki betegségek kiváltotta torzulásokról és törésekről, ezek jelentkezéséről beszélt, vagyis arról az időbeli és térközről, amibe kivette az ember magát tapasztalja. „A hű kép megalkotása”, mint Moritz írta,¹⁸ az irodalom legfőbb igénye, miközben tudja, hogy a bemutatott nem azt teszi láthatóvá, amit be akar mutatni, sőt kijelenti: a *regények torzítanak*, ám éppen ezért kényszerül az ember magában kiigazítani, miközben szembesül saját torzulásával, érzetlenségével. A művészet visszasegít ahhoz, amit önmagunkkal való szembesülésnek nevezhetünk, aminek megnevezése mint az sohasem lehetséges. Moritz műve, az *Anton Reiser* a „Bildungsroman” korszakában azért alkalmazza a „Verstellungskunst”-ot, hogy bemutassa, az ember miként válik el attól a képtől, amit magáról mutat. Reiser története nem a képzés korának di-csőségét, hanem a növekvő magányt mutatja meg, amely során a személy lassan a magá-

¹⁶ Vö. E. H. Gombrich: „Ausdruck und Aussage”, in: *Meditationen über ein Steckenpferd*, Suhrkamp, 1978. 110. o.

¹⁷ Vö. H. Belting: *Das echte Bild. Bildfragen als Glaubensfragen*, Beck, 2006. 91–93. o., 113. o.

¹⁸ Vö. K. Ph. Moritz: „Vorschlag zu einem Magazin einer Erfahrungs-Seelenkunde”, in: *Deutsches Museum*, 1782. Bd. 1. 485–503. o., valamint F. Breithaupt: „The Invention of Trauma in German Romanticism”, *Critical Inquiry*, 2005 Autumn Vol. 32. Number 1., valamint P. Alheit és M. Brandt: *Autobiographie und ästhetische Erfahrung*, Campus Verlag, 2006. 29–90. o., N. Binczek: „Psychophysiologie des Schmerzes”, in K. Ph. Moritz’ *Anton Reiser*, in: *Schmerz und Erinnerung*, Fink Verlag, 2005. 99–114. o.

ra öltött változó karaktertípusok foglyává válik. A modernség, mint Norbert Elias írta, az én-kényszerítés traumatikus jeleit viseli magán – a művészetértésünkkel begyakoroljuk magunkat abba, hogy a karaktert mint meghatározó vonást felismerjük az arcon, amely azonban sohasem önmaga.

Végül utalhatunk korszakunk jelentős alkotójának video-műveire is¹⁹ (*The Greeting*, Pontormo festményének újraalkotása, vagy a Bosch képéhez kapcsolódó *Quintet of the Astonished*, vagy a *Six Heads* című mű). Bill Viola számos alkotásának éppen ez az újra kipróbált arc- és gesztusnyelv a fő kérdése, másfelől a megismételt és ismétlődő, hosszan kitartott időszekvenciában mutatja meg a legjobban, hogy mennyire nem látjuk a változó arcot és a változás folyamatát, hogy az emóciót megérteni talán akkor van esélyünk, ha figyelünk a néma testre, a testek közé kivetett testében is mutatkozó emberre. A művészetnek nincs oka, a művészet célját – mint Arisztotelész megmutatta – csakis önmagában birtokolja; ez a magára visszautaló cél-nélküliség nem jelent céltalanságot, hiszen célja önmaga számos beteljesítése. A művészet elmélete s a róla szóló elméleti beszéd – mint a címben utaltam rá – a legkevesebb előzetes feltétellel élve eljuthat oda, hogy szemlélhesse a tárgyat/tárgyát, amely sohasem a tárgy.

¹⁹ Vö. M. Hansen: „The Time of Affect, or Bearing Witness to Life”, *Critical Inquiry*, 2004. Spring Vol. 30. Number 3., 584. skk. o.

QUINTILIANUS, SZÓKRATÉSZ, AUSCHWITZ

Kertész Imre Sorstalanságának iróniájáról

Beney Zsuzsának, egy félbeszakadt beszélgetés folytatá-
sa helyett

„...s inkább csak úgy elő-előtűnik, a nélkül, hogy beval-
laná [*apparens magis quam confessa*]...”
(Quintilianus: *Institutio oratoria*, Prácser Albert fordítása)

„...nagyon csúfondárosan [*eirónikosz*], a maga szokott,
sajátságos módján így szólt: —...”
(Platón: *A lakoma*, Telegdi Zsigmond fordítása)

„...örültem, igen természetesen, de, éreztem, másképp...”
(Kertész Imre: *Sorstalanság*)

Az olvasó embernek könnyen támadhatott kedve egykoron – és támadhat akár most is – furcsálkodni Kertész Imre *Sorstalanságának* jó néhány pontján; így például a regény utolsó oldalán, ahol az elbeszélő Köves Gyuri a „koncentrációs táborok boldogságát” említi. (*Sorstalanság*, Budapest, [1975], negyedik kiadás, 333.) Valószínűleg ironikus kijelentéssel van dolgunk. Valószínűleg nem a hétköznapi értelemben vett és közhasználatban elkoptatott kifejezéssel megragadható érzeményre gondol Kertész akkor, amikor leírja a „boldogság” szót. Valószínűleg rendhagyó, feszült viszony áll fenn az irónia mondott és gondolt minőségei között, a színlelt kijelentés (*simulatio*) és a leplezett jelentés (*dissimulatio*) között. Ráadásul, ha tényleg, azaz radikálisan rendhagyó viszonyról van szó, akkor nem mondhatjuk nyugodt lélekkel, hogy Kertész pontosan az *ellenkezőjét* gondolná annak, amit mond, vagyis hogy valójában a „boldogtalanság” eszméjére utalna a „boldogság” szóval. Ámde annál inkább mondhatjuk, hogy nem tudjuk biztosan, mire gondol akkor, amikor ezt a szót használja, azaz hogy biztosan valami *másra* gondol, mint amit egyébként a hétköznapiokban értünk alatta. Lehet, hogy immár nincs is igazán komolyan vehető jelentése a „boldogság” szónak – és nem csupán Adorno nevezetes Auschwitz-tézisének meghosszabbítása értelmében, hanem egyébként is, és eleve. „Nem betű a betű. / Nem mondat a mondat” – idézhetjük Pilinszky *Költeményét*. De idézhetnénk akár Kertészt is, aki egy interjúban arról beszél, hogy a totalitárius diktatúrák XX. századában „az egyén megfosztatott nyelvtől, nyelvi paneleket kínálnak neki, nincs érvényes hangja”. Következésképpen az írónak „vissza kell vennie, újra fel kell fedeznie a nyelvét”. (*A gondolatnyi csend, amíg a kivégzőosztag újratölt*, Budapest, 1998, 204.) Többek között (vagy első-sorban?) „vissza kell vennie, újra fel kell fedeznie” a „boldogság” szó – ha nem is eredeti, de érvényes – jelentését. Kertész újra jelentést kíván adni a jelentés nélküli szónak, pontosabban felkínálja a lehetőséget az olvasónak, hogy jelentést tulajdonítson a „boldogság”

szónak, és persze a „boldogság” szóval képviselt, abban összpontosuló megannyi – valószínű vagy lehetséges – privát és kollektív élettapasztalatának.

A boldogság Kertész-féle hermeneutikájának kitérített közege az irónia, mégpedig annak radikálisabb változata. Vagyis – a klasszikus retorika ajánlatait mozgósítva – nem az *ironia contraria*, ahol tehát csupán a mondottak *ellenkezőjére* kell gondolnunk, és már meg is fejtettük a feladványt („boldogság” = „boldogtalanság”), hanem az *ironia alia*, ahol csak abban lehetünk biztosak, hogy a közlő *mást* gondol, mint amit mond („boldogság” = ?). (Vö. Cicero: *De oratore* II, 269.) Következésképpen nekünk is *másra* kell gondolnunk. Pontosabban, mindenki a maga módján – olvasói szabadságának igénye, joga, sőt kötelessége szerint – gondolhat valami *másra*. Ami – a szabadság tehát – egyszerre csábító és rémisztő. Nem csoda hát, ha segítségre vágyunk, elsősorban talán a szerző vagy az elbeszélő többé-kevésbé egyértelmű útmutatására. Ámde, egy amerikai irodalomtudós etikai színezetű poétikai kategóriáit kölcsönvéve, a *Sorstalanság* elbeszélője olyan „megbízhatatlan narrátor” (*unreliable narrator*), aki ráadásul minduntalan a – nem az ellentétesség, hanem a másság értelmében vett – „megbízhatatlan irónia” (*unstable irony*) eszközükhöz folyamodik, szemben a „megbízható iróniát” használó „megbízható narrátorral”. (Wayne Booth: *The Rhetoric of Fiction*, Chicago, 1961.; *A Rhetoric of Irony*, Chicago, 1975.; Vö. Stanley Fish kritikájával: *Short People Got No Reason to Live: Reading Irony*, in: *Doing What Comes Naturally*, Oxford, 1989.) A megbízhatatlan iróniát használó megbízhatatlan elbeszélőt mozgó kiismerhetetlen szerző, a *Sorstalanság* szerzője viszont – a szövegjelentés bábkodó Szókratészaként – nagyon is bízik bennünk, azokban a bizakodó olvasókban tehát, akik képesek élni a nekik ajándékozott szabadsággal, az értelmezés szabadságával. De nézzük, mit bír el az irónia klasszikus retorikai fogalma; elbírná-e a Kertész-próza által provokált olvasó kérdéseit, a retorikai modell, úgymond, befogadásesztétikai fordulatának következményeit.

Quintilianus szónoklattanában két ízben is felbukkan az irónia fogalma; először akkor, amikor amellet érvel, hogy az emberi indulat (*pathos*) és jellem (*ethos*) között megannyi átfedés van, hiszen olykor ugyanabból a természetből (*natura*) fakadnak, így például az *amor pathosa* és a *caritas ethosa* esetében. Mint ahogyan mások szenvedélyeinek játékos gúnyolása is egyfajta *ethos*ról árulkodik. De ugyanez elmondható a megjátszott kiválóság (*virtus simulationis*) vagy az irónia (*εἰρωνεία*) esetében, mely utóbbi minőség használója mindig mást (*diversum*) gondol, mint amit mond. (*Institutio oratoria* VI, 8-16.) Az *ethos*-elvű irónia egyik változata lehet például az, amikor valaki *ethos*nak mondja a *pathost*, vagyis amikor a színlelt kijelentés (*simulatio*) sajátos feszültségben áll a leplezett gondolattal (*dissimulatio*). Ilyen például a Cicero által többször is hivatkozott Aemilianus Africanus megannyi gesztusa, mondjuk, amikor a csatából távolmaradó alvezérének indoklását, miszerint az csak a sátrak őrzése végett ragadt a táborban, az alábbi szavakkal viszonozza: „Nem szeretem a túlzott óvatosságot.” (*De oratore* II, 272–273.) Cicero és Quintilianus példáit összevonva: Africanus ironikusan *ethos*nak, „óvatosságnak” mondja a *pathost*, a „gyávaságot”, vagyis mást (*aliud*) mond, mint amit gondol, éppenséggel lényegében az ellenkezőjét. És – visszatérve Quintilianus szembeállításaihoz – míg a szubverzív *pathos* mindig pillanatértékű (*temporale*), addig az integratív *ethos* folytonosságot (*perpetuum*) biztosít (*Institutio oratoria* VI, 10.) – adott esetben egy *pathos* időbeli értelmezésével, teszem azt, ábrázolásával. Ahogyan azt Arisztotelész is mondja a *Poétikában* és a *Politikában*: a szenvedély (*pathosz*) ábrázolása (*mimészisz*), miközben gyönyörrel (*hédoné*) tölt el, egyúttal meg is tisztít (*katharszisz*) minket a szenvedélytől, és így végső soron erényesebbé válhatunk általa (*areté*). Mondhatni, az erényes – vagy legalábbis egyre erényesebb, más szóval egyre kevésbé nem erényes, de legrosszabb esetben is tartós nemerényességével egyre inkább szembesülő – élet, egyáltalán az élet folytathatóságát mindig valamely szenvedély vagy indulat folytonos és fokozatos értelmezése biztosítja.

Egyik legmakacsabb emberi indulatunk, a boldogság utáni vágy – amely a dolgok természetéből fakadóan folyamatosan frusztrálódik – csakis annak folyamatos értelmezése által maradhat életben. Az értelmezés egyik kitüntetett módja pedig az irónia. Kérdés, meddig értelmezhető, meddig tartható életben a boldogság utáni vágy. Meddig van értelme remélni, élni – az egyre reménytelenebbnek tűnő boldogság vonzásában? Meddig terjedhet az élet folytathatóságát garantáló irónia hatásköre? Elérhet-e, és ha igen, miként, a „koncentrációs táborok boldogságára” emlékező hétköznapi praxis – és a vele párhuzamos íráspraxis – világába is?

Ugyanis szónoklattana későbbi pontján, a szóképek és alakzatok vizsgálata során Quintilianus immár több fokozatban tárgyalja az iróniát, mely fokozatiság érvényes lehet Kertész prózájában is – a boldogság hermeneutikájának akár alkotás-, akár befogadáselvű körében. Mert míg *genus*-át tekintve, általánosságban az irónia a mondott és a gondolt minőségek ellentétét hordozza, addig *specie*-sei vonatkozásában, típusonként már jelentős különbségek mutatkoznak. Szóképként az irónia jelentésének egyértelműségéről beszélhetünk, mondhatni megbízhatóságáról (*tropos apertior est, quanquam aliud dicit ac sentit, non aliud tamen simulat*); alakzatként viszont már nem tekinthetünk magabiztosan az ironikus kijelentés látszata mögé (*in figura totius voluntatis fictio est apparens magis quam confessa*). És ez a bizonytalansági tényező – az ironikus alakzat „inkább megjelenő, mint bevallott” minősége, tehát inkább a *simulatio*, mint a *dissimulatio* oldalának súlya – fokozódik akkor, ha nem csupán trópusról vagy figuráról, hanem az egész élet (*vita universa*) iróniájáról van szó, mint például Szókratész esetében (*Institutio oratoria* IX, 44–47.) – aki Platón Alkibiadésze szerint „egész életén át csak mókázik [eironuomenosz] szüntelenül”, és őhozzá is mindig „nagyon csúfondárosan [eironikosz], a maga szokott, sajátos módján” beszél. (A *Iakoma*, 216e, 218d, Telegdi Miklós fordítása.) Az ellentétesség elvét képviselő trópusról a másság alakzatai át így végül eljutunk a teljes élet – teljességgel megmagyarázhatatlan – iróniájáig, a szókratészi iróniáig. A szűkebb hatókörűnek látszó szóképtől a mondat- vagy gondolatszerkezeteken át a nyelv egészével együtt az élet egészét is átfogó minőségig. Kertész *Sorstalansága* esetében: a „boldogság” utáni vágyakozás mindig pillanatérvényű (*temporale*) *pathos*-ától annak értelmezett és ábrázolt, miáltal folytonosságelvű (*perpetuum*) *ethos*-áig, amely élni tanít, Auschwitzal együtt és Auschwitz után, és amelyet Paul Ricoeur klasszikussá vált fordulatával akár narratív identitásnak, elbeszélő önazonosságnak is nevezhetünk. A gyermek elbeszélő zsigeri boldogságigénye ugyan tényleg nem lehet azonos a felnőtt szerző rezignált boldogságelfogásával, noha tagadhatatlanul egyazon történet részesei mindketten. Nézzük, hogyan.

*

A továbbiakban a *Sorstalanság* egyfajta *pathos*-tablóját nyújtom, vagyis sorra veszem a „boldogság” szóval kapcsolatos egyéb szavak („derű”, „mulatság”, „öröm” stb.) minél több regénybeli felbukkanását. Remélvén, hogy a külön-külön könnyen félreérthető szavak egyre tágabb szövegekörnyezetének vizsgálata révén – a quintilianusi vagy szókratészi értelemben vett irónia fokozatosan táguló és rétegződő köreiben – végül közelebb kerülhetünk a „koncentrációs táborok boldogságának”, vagyis a „boldogság” szó talán legradikálisabb jelentésének, ha nem is maradéktalan megértéséhez, de értő elfogadásához. Kertész regénye ugyanis a történelmileg vagy generációsan, és még oly sok egyéb – esetenként rosszabbnál rosszabb – értelemben könnyen rögzíthető, karantenzálható vagy privatizálható tragédia univerzalitására emlékeztet minket. Mindenkit, aki olvas. Azokat, akik tényleg olvasnak, amikor olvasnak.

Köves Gyurit már a regény legelső oldalaitól kezdve, ahol is apja munkaszolgálatba indul, satuba fogja egyfelől a jelen helyzetből érthetően fakadó szomorúság („ezen a szá-

munkra oly szomorú napon” – 6.), amely természetesen másokra is jellemző („az öreg szomorúan bölintott” – 14.), másfelől a szintűgy érthetően támadt vágy életének „egy bizonyos korszaka” után, „amit »a gondtalan, boldog gyermekéveknek«” (26.) szokás nevezni. Persze az utóbbi szöveg többnyire idézőjelben vagy idézőjel-értékű szöveggörnyezetben, vagyis a narráció eszközeivel viszonylagossá téve, ha tetszik, tagadó formában, ha tetszik, ironikus fénytörésben lehet csak jelen; például akkor, amikor az apát búcsúztató Lajos bácsi „Isten segítségét kérte abban a tárgyban, hogy »hamarosan ismét a családi asztalnál ülhesünk mindannyian, békében, szeretetben, egészségben«”. (31.) Az elmúlt szép napokra emlékezve, valamint az eljövendő szép napok reményében, tehát az időre vonatkozó kétszeres fikció látszatvilágában megszületik az idő értelmezésének harmadik fikciója is, amely mindig a jelen rendhagyó szépségére – Nádas Péter *Emlékiratok könyvének* telt fordulatát kölcsönvéve: szabálytalanságának szépségére – irányul, és amely a regény előrehaladtával egyre radikálisabb és provokatívabb formát ölt (egészen a „szép koncentrációs tábor” megdöbbentő gondolatáig – 240.): „De – gondoltam – mégis, legalább egy szép nap emlékével bocsátottuk a munkatáborba szegényt.” (34.)

Amennyire tehát hazugnak bizonyul a „szép napok” „boldogságának” emléke (viszszafelé) és reménye (előrefelé), annyira lesznek hazugok, és egyúttal persze rendhagyóan szépek, a jelenre vonatkozó szövegek: a kényszermunka „szórakoztató” volta, (36.) párhuzamosan az első csókot kísérő „egyfajta derűs csodálkozással” (42.); a deportálás kezdetének „mulatságként” való ábrázolása (52.), továbbá a rákövetkező eseményeken érzett „jókedvű meglepődés” (71.) és „nevetheték” (73.); valamint a megannyi „bolondos benyomás” (105.) és „derült álmélkodás” (115.) – immár a koncentrációs táborban. A „jókedvű meglepődés” és „derült álmélkodás” stilizáltan gyermeki alappátosztát egyre erőteljesebben, egyre durvábban teszi próbára először a deportálás, majd a koncentrációs tábor idegenségének tapasztalata – amelyet a Kertész által beszéltetett Köves Gyuri persze a csekély számú és kis hatósugarú ismerősséggel, meghittséggel próbál ellensúlyozni. A szerző és az elbeszélő perspektívái itt látványosan elváltnak egymástól, miközben persze alapvetően egymáshoz is tartoznak, mégpedig az ironia kétrétégű alakzatának jóvoltából: egyfelől a *simulatio* szintjén a fiú tagadhatatlanul mindig mond valami meghökkenőt, valami „derűset”, másfelől a *dissimulatio* rétegében feltehetően Kertész is gondol valamire, talán éppen a mondottak ellenkezőjére (*ironia contraria*), de talán csupán valami másra (*ironia alia*). Az ironikus szöveg két rétege, Köves Gyuri nyílt beszéde és Kertész leplezett észjárása között persze nem maszatolhatjuk el a különbséget, nem számolhatjuk fel az ironia esztétikai minőségét. De nem is vehetjük semmibe a kettő szerves egymásrautaltságát – mint ahogyan *A kudarc* fikcionált Öregje is „egy képzeletbeli tizenégy és fél éves fiúról” beszél, ugyanakkor nem tagadja: „... ez a tizenégy és fél éves fiú valaha én magam voltam...” (Budapest, 1988, második kiadás, 82.) Ugyanakkor az időbeli távolság a „valaha” volt fiú és az emlékező felnőtt között a *Sorstalanság* regényfikciójában látványosan átváltozik a „képzeletbeli” fiú és a szerző közötti távolság ironikus alakzatává. Olyan rendhagyó, ámde átfogó szépségalakzattá, amelyben a felnőtt szerző nyugodt lélekkel tényleg nem gondolhatja pusztán az *ellenkezőjét* annak, nem utasíthatja el azt, amit a vele részben koegzisztens – „... ez a tizenégy és fél éves fiú valaha én magam voltam...” – gyermek elbeszélő mond; noha kénytelen valami *mást* gondolni, hiszen mégiscsak egy tőle – életkorát és létmódját tekintve – távoli „képzeletbeli tizenégy és fél éves fiúról” van szó. A *Sorstalanság* kettejük egyidejű azonosságának és különbözőségének a gyümölcse. Kettejük egyszerre folytonos és megszakított, de épp így közös története. Kettejük elbeszél (ön)azonosságának rafinált nyelvi közege, annak megannyi szabálytalan, ugyanakkor folytonosságot kölcsönző szépségével együtt. Az ellentétes ironia mindezt – logikai úton – tagadná. A másság ironiája mindezt – nem logikai úton – garantálja.

A szerzőt és az elbeszélőt elválasztó-összekötő ironikus távolságalkazat kimódoltan

„derűs” hangfekvésének persze megvan a maga valóságos párhuzama is a felnőttek iránti gyermeki bizalomban, ahogyan arról maga Kertész is beszél az auschwitzi és buchenwaldi napokra vonatkozó emlékezés eredendő részlegességének, elégtelenségének bénító tudatát ezúttal praktikusán (és jogosan) mellőző interjúkötetében: „Egyszerűen úgy képzeltem, hogy a felnőtt emberek világának az a kötelessége, hogy engem innen kimentessen és épségben hazajuttasson. Ez ma egy kissé mulatságosan hangzik, de valóban így éreztem. És rendíthetetlenül hiszem, hogy ennek a gyermekes bizalomnak köszönhetem a megmenekülésemet.” (K. dosszié, Budapest, 2006, 18.) De miként képes a felnőtt író megteremtteni a „gyermekes bizalom” művi párhuzamát? Feltehetően csakis művi úton, valamely nagyon is művi eszközzel, mondjuk a „gyermekes bizalmat” parodizáló, hiszen a felnőtt szerző által irányított „képzeletbeli tizenégy és fél éves” elbeszélő hős ironiájával. És ha mi, olvasók is egyfajta „gyermekes bizalmat” érzünk a felnőtt szerző iránt, valamint az ő megbízhatatlan elbeszélője, Köves Gyuri iránt, akkor már tényleg csak azt kell eldönteni, hogy kettejük közös művében, a *Sorstalanság* átfogó ironiájában, az elbeszélő színlelt szólama (*simulatio*) és a szerző leplezett gondolata (*dissimulatio*) között milyen jellegű a kapcsolat: ellentétes értelmű (*ironia contraria*) vagy másságelvű (*ironia alia*)?

Én most, szabadságelvű olvasóként – a provokatív szerző által üresen hagyott *dissimulatio* helyére nyomuló befogadóként – természetesen az utóbbira voksolnék. Már csak azért is, mivel szeretnék minél messzebb kerülni Kertész regényének egyik legelső olvasójától, az egykori állami kiadó 1973-as, elutasító, ideologikusan moralizáló lektori jelentésének írójától, aki pusztán a „megrázó” téma és a „rosszízű” fogalmazásmód (persze nem ironikus színezetű) ellentétét érzékeli: „Úgy véljük, élményanyagának művészi megfogalmazása nem sikerült, pedig a téma iszonyatos és megrázó. Hogy mégsem válik az olvasó számára megrendítő élménnyé a regény, elsősorban főhőse enyhén szólva furcsa reakcióin múlik.” (A kudarc, 64.) Az ellentétes ironiával strukturális értelemben rokon sematikus gondolatalkazatot („élményanyag” versus „megfogalmazás”) a *Sorstalanságra* ráolvasó „pedig”-ből egyenesen következik az elutasító „mégsem”. Noha következhetne akár az elfogadás „mégis” indexű döntése is – ámde csakis az értelmezésre sarkalló, másságelvű ironia jóvoltából. Hiszen a tulajdonképpeni ironia – a kora romantikus Friedrich Schlegel elhíresült fordulatával – mindig érthetetlen, azaz nem értelmezhető végső érvennyel, egyféleképpen, sem a szerzői szándék, sem valamely normatív (moralizáló) olvasói elvárás jegyében. Éppen ezért, hogy még csak véletlenül se tévedjünk a tartalom és forma kényszeres szembeállításának ideologikus zsákutcájába, Kertész ironiáját nem az ellentétesség, hanem a másság értelmében illik fogadnunk, azaz nem is annyira megfejtenünk kell, hanem körüljárunk, gyönyörködnünk érdemes annak változatos formáiban. Ahogyan arra Wittgenstein éppen Kertész által fordított aforizmája is biztat: „Shakespeare-t csak bámulni tudom; kezdeni vele semmit sem.” Éppúgy nem, mint egy csodálkozásra készítő virággal, amelynek érzéki misztériumáról legfeljebb annyit mondhatunk: „Nézd csak, nyílik!” (Észrevételek, Budapest, 1995, 123, 84.)

Kertész regényének átfogó ironiája is úgy bontakozik ki előttünk, mint egy nyiladozó virág szépsége. Érdemes tehát elgondolkodnunk a minket gyönyörködtető művi alakzatok és az általuk – pontosabban a szerző-elbeszélő kettőse által – megbízhatatlanul képviselt (egyszerre személyes és történelmi) tapasztalat között húzódó szakadékról. Mondhatni, aki nem járt 1944–45-ben koncentrációs táborban, az csakis a másság értelmében vett ironiával rokon távolságalkazatok valamelyike révén kerülhet csak közvetve kapcsolatba mindazzal, amit közvetlenül még az sem képes ábrázolni, aki történetesen járt 1944–45-ben koncentrációs táborban. Mindnyájan, azok is, akik a valóságban ott voltak Auschwitzban vagy Buchenwaldban, és azok is, akik nem voltak ott, a szépirodalom jóvoltából mégiscsak ott lehetünk a *Sorstalanságban* ábrázolt koncentrációs táborban. Csakis így, az áttételes és távolságtartó, Kertész esetében: provokatívan modoros és ironikus

szépirodalmi fikció révén lehetünk együtt, emlékezhetünk együtt arra, ami mindnyájunk ügye: Auschwitzra. Hiszen – jogos túlzással élve – a nyelv eleve, keresztül-kasul ironikus, amennyiben felszámolhatatlan távolságot vesz fel mindazzal, amire vonatkozik, legyen szó bármiről is, akár szerelemtől, akár szabadságról, akár életről, akár halálról. Akár Auschwitzról.

Köves Gyuri első néhány auschwitzi napja „különösen békés, meleg” (89.), mint ahogyan a buchenwaldi napfelkelte is „szép és egészében érdekes”. (97.) Az otthoni körülmények között ilyenkor még többnyire alvó fiú számára paradox módon éppen a koncentrációs táborban mutatkozik meg a természeti szépség misztériuma, azon belül is annak központi alakzata, a mindent megvilágító nap, amelyen akár még ekként is álmélkodhatna: „Nézd csak, felkel!” (Vö. újfent az első világháborús lövészárkot megjárt Wittgenstein önfeledt csodálkozásával: „Nézd csak, nyílik!”) Az irodalom radikálisan művi eszközeivel imitált „gyermekes bizalom” a szépség iránt háborzongató módon át sugárzik a koncentrációs táborok esztétizálható (sajnos, erre nem csupán Kertész ironiája a példa) struktúrájára is, például az élet és halál ügyében döntő orvosi vizsgálat már-már futurista jellegű koreográfiájára: „Minden mozgott, minden működött, mindenki a helyén, s végezte a magát, pontosan, derűsen, olajozottan.” (111.) A vizsgálat után a „derűs” lenyűgözöttség persze újra megtalálja a maga tárgyát, immár az egyre fokozódó „öröm” hangfekvésében. Először: „Kiváltképp egy futballpálya örvendeztetett igen meg...” Majd: „Még nagyobb öröme adott okot, amit pár lépés után az út bal szegélyénél pillantottunk meg: vízcsap volt, semmi kétség...” (114.) (Még ha nem is iható minőségű vízzel.) Ugyancsak fontos „az otthonias ízű magyar szó váratlan öröme az idegenben”. (117.) Egyébként is, Köves Gyuri stilizált „gyermekes bizalma”, boldogságösztöne (Freud úgy mondaná: a benne dolgozó *Lustprinzip*) mindig a koncentrációs tábor tengernyi idegenségének módszeres leküzdésére irányul – a „derű” otthonos szigeteinek felfedezése révén. Teszem azt, zuhanyozás közben: „Köröttem is mindenfelé vidám neszek, tocskolás, prűszkolés, fűjtatás: derűs, gondtalan perc volt.” (123.) Ilyen váratlan „derűs” pillanatot továbbá a halkan szüremelő „békét hozó, víg zeneszó” is. (145.) De ilyen elsősorban „a gyárból való hazatérés meg az esti appel ideje közé” eső „jellegzetes, mindig mozgalmasság és fölzsabadult óra” (179.), a beszélgetések és tréfálkozások ideje, a „fájdalmas mosolyú, mégis valahogy gyönyörködő kifejezésű” arcok seregszemléje. (181.) Ami Ottlik *Iskolájában* a budi, vagyis a katonaiskolában maximálisan elérhető boldogság tere és ideje, átfogó trópusa, az Kertésznél a késő délutáni, kora esti órácska, valamint a köréje rendeződő, meghittnek látszó – mert meghittnek láttatott – pillanatok, amelyek nyomán a szerző és az elbeszélő közös ironiájának egyik legprovokatívabb túlzásában olvashatjuk: „... – arany napok voltak, csakugyan.” (188.)

A *Sorstalanság* ironiájának színlelt rétegében, az elbeszélt *simulatio* kiterjedt szövegfelületén időzve egyre nyilvánvalóbbá lesz, hogy Köves Gyuri – mint mindnyájunk – mennyi érzelmi öröme a legtöbb esetben motorikusan-fiziológiásan előhívható, például az „antreten” parancsszavának akusztikai szépségével, mely „szónak napjában egyszer van csak meg az a magasból lejtő s édes-búsán elnyúló, hosszú és hívogató dallama”. (185.) Vagy hasonló érzékszervi hatásról árulkodik például a „Buchenwald” szó elhangzását követő „barátságosság, mondhatni melegség valamelyest eltéveszthetetlen árnyalata, bizonyos ábrándos, bizonyos irigységféle érzélem színezete” (152.) – a Buchenwaldba indulókat búcsúztató auschwitzi foglyok arcán. Esetenként egy-egy gondolat is – miként valamely szó vagy dallamfoszlány akusztikai fenoménje – „kellemesen bizserget”, „kimeríthetetlen örömet nyújt”. (225.) Éppúgy, mint a mások lázas testéből „áramló forróság” érzete, amelynek „kellemes haszna” – fiziológiai értelemben – tagadhatatlan. (230.) És a hátton szénnyomott bolhák „jól hallatszók pattogásának sorozata” – akár egy rendhagyó katonai induló – is csak a bosszúézés telt indulatát fokozza. (232.) Köves Gyuri szá-

mára többnyire a pusztai testi érzékelés szolgált örömet, teszem azt, egy „szín, ez a szemedet simogató benyomás” (255.), vagy egy „kissé raccsoló, amúgy igen kellemes, behízelgő, mondhatnám fülbemászóan lágy és dallamos hang”. (260.) A póre érzékelés, a testi örömszerzés leltározható formáinak csúcspontján áll a koncentrációs tábor felszabadításakor főzött „erős gulyásleves” (299.), amely Gyuri számára egyenesen a „szabadság” szó érzéki fedezete, elsődleges, sőt kizárólagos jelentése. (A nehéz étel hirtelen elfogyasztása során a valóságban többen meghaltak.) Ráadásul az elbeszélő, sőt – olykor úgy tűnik – az elbeszélés fiziológiai gyönyöreivel párhuzamosan jelentkeznek az olvasás fiziológiai gyönyörei, amelyek tehát az aprólékosan kidolgozott regényfelület művi szépségeiből, az ironikus *simulatio* változatos alakzataiból fakadnak. S így sajátos módon mi, olvasók is részesülhetünk abból a már-már családiva érzésből, amely a pusztai testi érzékelés és a „szeretet” szava között teremt rendhagyó azonosságot – egy Buchenwald felé zötykölődő tehervagonban: „Minden nehézség nélkül észleltem, hogy ez a holmi [értsd emberi test – B. S.], oldalán, fölötté más hasonló holmikkal, itt fekszik, a kocsis zötyögő padlatának hideg s mindenféle gyanús nedvektől nyirkos szalmáján (...) – de mindez nem érintett közletről, nem érdekelt, nem befolyásolt többé, sőt állíthatom, rég éreztem már ily könnyen, békésen, elandalodva szinte, kereken kijelenthetem: ennyire kellemesen magam. (...) az enyémhez szoruló testek nem zavartak többé, még valahogy inkább örvendtem is annak, hogy itt, hogy velem vannak, hogy oly rokoniak és annyira hasonlóak az enyémhez, s most először fogott el irántuk valami szokatlan, rendellenes, valami félszeg, mondhatnám ügyetlen érzés – meglehet, a szeretet tán, azt hiszem. S ugyanezt tapasztaltam az ő részükről is. (...) Meglehet, ez is tehette – az egyéb nehézségeken kívül, természetesen – annyira csöndessé, másrészt azonban oly családiva is egyúttal...” (235.)

Ahogy például Kosztolányi *Számadásában* a boldogtalan „családtalanok óriási családjáról” olvasva mintegy családtagnak érezhetjük magunkat is („Nagy ez a család”) – függetlenül attól, hogy magánéletünkben boldogtalanoknak véljük-e magunkat vagy sem –, úgy Kertész fenti leírásának olvasója is részesülhet ama bizonyos vagonbéli „szokatlan, rendellenes” családiva érzésben – függetlenül attól, hogy 1944–45-ben utazott-e német tehervagonban Buchenwald felé vagy sem. Miközben Kertész az írás során eltávolodik Buchenwaldtól – ami persze számára egyúttal a lehető legnagyobb közelség –, mi az olvasás során közel kerülünk Buchenwaldhoz – ami persze számunkra egyúttal a lehető legkisebb távolság. A fiziológiai módon alátámasztott „szeretet” érzésének átfogó – mivel minket, olvasókat is magában foglaló – belátásából fakadhat a hetedik fejezet utolsó oldalának egyszerre lidérces és lírai zárata, amely a „gyanúsabb füstökkel” elegyedő „barátságosabb gőzökben” egyfajta érzéki hangulattá oldja a koncentrációs táborral kapcsolatos, ámde univerzális, mivel összemérhető, tapasztalatot – az ’olyan, amilyen, most éppen ilyen’ élet szeretetének kipusztíthatatlan pátozát: „... szeretnék kicsit még élni ebben a szép koncentrációs táborban.” (240.) Mondhatni, a „szép” szóban, annak provokatív szövegkörnyezetében összpontosul a *Sorstalanság* esztétikai állásfoglalása, a legszűkebb, ugyanakkor legintenzívebb, legvitálisabb értelemben vett érzékelés (*aisthesisz*) esztétikája. A világ teljessége a maga tragikus teltségében – jól tudjuk a Kertész által fordított Nietzsche-műből, *A tragédia születéséből* – csakis esztétikai jelenséggé, látszatként igazolható; adott esetben egyfajta ironikus *simulatio* formájában.

A „szép” rendhagyó tapasztalatát magában foglaló „boldogság” sajátos forrása, hogy Köves Gyuri fokozatosan megtanul viszonyítani, megtanulja mintegy strukturálni a koncentrációs táborok szépségét, miközben fel is tárja nekünk a viszonylatokat – például Auschwitz és Buchenwald között: „Az itteni pályaudvar, legalábbis az auschwitzi után, csak amolyan vidékies, barátságos peronnak tetszett.” (153.) Vagy: „... s az egész tájék, a méretek, minden arány mérsékeltnek, bátran mondhatom: nyájasnak tetszett – legalábbis az Auschwitzhoz szokott szemnek.” (155.) Vagy: „Mindent egybevetve, azokat a bizonyos

auschwitz arcokat cseppet se volt nehéz megértenem: elmondhatom, Buchenwaldot én is hamar megszerettem.” (161.) Majd mikor Gyuri betegként visszakérül Buchenwaldba: „...minden maradék képességgemmel osztottam, természetesen, a többiek örömeiben, mivelhogy az ottani jó napok, no meg kiváltképp a reggeli levesek jutottak tüstént az eszembe.” (233.) Rádásul itt a „berendezési tárgyak már-már csaknem kaszárnyai fényűzését” és a „rendes, szép embereket” lehet „elnézni, elgyönyörködni bennük”. (242.) Összegezve a buchenwaldi rabkórház tapasztalatát: „... végeredményben is teljességgel rendjén valónak, hogy ne mondjam: otthonosnak találtam mindent...” (243.) De felfedezi Gyuri a többi értelmezhető, sőt értékelhető viszonylatot is, például a tábori rendőrök következetessége és az otthoni, egykori rendőrök „hanyag, úgyszólván szemérmes” bánásmódja között. (154.) Vagy az otthoni félelmek viszonylagos komolyságát, amelyet most maga elé képzelve már csak „mosolyog rajtuk”. (198.) De még a táboron belül, tehát az adott rendszeren belül is lehet „alig-alig bevallható örvendéssel fogadni” azt, ha valaki például a mások által a vállára helyezett cementes zsákkal – azaz viszonylagos kényelemben – ballaghat a teherautóig. (213.) Nem csoda hát, hogy a rendhagyó elbeszélő végül ezt mondja: „Kijelenthetem, hogy annyi igyekvés, oly sok hasztalan próba, erőfeszítés után idővel magam is megtaláltam a békét, a nyugalmat, a könnyebbséget.” (217.)

Azt viszont már mi jelenthetjük ki, hogy nem lehet véletlen a regényben az elbeszélői modalitás, a megszólalás oly gyakori hangsúlyozása: „állíthatom”, „kerekén kijelenthetem”, „bátran mondhatom”, „elmondhatom”, „hogya ne mondjam”, „mondhatnám”, „úgyszólván”, „kijelenthetem”... A nyelvtudományos beszédaktus-elmélet fogalmait használva, Köves Gyuri konstatív, leíró kijelentései mindig egyfajta performatív, cselekvő erővel bírnak, vagyis hiperaktív modorossággal – „kerekén kijelenthetem” – viszonyulnak a beszéd mindenkori tárgyhához. Ami azonban nem is annyira a kommunikációs helyzet tisztázását, mint inkább bonyolítását szolgálja – hiszen az olvasóval szemben, a megbízhatatlan elbeszélő mögött, mindig egy kiismerhetetlen szerző áll. A megbízhatatlan elbeszélő és a vele szövetkező kiismerhetetlen szerző közös hangfekvése – mint eddig is láttuk – a kétrétegű (*simulatio – dissimulatio*) ironia, amelynek egyik változata lehet, amikor a színelölt kijelentés zavarbaejtő voltát viszonylagosítja, ellensúlyozza az adott „derűs” helyzet alig-alig leplezett, mert nem is leplezhető, komor hátterére utaló feltételes mód; így például egy gondozott külsejű – noha mégiscsak rab illetőségű – ápoló leírásakor, akiben Köves Gyuri „bizonyára el is gyönyörködött volna – ha nem mindjárt az orvost keresi”, aki viszont bármikor véget vethet a rendhagyó kórházi idillnek. (253.) A minden egyes – ártatlan vagy kevésbé ártatlan – részletre kiterjedő ironikus látás- és fogalmazásmód keresetten fiktív voltának szimbolikus érvényű képviselője lesz a kórházbeli „gondtalan álom”, egyfajta fikción belüli fikció: „... nem, ennél többet nem kívánhatok, ennél többre koncentrációs táborban – beláttam – nem vihetem.” (289.)

„Elmondhatom: idővel még a csodákhoz is hozzászokhat az ember.” (286.) Miképp a fokozhatatlan borzalmakhoz, úgy tehát „idővel” a csodákhoz is hozzá lehet szokni, és ráadásul mindezek – a borzalmak, a csodák, valamint azok megszokása – így „elmondhatóvá”, vagyis a retorikai-poétikai és narratív értelemben egyneműsítő, egységesítő fikció részeivé válnak. A megszokásnak és a megszokás elmondásának időtapasztalatai kölcsönösen feltételezik egymást, hiszen csakis arról tudunk beszélni, aminek a tényéhez vagy gondolatához már előzőleg hozzászoktunk, pontosabban hozzászoktattuk magunkat. Kertész feltehetően ironikusan szoktatta hozzá magát a gondolathoz, hogy mégiscsak ábrázolható ironikusan a koncentrációs táborhoz szép lassacskán hozzászokó Köves Gyuri szabálytalan „boldogsága”. Amit Quintilianus az emberi *pathos* értelmezésének folytonosságáról (*perpetuum*) mond, az Kertésznél tényleg az *ethos*-elvű ironia elbeszélő formáinak (regény)egységet képező fokozatosságában jelentkezik, amely persze párhuzamos az elbeszélő idő fokozatosságával. Ahogyan arról a regény vége felé Köves Gyuri beszél az

öt faggató újságírónak: „... az idő segít. – Segít...? miben? – Mindenben –, s próbáltam neki elmagyarázni, mennyire más dolog például megérkezni egy, ha nem is éppen fényűző, de egészében elfogadható, tiszta, takaros állomásra, ahol csak lassacskán, időrendben, fokként világosodik meg előttünk minden.” (316.)

Még egyszer, összegezve: a „koncentrációs táborok boldogságáról” szóló regénybeszéd „fokként világosodó” folytonosságát nem az ellentétesség, hanem a másság értelmében vett ironia biztosítja. Ha nem így volna, akkor nem tudnánk szerves kapcsolatot látni az elbeszélő és a szerző között; akkor – az 1973-as kiadói jelentés lektorához hasonlóan – tényleg csak „rosszízű” leírásokat olvashatnánk, amelyeknek kimódolt látszólagossága és bántó szándéka könnyedén leleplezhető, mivel szervetlen, viszonyban állna egymással. Éppen ezért, amikor a *Sorstalanság* olyan részeit olvassuk, ahol bevallottan az ellentétesség ironiája működik, vagyis ahol mihelyst megnyilvánul, azon nyomban le is lepleződik Köves Gyuri „derűs” beállítódásának művi volta – „... beláttam, mindez mégse egész tréfa...” (140.) –, nos, ott az elbeszélő „belátása” még mindig a tágra értett *simulatio*, vagyis a képmutató szépirodalmi beszéd jelenségkörébe tartozik. Ott még mindig ránk, olvasókra vár a feladat, hogy az ironikus *dissimulatio* szintjén – ahol tehát nem is annyira a szerzői szándék, mint inkább a befogadói elszántság kap szerepet – valamely alternatív jelentést tulajdonítsunk a lényegében megfejthetetlen szövegnek. Mint ahogyan Quintilianus is az ironia szűkebb értelmében a szókép jelentésének ellentétességéről, tágabb értelemben viszont inkább az alakzat és azon túl a Szókratészsel példázható teljes élet rejtélyének feltörhetetlen másságáról, felszámolhatatlan idegenségéről beszél. Bátran mondhatjuk hát, akár Quintilianus elmélete, akár Szókratész prototípusa, akár Kertész írásgyakorlata nyomán, hogy az *ironia contraria* csak az *ironia alia* egyik lehetséges változata, vagy ha tetszik, részhalmaza lehet (és nem fordítva, ahogyan azt időnként gondolták egykor, és talán gondolják olykor még ma is).

És míg a halmozott ironikus alakzatok soraként is tekinthető *Sorstalanság* színlelt szövegrétegében mindvégig az elbeszélő uralkodik, addig a leplezett jelentésrétegből egyre inkább eltűnik a szerző, csak hogy átadja a helyét az olvasónak. Más szóval magára hagyja az olvasót a tizennégy és fél éves Köves Gyurival, aki tehát hiába beszél az ellentétesség jegyében először a gázkamra híreről mint „affajta diákcsinýrőről”, majd másodszor arról, hogy utóbb „belátta, mindez mégse egész tréfa” (140.), ha egyszer mindkét – persze egymásnak ellentmondó – vélekedés az ő jócskán kimódolt szólamához, az ironia felszíni rétegéhez tartozik. S így a fentiekhez hasonló ellentétek csakis látszólagosak lehetnek, azaz nem nyújthatják a Gyurit mindegyre „derült álmélkodásba” ejtő látványok és események valamiféle mélymagyarázatát. Egyébként is, már eleve árulkodó a gázkamrák nem „tréfa”-jellegének „belátásáról” szóló fordulat „egész” szavának felemás íze, amely – anélkül, hogy „rosszízű” volna – csak még inkább nyilvánvalóvá teszi, hogy a művi *simulatio*, és nem a megoldás érvényű *dissimulatio* rétegében vagyunk. Mint például akkor is, amikor a Buchenwaldba érkező főhős felfedezi a kőcipelő rabot ábrázoló szobrot: „Első pillanatban csak amúgy műélvezettel, mondhatnám – amiként az iskolában is tanultam – minden érdek nélkül néztem, aztán jutott csak eszembe, értelme is van bizonyára, s hogy az bizony nem éppen igen túl kedvező előjelnek tekinthető tulajdonképp, ha meggondoljuk.” (156.) A szobor „érdek nélküli nézése” és „értelmének” megsejtése – bármennyire is szembeállításnak tűnik – ezúttal sem az ellentétes ironia színlelt-elbeszélői és leplezett-szerzői pólusait képviselik, hiszen még mindig, és meghaladhatatlanul, a másságelvű ironia felszínén, a *Sorstalanság* megbízhatatlan elbeszélőjének modoros nyelvi közegében („tulajdonképp, ha meggondoljuk”) időzünk. Éppúgy, mint amikor a Gyurit fülön ragadó orvos „tulajdonképp barátságos, de hát azért mégse épp igen kellemes mozdulatának” (268.) ellentétes ízű összetettségeről olvasunk. Vagy amikor a rabok egymás között a „Braun-Kohl-Benzin Aktiengesellschaft” egykori tulajdonosáról „egyfajta derű kísére-

tében” beszélnek, mely „derű” valójában – az ellentétes logika értelmében – káröröm. (185.) Hasonlóképpen eufemisztikus az alábbi közhelyes szólam a tehervagonbeli várakozásról: „Állíthatom: a várakozás nem kedvez az örömnak – ez volt legalábbis a tapasztalatom akkor, amikor végre valóban megérkeztünk.” (96.) És nem csak hogy „nem kedvez az örömnak”, de nincs is köze az örömhöz, mi több, egyenesen ellentétes az örömmel, ha valaki arra vár, hogy végre megérkezzen Auschwitzba. Köves Gyuri persze nem tudhatja azt, amit az olvasó tud. Az olvasó viszont azt nem tudja, mit gondol a szerző mindarról, amit az elbeszélő nem tudhat. Miáltal kellőképpen idegen marad számára Köves Gyuri már-már candidé-i derűje. Nincs tehát *ellentét*. Valami *más* van, idegenség van. A *Sorstalanság* átfogó iróniájának maradéktalanul meg nem fejthető, teljességgel fel nem számolható idegensége.

Ráadásul a *Sorstalanság* egészét – annak elbeszélőjét, szerzőjét és olvasóját – a legátfogóbb értelemben meghatározó, másságelvű irónia olykor tematikusan is megjelenik; például akkor, amikor a tehervagon a hosszú út végén begördül Auschwitzba: „Örültem, igen természetesen, de, éreztem, másképp, mint ahogy mondjuk tegnap vagy még inkább tegnapelőtt örültem volna.” (99.) A „másképp” szó termékeny bizonytalanságban hagy minket a különbség tekintetében, vajon miként „örült” az elbeszélő korábban („tegnap vagy még inkább tegnapelőtt”) és miként „örül” jelenleg. Hiszen nem csupán eltérés van a kétfajta örömerzés között, hanem sajátos folytonosság is, amelynek garanciája a „természetesen” szó – és nem csak a koncentrációs tábor felé utazva, de ott is, és onnan hazafelé tartva is: „... s próbáltam örülni, természetesen...” (305.) A Kertész-próza talán legfontosabb poétikai dilemmája: vajon átvihető-e a „természetesen” kifejezés a hétköznapiokból a koncentrációs táborba, és vissza? Lehet-e természetesnek s így az olvasó számára meggyőzőnek tűnő folytonosságot biztosítani a nagyon is nem-természetes történetnek? Úgy méghozzá, hogy némiképp túllépünk a „természetesen” szó gyakori használatán jó okkal furcsálkodó újságíró kijelentésén: „... – de... nohát, de maga a koncentrációs tábor nem természetes!” (314.) Valóban. Ámde számunkra most inkább az elbeszélő megelőző mondata volna a fontosabb: „Mondtam: koncentrációs táborban ez természetes.” Már-mint mindaz, „ami pedig – az újságíró szerint – egyáltalán nem az”. (Uo.) Köves Gyuri épp úgy válaszol az újságíró faggatására, mint jóval korábban Lajos bácsi kérdésére, miszerint hiányzik-e majd neki a munkatáborba induló apja: „Természetesen.” (26.) Vagy mint az auschwitzi rabok érdeklődésére, vajon szándékában áll-e dolgozni: „– Natürlich – természetesen, hisz utóvégre is ezért jöttem, ha meggondoltam.” (101.) Végső soron, Kertész prózájában a „természetesen” szó (adott esetben annak nem-természetes, mivel idegen nyelvű formája, amely tulajdonképpen csak az alapszó eleve idegen használati értékét hangsúlyozza) biztosítja a folytonosságot a hétköznapi értelemben olyannyira különböző helyzetek között: az Auschwitz előtti, az auschwitzi, valamint az Auschwitz utáni élethelyzetek között. Azt a megélhető és elbeszélhető minőséget tehát, amelynek egyik formája – Quintilianus szerint is – az emberi szenvedélyek valamelyikét, mondjuk, a természet adta boldogságvágyat ábrázoló és értelmező irónia. És míg eredetük tekintetében – derül ki a már idézett interjúkötetből – a „természetesen” kifejezést és a többi természetellenes eufémizmust Kertész a mostohaanyja „szavajárásából »lopta«” (*K. dosszié*, 27.), addig működésmódjukban – olvashatjuk ugyanott – mindezek a szavak és szófordulatok mégiscsak a legsajátabb írói koncepciót, a hétköznapi értelemmel felfoghatatlan, mivel hihetetlen, ámde megtörtént eseménysor valószínűsítését, részleges elmondhatóságát szolgálják: „Ahol Auschwitz kezdődik, ott véget ér a logika. De előtérbe lép valami gondolkodásbeli kényszer, ami nagyon hasonlít a logikához, mert vezeti az embert, csak éppen nem a logika útján. Mármost én ezt a fonalat keresem, a meghasonlottságnak ezt a gondolatmenetét, ami a képtelenséget kényszerítő módon logikának tünteti fel...” (82.)

Kérdés, hogy a „meghasonlottság gondolatmenete”, „logikája” miként folytatható a

koncentrációs táborok világán kívül. Kertész több ízben említi, hogy számára a folytatás garanciája a diktatúra világa volt, az, hogy a koncentrációs tábor nem-természetes logikája mintegy folytatódott a kommunista rendszer szintűgy nem-természetes logikájában. És ez a rezignált párhuzam mintegy visszaíródik a *Sorstalanság* utolsó fejezetébe, ahol a „»Miklós bácsinak« szólítható” magyar lágerbizottsági vezető többek között ezt mondja: „Az életet (...) folytatnunk kell...” Amihez Köves Gyuri rögtön hozzáteszi: „... s hát csakugyan, egyebet igen nem is tehetünk elvégre, beláttam, ha már egyszer úgy hozta módunk, hogy megtehetjük egyáltalában, természetesen.” (301–302.) És hasonlóképp a legutolsó oldalon, közvetlenül a „koncentrációs táborok boldogságáról” szóló gondolatmenet szomszédságában: „... folytatni fogom folytathatatlan életemet...” (333.) Az egyidejű „folytatás” és „folytathatatlanság” feszültségét, botrányos paradoxonját Kertész nem úgy oldja fel, hogy az ellentétes ironia jegyében ugyan színleg folytathatónak mondja a folytathatatlant, ámde valójában folytathatatlannak gondolja. Hanem úgy, hogy a *Sorstalanság* másságelvű ironiájával, azon belül a kiismerhetetlen szerző által mozgatott megbízhatatlan elbeszélő provokatív szólamával mégiscsak a folytathatatlan folytatásának látszatát, szépirodalmi feladványát kínálja fel az olvasónak. A lehetőséget, hogy bennfoglalt olvasóként értelmezzük ama időbeli folytonosságot, amelynek jóvoltából Köves Gyuri éppúgy „derűs csodálkozással” fogadja Auschwitzba indulása előtt néhány hónappal Annamáriától az első csókot, mint amilyen „kellemesnek, pihentetőnek” (320.) találja Buchenwaldból hazaérkezve az újságíróval folytatott beszélgetést.

A kettő között – Annamária és az újságíró között – viszont ott van Auschwitz és Buchenwald. A Kertész számára nem is annyira zárványértékű, mint inkább folytonosságot biztosító tapasztalat forrása, amelyről a regény utolsó sorait, legalábbis így, ebben az összefüggésben, nem tudjuk nem ironikusan olvasni: „Igen, erről kéne, a koncentrációs táborok boldogságáról beszélnem nékik legközelebb, ha majd kérdik. // Ha ugyan kérdik. S hacsak magam el nem felejttem.” (333.)

Ha ugyan megértjük. S ha csak – Quintilianus, Szókratész és Auschwitz ellenére – el nem felejtjük. A felejtés egyik hathatós ellenszere pedig az ironia.

MEGJEGYZÉSEK AZ ÉLETSZENTSÉGRŐL

Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete

Kivételesen nagy vállalkozás Ferencz Győző könyve; nemcsak az utóbbi évek egyik legnagyobb egyszemélyes irodalomtudományi vállalkozása, de jelentős írói alkotás is. Szabálytalan kritikájában nem véletlenül nevezi Márton László regényírói teljesítménynek (*Holmi*, 2006/11., 1553–1573). Megfontolt alapossága és kitartó figyelme az életrajzi részletek pontosítása iránt mindvégig a tények szoros közelében tartja a munkát. Lecsúszított tárgyyszerűsége törekvése – paradox módon – a szöveg szerzőjének erős jelenlétét eredményezi; ugyanakkor ez a figyelem hihetetlen önkorlátozásra is kényszeríti saját szövegével kapcsolatban. A nyelv, amelyen ír, pontos, szabatos értelmezői nyelv, amely nem használja a stilizálás, a retorizálás patetikusabb, poétikusabb regisztereit. Ez is kivételes, mindvégig megnyugtató és mégis hiányt okozó sajátossága ennek a könyvnek. A dokumentálás erős szándéka ugyanis mintha a verseket is dokumentumokká változtatná. Az élet, a kor, egy gyerekkori trauma (bűntudatból származó haláltudat) dokumentumává. Ezáltal mintha nem hagyna elegendő önmozgást a szövegek közötti játék jelentést generáló lehetőségének. A továbbiakban megjegyzéseket fűzök Ferencz Győző munkájának néhány lehetséges következtetéséhez, amelyek az *életszentség* fogalma körül kavarnak, mellyel azt a dicsérő ítéletet is sugallni szeretném, hogy ennek a terjedelme szerint is rendkívüli opusnak távoli műfaji előzménye a *hagiográfia*.

(*Személyes bevezető*) Nem hallgatom el, hogy Radnóti Miklós versei számomra nagyon fontos versek. Tizenhárom–tizennégy éves korom körül olvastam őket, mindet, újra és újra. Mivel egy kamasz számára is belátható terjedelmű életmű ez, így hát javarészt memoriterré vált, emlékezetből tudom őket idézni. Radnóti alakja és élete azonban, Ferencz Győző könyvét olvasva gondolkodtam el ezen, mégis távoli, valamiképpen érinthetetlen, kultikus tisztelettel övezett jelenség. Ez azt is jelenti, hogy egyszeri. A tabuvá tétel figyel-

hető meg vele kapcsolatban. Megismételhetetlen, mert egyszeri. És mert tabu, hát érinthetetlen. Irodalmi szövegek esetében ez azonban a mű halálához vezet, hiszen csak a kulturális emlékezet megújító ereje képes életben tartani szövegeket. Akárcsak megőrizni attól, hogy a fedés homályába süllyedjenek. Radnóti költészetének klasszicizáló törekvése kulturális kötődésének esszenciális jellegét eredményezte. József Attila utolsó éveinek költői nyelvéhez hasonlóan Radnóti poétikája is a tiszta nyelvi rend, a racionalitás áttetsző logikai műveletei felé vezetett. Olyan nyelvi szerkezetekké tisztultak le versbe-

Osiris Monográfiák
Osiris Kiadó
Budapest, 2005
844 oldal, 4500 Ft

szédükben a sorképzés, a képalkotás műveletei, amelyek a formális logika legegyszerűbb alakzatait voltak csak képesek elfogadni. Szintaktikai purizmusuk eredményeképpen pedig olyan tiszta, azonnal átlátható gondolati tartalmakat rögzítettek, amelyek az európai kultúra racionalitás-eszményeit a legmagasabb szinten érték el és fogalmazták újra. Nincs homály, kuszaság, pontatlanság Radnóti verseinek nyelvében. Poétikája a tiszta képszerkezetek és világos eszmék fegyelmét a költői hatás alapjává emelte. Ez különösen fontos, ha kora eszméi és nyelvi zagyvaságát, a hazugság ideologikus uralmát is tekintetbe vesszük. A nyelvi és logikai rend ellen folytatott rombolásnak a huszadik század eleje óta folyó törekvései közegében ez emberi bátorságról árulkodik. És ami még fontosabb, hogy a morális tisztaság hajthatatlan igényét jelenti, akár az önfeláldozás végletéig feszítve. Radnótinál is, akárcsak József Attila esetében, ez a morális elszántság a hazugság, az „ordas eszmék” elleni védekezés eszközeként hozta magával a versbeszéd kristályosan tiszta, makulátlan rendjének kialakítását.

Nagy költészet áll tehát előttünk, amely sokféle módon tudna párbeszédet folytatni azzal a kulturális hagyománnyal, amelyben elhelyezkedik. Mindennek ellenére Radnóti esetében ez nem érzékelhető, és ahogy Márton László is hangsúlyozza, szemben József Attila lírájával, ez a költészet hallgat. Hallgatásával vádol. Ferencz Győző a fiatal Radnóti verseinek keletkezésével kapcsolatban, költői fejlődését követve a magyar költészetbe, kultúrába való mély beágyazottságról ad számot. Genezise felől szemlélve nem idegen, társtalan, magányos ez a versvilág. A megszólaló hagyomány iránti igénnyel szemben mégis szinte szentségsértésnek tűnne fel Radnóti verseinek szétírása, ironikus kifordítása, vagy ha bármilyen módon megtörténne versei rendjének átformálása.

Annál inkább elképzelhetőnek gondolom Radnóti Miklós esetében az életszentség vizsgálatát, példájának és művének olyan befogadását, üzenetének olyan értelmezését, amely leginkább arra emlékeztetne, ahogyan a katolicizmus hagiográfiai hagyománya, az élet földi megjelenése és a mű transzcendens utalásai között a kollektív tapasztalatot jelentéssé lényegíti át. Az életszentség ugyanis a sors, vagyis az egyéni teljesítmény és a kollektív igény párbeszédéből formálódik meg. Sokakban élt a beteljesíthetetlen igény és vágy a véskorszak idején is a befogadó, szolidaritást vállaló nemzeti közösség és az individuális áldozatvállalás eszméi iránt, de a kollektív teljesítmény mélyen az önszemlélet elvárásai alatt mozgott. Ez a konfliktus a magyar kulturális közösség mind a mai napig tovább gyűrűző és romboló hatású defektusa. Begyógyíthatatlan sebe. Pilinszkyt élete vége felé állítólag foglalkoztatta a szentté válás gondolata. Az ötlet csak első hallásra tűnik abszurdnak, valójában a huszadik század (keresztény és zsidó) hitvallói is elszántság és elszánás által váltak azzá. De a szenteket a továbbélő közösségek öngyógyító energiái és igényei teremtik meg, amelynek formát – többek között – a hagiográfiai hagyomány ad.

(Az olvasás nehézsége) Minden személyes elfogultság ellenére a könyv olvastán azt tapasztaltam, hogy ellene hat az olvashatóságnak. Nem tudtam ellenőrizni ezt a feltevésemet, mivel ismerőseim körében nem találtam a könyvnek rajtam kívül más olvasóját. Bizonyos, hogy az életrajzokhoz, monográfiákhoz mértén rendkívüli terjedelem kitaratást, elszántságot igényel. Bár bennem elvileg ezek a feltételek adva voltak, mégis nehezen haladtam előre. Miután ismételten ezzel az érzéssel szembesültem, keresni kezdtem az okát. Először is önmagamban; feltéve azt a kérdést, hogy vajon bennem milyen előzetes igények élhettek vagy fogalmazódhattak meg a könyvvel kapcsolatban. Ez pedig az élet-történet, a művek keletkezése és a korszakkal kapcsolatos néhány, az előző kettő megértéséhez föltétlenül szükséges ismeret, összefüggés feltárása esetén már teljesült volna. Amire egy életrajzban az olvasó talán kevésbé tartana igényt, azok a verseket leíró kommentárok, motivikus kapcsolatokat, hálókat feltáró és felkínáló olvasási ajánlatok. Bizonytalan vagyok a tekintetben, hogy Ferencz Győző munkája ilyen értelemben nem zár-

ja-e le, de legalábbis korlátozza – szándéka ellenére is – az értelmezések szabadságát, a szövegekkel folytatható dialógus útját. De ezt csak roppant óvatosan és feltételesen fogalmazom meg.

(*Ki beszél?*) A szerző által választott és a könyvben érvényesülő elbeszélői pozíció is kérdéseket vet fel. A könyv szemléletét szervező alapvető feltevés (pontosan idézve a könyv első mondatát): „Radnóti Miklós költői életművét kivételessé teszi, hogy élet és költészet ritka egységét teremti meg.” A mondat – ha többször elolvassuk – enigmatikusnak tűnhet. A mondat alanyának bizonytalansága hagy némi rést. Ezt az egységet végül is ki teremti meg? Vagy a hagiográfiai hagyomány felől nézve: az életszentségben megnyilatkozó egység kinek a tekintete előtt nyilatkoztatja ki magát? Mit jelent a szemek késleltetett felnyílásának toposza? Az élet, a sors vajon dokumentumok által válik-e hozzáférhetővé, vagy a versek költői ereje teremti meg, a nyelvi átformálás energiája hozza létre az egység feltárulását? A feltárulás mint az apokaliptikus pillantás nem változtat-e mindent „dokumentummá”? A beszélő hangja pedig ezáltal válik a lejegyző, a tanú funkciójává.

Ne tévesszük egy pillanatra sem szem elől, hogy Ferencz Győző munkája írói vállalkozás is, hiszen az irodalomtörténeti elbeszélések tudvalévően a fikcióalkotás eszközeit is kénytelenek használni. Bármennyire is dokumentált egy élet, a bűnbeesett nyelv képtelen az igaz arcát felmutatni egy embernek vagy egy kornak. Ferencz Győző láthatóan az adatok és dokumentumok teljességének felhasználását célozta meg. Erős cezúrárt húzott gondolatban élet és költészet közé, hogy ne tévessze szem elől az egyik és a másik oldalt. De a limes, a határ is rendelkezik önmozgással. Ferencz Győző előzetes döntése üdítő hatású a könyv egészére nézve, mely szerint Radnóti Miklóst nem úgy kezeli, mint ismeretlen irodalomtörténeti, életrajzi alakot, hanem mint egy másik költőt és irodalomtudóst. Ugyanakkor roppant fegyelmezetten és folyamatosan életben tartott önkritikával nem téveszti össze a Radnóti-ról kialakított saját, személyes képét azzal a Radnóti-képpel, amelyről mindig a tények, szövegek, mondatok, retorikai fordulatok és nyelvi szerkezetek szoros olvasása által tesz kijelentéseket. Akit azonban Ferencz Győző az olvasó elé állít, mindig változó alak, és csupán a feltárható adatok és tények által elbeszélhető. Tehát racionalizáló műveletek segítségével. Költői önteremtése, szövegeinek jelentése önértelmezésének részévé válik. Ám e rekonstrukciós műveletek során nehéz mit kezdeni a személyes hitből következő összetevőkkel. Radnóti katolizálása például látványosan ilyen, hiszen mellőz minden racionális mozzanatot. Tizenöt évvel korábbi elhatározásról beszél 1943-ban, akkor tehát az 1931-es sajtóper előttről származik a döntés. A megkínzásokkal szemben felöltött magatartás azonban a Krisztus szimbolikus alakjával történő azonosulás lelki történéseiről tudósít. A keresztény hívők nyelvén szólva: Jézus belépett az életébe. De mit jelent ez a mű és az életszentség kapcsolatát illetően?

(*A diszpozíció*) Épp a szerző alapvető, a diszpozíciót illető döntéséből kifolyólag fenyeget annak veszélye, hogy ez a nagyszerű és szenvedélyes vállalkozás (bármennyire is igyekszik a beszélő hang tárgyyszerű és távolságtartó maradni, a terjedelem és kidolgozottság obszessziója leleplezi) nemcsak megnyithatja Radnóti költészetének visszatérését, de az útjába is állhat. Fontosabb ugyanakkor, hogy esélyt jelent arra, hogy a Kádár kori privilegiált helyzetből a magyar kulturális emlékezetet alakítani és önszemléletének kritikus felülvizsgálatára is ösztönözni képes, élő költői életművé válhasson. És, hogy a szerző szimbolikus történelmi alakjának „életszentsége” által az azonosulás és részesedés kulturális funkcióját is betölthesse, amint az a szimbolikus történeti alakok esetében természetes. Mondanék példákat, amelyek egyeseket talán értetlenséggel, netán felháborodással töltenek majd el: István király, Szent Erzsébet, Balassi, Rákóczi, Mikes, Kossuth, Széchenyi, Arany, Ady stb. A könyv elbeszélői magatartása lezártnak mutatja fel élet és költé-

szet kapcsolatát, nem hagy nyitva kérdéseket, nem tesz fel (megválaszolatlan) kérdéseket. Olvasóit – remélhetőleg – mindez annál inkább aktivizálja (és ebben paradox módon mégiscsak teljesülhet a fenti félelem cáfolata), és hasonlóan szenvedélyes és szabálytalan írásra ragadtat másokat is, mint például már említett olvasóját, Márton Lászlót.

A könyv elbeszélői hangját a dokumentumok, idézetek, a legkülönbébb források, iktatási számok, dátumok, egyéb mellékesnek tűnő anyagok részletes ismertetése, feldolgozása, latolgatása határozza meg. Ezáltal sajátos montázs is keletkezik, és az így kialakuló szöveganyag szintetizálását végző szerzői szólam is dokumentumjellegűvé válik. Máshol azonban kilép ebből a hangnemből, kommentál, állást foglal. Másutt ismét más-ként, elemez, motívumok kapcsolatát nyomon követve az esztétikai, irodalomtudományi diskurzus beszélői pozícióját foglalja el. Ismét másutt a pszichológiai rekonstrukció műveleteinek megalkotása során belső pozíciót foglal el, láttatja a lelki mozgatórugókat, és összefüggést teremt a cselekvések, események, reakciók, versszövegek között. Ferencz Győző munkájának ez a jellegzetessége azonban – véleményem szerint – a szélesebb olvasóközönséget elrettentheti, elfáraszthatja. És a sokféle szöveg közlésének indokoltsága aligha vonható kétségbe, mivel Ferencz Győző olyan forrásokat és dokumentumokat is használhatott munkája során, mint például a GyF. jelzetű iratanyag, Gyarmati Fanni naplója, levelei és egyéb dokumentumok. Ám ha mindez egy külön kötet anyagát képezte volna mint adattár, az nagyban tehermentesítette volna a könyv elbeszélését.

(A zsidóság kérdése) Radnóti művének és alakjának neuralgikus pontja saját zsidóságával szemben és a zsidósággal kapcsolatban elfoglalt álláspontja. Ebben súlyos tévedéseknek minősülő meggyőződéses helyet kaptak. Az európai kultúra „csődjé” e tévedések egyik forrása. A másik azonban a magyar kultúra téveszméiből eredeztethető, az asszimiláció programjához kapcsolódó „társadalmi szerződés” egyoldalú felmondásából. A katolicizmusnak sem volt arra válasza, hogy mit kezdjen Radnóti katolicizmusával. Magyarságtudatával nem tudott mit kezdeni a magyarság. Radnóti magyar anyanyelvű zsidóként született és zsidóként halt meg, de közben katolizált – akkor, amikor ez már láthatóan és tudhatóan semmilyen előnnyel nem járt. Sokkal inkább a gyanakvás, a megvetés érthető – mindkét oldalról. A katolizálás költői nyelv választása volt számára, a poétikai azonosság vállalását talán hangsúlyosabban jelentette számára (Sík Sándor és Babits Mihály személye által), mint valamiféle romantikus (ekkorra már kiüresedett és hazuggá vált) nemzettudat történeti kódjainak értelmében felfogott közösséghez való csatlakozást. A költői beszéd felelőssége morális döntések vállalását is elkerülhetetlen feladattá avatta számára. A költői tisztaság egyre erősödő hangsúlyozása az életszentség laicizált felfogását mutatja.

Aligha lehet azonban Radnóti életéről és költészetéről hitelesen beszélni a felelősség kérdésének hosszú, öngyötrő és kritikus boncolgatása nélkül. Hiszen az életszentség kérdése az áldozathozatal felajánlás-jellege nélkül nem értelmezhető. De kiért vagy miért történt ez az áldozat? Noha Radnóti gyilkosai a zsidót látták benne, ám ő úgy fogadta a rá kiszabott halált, úgy halt meg, hogy költészetével keresztény értelmet adott neki: azonosult a Jézus-képpel mint kulturális mintával. Kivégzése ezáltal lerombolása és megerősítése a megváltó halál krisztusi mítoszának. De a vita arról, hogy melyik mozzanat a hangsúlyosabb benne, elmaradt mind ez ideig. Radnóti élete és költészete értelmezésre váró, szimbolikus sors. Megértése, az „életszentségből” kibontható jelentések feltárása továbbra is el nem végzett feladat, amelyet a magyar kultúra mind ez ideig megkerült.

(A felelősség kérdése) Mit adott és mit vett el Radnóti élete és költészete? Ez a két kérdés valójában egyetlen kérdés. Mint az éremnek, két oldala van. Az első kérdés tehát, hogy mit adott a magyar kultúrának Radnóti Miklós élete és műve. Azt hiszem, eddig is nyilvánva-

lővá vált már, hogy Ferencz Győző könyvének felfogásában, kulturális tágasságú elbeszélése értelmében Radnóti Miklós nem pusztán irodalmi figura, hanem a magyar történelem, a magyar kultúra egészét megérintő jelenség. A magyar kulturális emlékezet traumatikus pillanatában adott a legmagasabb – esztétikai, morális, és megkockáztatom (anélkül, hogy kifejteném, hogyan értem), vallási – szinten önmaga személyes sorsán és az irodalom szűk körén túlmutató érvényű válaszokat. A vallási szféra esetében a szentek teszik ezt, egy nemzet esetében a szimbolikussá váló, a nép történelmével szoros értelmezői viszonyba került alakok képesek ugyanilyen jelentőségű szereplőkké válni.

Visszatérve tehát a kérdéshez, mit nyert a magyar kultúra? Egy kivételes makulátlan-ságú számvetést a holokauszt idején a magyar kulturális hagyomány értelmezését illetően. Kortárs tanúként – a felmagasztosuló áldozat – szempontjából szembesítve az olvasót, vagyis tudatosan az utókort a nemzeti mélypont történeti és költői látványával. A megbocsátás és a szolidaritás hangján szól kitaszítottként, mivel a magyar költői nyelvhez kíván méltó lenni. A szívszorító és szimbolikus munkaszolgálatra Arany verseinek füzeteit viszi magával. Közösségvállalása nem a kor miniszteri és egyéb rangokat viselő macskajancsijaival, a félelmében morálisan mélyen kompromittálódott magyar világgal történik, hanem a magyar költői nyelv hagyományával, így értve Vörösmarty és Arany nevét. Ahogy Ferencz Győző megjegyzi, Auschwitz előtti nyelven beszél, Arany nyelvén és poétikájától befolyásolva olyan borzalomról, amelynek megszólaltatására ez a nyelv teljesen felkészületlen volt. Világirodalmi mértékkel mérve egyedüli kincs Radnóti költészete; felmérhetetlen esély, amely a kulturális emlékezet és a nemzeti önismeret számára felkínált, ám alig kihasznált forrást jelent.

Ezért nagyobb és súlyosabb a veszteség a mérleg másik serpenyőjében. Ennek a teljesítménynek és sorsnak a fényében a magyar költői nyelv erejébe vetett romantikus-nemzeti indíttatású hit elveszett. Van-e Radnótién kívül olyan költészet, amely tanúságot tett a magyar kultúra – és jelesül a magyar költői hagyomány – esztétikai és morális erejéről? Szembenézett-e a magyar kultúra ezzel a hagyatékkal olyan módon, hogy dialógust kezdeményezett vele? Sikerült-e a kitaszított Radnóti költészetét magába visszafogadnia? Nem veszteség-e az is, hogy katolicizmusával a magyar katolicizmus alig tudott valamit kezdeni? Nem máig húzóódnak súlyos bűn-e az, hogy a magyarországi holokausztot a magyar társadalom a náci nyakába kívánja varrni? Radnóti példája a magyar Auschwitz-irodalom kellemetlen esete, az Abda határában található emlékmű olyan jel, amely lerombolja a Radnóti költészetének olvasatában óvatosan foltozgatott jelentéshálót. A halálsejtelemmel teli versek tartalmazznak utalásokat a gyilkos kiletére vonatkozóan. A három munkaszolgálatos időszak egyre súlyosabban traumatizáló, stigmatizáló elkövetői magyar tisztviselők, katonák, csendőrök. Vagy éppen önkéntesek, mint az 1943. március 16-án, az Albrecht-laktanyában történt megkínzása alkalmával. Radnóti zsidónak született és zsidóként halt meg, miközben nem volt zsidó-tudata. Megkínzó és gyilkosai azok a magyarok voltak, akikkel közösséget vállalt. Az exhumálás óta jelentéssel telítődött az az üresen hagyott hely, amely a halál sejtelméhez kapcsolódóan előrevetítette a gyilkosok tettét, de nem nevezte meg őket. A felelősség köre ezáltal kiterjesztődött, Radnóti kivételes, tanúságtévő költészete egyúttal elbizonytalanítja az Auschwitzban elpusztított, előzőleg zsidónak minősített magyar állampolgárok halálával kapcsolatban a felelősséget teljes mértékben a nációkra áttolni igyekvő, védekező magyarázatok morális hitelességét. Hiszen más a történeti és a költői igazság.

(Appendix) A kulturális emlékezet megőrző és megújító munkája a modern média korában aligha képzelhető el igazán hatékonyan ennek a keretnek kívül. Ferencz Győző könyvének olvasása közben gondolkodtam el azon, hogy az 1989-es fordulat után vajon miért következett el a Radnóti-olvasás apálya? A zsidó–magyar párbeszéd (hiányának) újra fel-

színre kerülésével részint könnyen lehetne erre – persze csak részleges és felszínes – választ adni. De vajon miért nem történt kísérlet Radnóti élete, emblematicussá váló sorsa, „életszentsége” nagy erejű mozgóképes narratívájának megalkotására? Pedig a kulturális emlékezet traumatikus pontjainak olyan narratívákba formálása, amellyel tömegek képek azonosulni, köztudottan gyógyító erővel bír. A Radnóti – a sors és a mű – iránti kulturális rokonszenv és szeretet a szembenállásokon való fölülelemelkedés esélyét hordozhatná magában. Mert mi másra való egy „szent” világbeli vándorútja, alászállása és a halál felett aratott győzelme, ha nem arra, hogy gyógyító csodákat eredményezzen a megátalkodott szívekben?

(Személyes appendix) Különös, hogy sosem éreztem késztetést arra, hogy a Radnóti költészetével, művészetével, életével foglalkozó irodalomba beleolvassak. Erre József Attila esetében kezdetben tettem kísérletet, mígnem beláttam, hogy ideologikusan annyira terheltek ezek a megközelítések, hogy – többségében – méltatlanok tárgyukhoz. Méltatlannok (voltak) javarészt íróikhoz is, de a Kádár-korszak és a késő Kádár-korszak morális összezavarodottságában mindez már alig tűnt fel valakinek. Ahogy ma is csak azok fogynak belegondolni mindebbe, akik kézbe veszik és elolvassák Ferencz Győző rendkívüli pontossággal és tárgyszerűséggel megírt könyvét. Ők látják majd meglevenedni a kort, amelynek ellenében megtörtént a csoda Radnóti Miklós érinthetetlenül tiszta költészetében. De mit kezdjünk a szégyennel és a gyalázattal, amely a magyar kultúra azóta is tisztázatlan, feldolgozatlan terhe?

AKI NEM SZÁLL GÉPEN FÖLÉBE

Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete

Ritkán produkál ilyen természetű és ilyen hatalmas ambíciójú könyvet a magyar irodalomtudomány. Ferencz Győző munkája a legapróbb részletekig hitelesen kíván bemutatni egy életutat és egy azzal – a kötet koncepciója szerint – mélységesen összefüggő életművet. Jól érezhető azonban, hogy az életrajzi érdeklődés korántsem vezethető le maradéktalanul a könyv koncepciójából, hogy gyakran a szó legnemesebb értelmében véve öncélú. Bizonyos események rekonstrukciója azért meghatározóan fontos a szerző számára, mert ez a monográfus szakmai kötelezettsége tárgyával szemben, ennek az alázatnak a végső mozgatója pedig jól láthatóan a szenvedély – Ferencz Győző empátiája és az azonosulás egészen meglepő mértékét mutató szenvedélye, ami óhatatlanul vezet néha aránytévesztéshez. Az aránytévesztés egyik útja a túlinterpertálás, a mélységes hit, hogy a monográfia hőséne minden egyes szépirodalmi vagy hétköznapi megnyilvánulása, minden nyilvános és nem nyilvános gesztusa páratlan jelentőséggel bír. A másik útja az aránytévesztésnek talán még veszélyesebb: a teljes azonosulásnak az a parancsa, hogy lehetőleg azt a monográfiát írjuk meg, amelyet a szerző maga írt volna önmagáról, hogy soha ne szálljunk gépen fölébe a kritikai perspektíva magasába. Ferencz Győző tehát egy megvalósíthatatlan feladatra vállalkozott, és majdnem meggyőződött engem arról, hogy ez a feladat megvalósítható és megvalósítása hasznos célkitűzés. Majdnem meggyőződött, de végül mégsem. A feladat ugyanis, hogy azt a monográfiát írjuk meg, amelyet maga a szerző írt volna önmagáról, nem lehetséges és nem is szükséges. Az, hogy Ferencz Győzőnek majdnem sikerül, és a könyv a maga nemében komoly kihívássá képes válni a huszadik századdal foglalkozó magyar irodalomtörténet-írás számára egy anglista tollából, ez jelzi: kiváló, sőt rendkívüli könyvet írt. Az, hogy épp azt kísérelte meg, amit megkísérelt, jelzi: nagyon problematikus könyvet írt. Nagy erényei és súlyos hibái ugyanarról a töről fakadnak.

A monográfia koncepciója szerint a költészet Radnótinál egy trauma feldolgozásának útja; a jól felismerhető költői személyiségnek, a versek beszélőjének a megalkotása egyúttal az élettörténet megformálása is, a narratív identitás folytonos újírása – mindannyiunk mindennapi életgyakorlata – válik itt életművé. Egy sérült én-tudat helyreállításáról van szó, ennyiben még különlegesebb a költő „önéletíró” narratív gyakorlata. Bizonyára mindannyian emlékszünk az *Ikrek hava* híres soraira, amikor az elbeszélő én értesül édesanyja halálának körülményeiről, hogy az ikerszülésbe halt bele. A kisfiú ezt úgy értelmezi, hogy ő gyilkolta meg, és azt mondja, édesapja helyében falhoz vágta volna azt a kis szörnyeteget, az újszülött gyilkost, saját magát. Az is bizonytalan, melyik iker ő igazából, a halott vagy az élő, kinek az életét éli? Ezen a traumán munkálkodik, és ez a kettős halálélmény teszi lehetővé számára, hogy átlássa és megértse a halálvesztélyt, hogy verssé és sorssá formálja azt, amit el kell szenvednie. Ferencz Győző rögtön hozzáteszi, ez nem azt jelenti, hogy Radnóti a halált választotta volna, csak szembenézett vele, tudomásul vette. Ezzel magyarázható, hogy Ferencz Győző elsősorban – mint írja is – nem vers-, hanem kötetelemzéseket végez és az életmű elemzését, hiszen a verseket voltaképpen az életút-narratíva megalkotásának tekintti, az egyes köteteket pedig az életút állomásainak, nemritkán fordulópontjainak.

Radnóti maga szintén végez hasonló (bár a Ferencz Győzőéhez sem terjedelmében, sem ambíciójában nem mérhető, színvonalát tekintve azonban mégsem jelentéktelen) kísérletet Kaffka Margitról írott bölcsészdoktori értekezésében. A fiatal Lukács egyik nagy műve, a *Lélek és a formák* kategóriáit igen szabadon kezelve (Lukácssal, mint a monográfiából kiderül, szegedi professzora, Sík Sándor ismerteti meg a költőt) arról beszél, hogy a formakérdések mindig világnézeti kérdések is és viszont, így Kaffka világnézetének (valamint magánéletének stb.), tehát a „léleknek” a változásai újabb és újabb formavilágot találnak maguknak. Ebből a formatörténeti-élettörténeti szempontból, ezek egységéből kiindulva vázolja fel a különben kevés teoretikus hajlamot mutató költő egy meglepően izgalmas dolgozatban Kaffka pályaképét. Kaffka tehát szintén olyan szerző, akinek legfontosabb törekvése az „önkifejezés” volt Radnóti szerint. Az élettörténeti narratíva és az életmű elválaszthatatlanságát állító koncepció, az a gondolat, hogy Radnóti életműve voltaképpen egyfajta autobiográfia, amit a biográfusnak csak ki kell bontania az életműből és az azt környező dokumentumokból, tehát az a hit, hogy voltaképpen ő, a szerző fogja a biográfus-monográfus ceruzáját, nos, ez a hit maga is Radnóti irodalomtörténeti „módszerének” átvétele-megvalósítása, természetesen összehasonlíthatatlanul nagyobb tudományos apparátussal, felkészültséggel és eredménnyel.

Radnótit a szerző az amerikai irodalom egyik vonulatával, a „vallomásos költészettel” rokonítja, amin természetesen nem egyszerűen alanyi költészetet ért, hanem az élettörténet szépirodalmi igényű meg- és újraalkotását. Az amerikaiak rokonsága Radnótival azonban, mint talán már látszik is, nem annyira immanens-poétikai értelemben értendő, sokkal inkább lélektani természetű lehet. „A háború utáni amerikai vallomásos iskola sok rokon vonást mutat a harmincas-negyvenes évekbeli magyar líra némely törekvéseivel, elsősorban József Attila, Szabó Lőrinc és Radnóti Miklós költészetével” (10) – írja Ferencz Győző az előszóban. Később azonban nem mutatja meg a kapcsolódási pontokat, John Berryman még kétszer említetik (egyszer egy felsorolás részeként), Randal Jarrell egyáltalán nem, Robert Lowell ugyanazon a két helyen, ahol Berryman, Sylvia Plath és Anne Sexton neve egyszer fordul még elő a már említett felsorolásban (Anne Sexton esetében az első említést nem jegyzi a névmutató). Az analógia megmarad ötletnek, nem dolgozza ki a szerző, noha igen alapos filológussal állunk szemben.

Ferencz Győző a kötetben újra és újra visszatér a zsidó identitás kérdésére: ez a legfontosabb kérdések egyike, amivel Radnóti annak ellenére kénytelen egész életében küzdeni, hogy soha nem tekinti másnak zsidóságát, mint származási esetlegességnek, amely semmilyen értelemben nem része identitásának. A kérdés akár egyszerű is lehetne, le is zárulhatna itt, de annak a nacionalizmusnak a sajátosságai, amire Radnóti mintegy becseréli annak a kulturális tradíciónak jelentésvesztett törmelékeit, amely örökségül maradt rá, igen problémássá és érdekessé teszik ezt a témát. Ferencz Győző makacsul a felvilágosult humanizmus gondolkodási keretein belül szeretné megtárgyalni ezt a problémát, azonban kizárólag evidenciákat képes felsorakoztatni, és így, noha legtöbb kijelentésével egyetlen tisztességes ember sem szállna vitába, éppen a probléma probléma-jellegét nem képes felmutatni. Ferencz Győző tézise szerint az identitás megválasztása szabad, ezt sem jogalkotás, sem fizikai erőszak, sem más külső kényszer nem befolyásolhatja; Radnóti választása, hogy nem kívánja származását identitása részévé tenni, legitim. Elsősorban úgyis mindannyian emberek vagyunk, és a nemzeti, vallási partikularitás nem szabdalhatja szét ezt az eredendő egységet és összetartozást. A szerző úgy gondolja, akinek a számára vallási, nemzeti hovatartozás mégis jelentéssé válik, az kirekesztő, mindennek jelentőséget tulajdonítani diszkrimináció.

Radnóti első verseskötetét (a *Pogány köszöntőt*) elemezve azt írja Ferencz Győző, hogy itt a pogányság valamiféle jézusian szelíd természetvallás, a természeti idill és béke kul-

tusza, semmi köze a pogányságnak a kirekesztettséghez, vagyis a zsidó tapasztalathoz, a kötet „pogánysága” nem a zsidóságot teszi témává: „A pogány tehát nem a nemzetből kirekesztett zsidó szinonimája. Radnóti világosan érezte, hogy a keresztény–zsidó, magyar–zsidó ellentét veszélyes, értelmetlen és megosztó. Úgy lázadt, úgy vállalta kívülállását, hogy nem ezekben a kategóriákban gondolkodott. Radnóti számára az oszthatatlan emberi lényeg nem tagolható ilyen-olyan érdekek mentén.” (145) A zsidó mivolt szóba hozása versben már eleve a keresztény–zsidó ellentétet erősítette volna, állítja a szöveg, még akkor is, ha épp a kirekesztettséget panaszkolta volna el. (Szóvá tehető, hogy a kötet megjelenésekor, 1930-ban, a Bethlen-konszolidáció utolsó éveiben nem is volt elviselhetetlen a politikai helyzet a zsidóság számára, nem is indokolta volna a helyzet a teljes kirekesztettség érzését, s nyilván a maradéktalan komfortérzetet sem.) A zsidóság mint bármilyen értelemben jelentéssel teli kategória tételezése eleve kirekesztés és ellentétek szítása az egységes emberi nemben. Ez a gondolatmenet a magyarsággal kapcsolatban nemigen merül fel, ennek a partikularitásnak nem szükséges feloldódnia az egyedül elfogadható egyetemesben, annyira nem, hogy az idézet folytatásában ezt olvassuk: „Ez a felfogás vezetett 1943–44 fordulóján a *Nem tudhatom* című vershez.” A magyarság tehát egész egyszerűen azonossá válik az egyetemes emberivel, a monográfia mondatait már nem Ferencz Győző, hanem Radnóti Miklós írja. A tézis maga sem védhető, minket, embereket számtalan dolog összeköt, mindannyian Isten képmására teremtettünk, ezért bántani, megalázni, meggyilkolni bármelyikőnket Isten és az ő teremtett világa elleni támadás. Tehát emberek csoportjai között nem, nemzetiség, bőrszín alapján nem állítható fel hierarchia. Az azonban, hogy ezek a különbségek nem hierarchizálhatóak, nem jelenti azt, hogy nem is léteznek vagy nem is fontosak. Ki tagadná, az, hogy az emberiség egyik fele lányokból, míg a másik fiúkból áll, ne hatna ki nagy mértékben mindennapjainkra, hogy ez a különbség ne foglalja el minket gyakran, nagy mértékben?

A szegedi egyetemi zsidóverések kapcsán írja Ferencz Győző, hogy Radnóti „lelki viszonyulását a jelenséghez bonyolulttá tette, hogy úgy szenvedte el hátrányait, hogy nem volt zsidó identitástudata. A szolidaritás és a sorsvállalás kérdése az évek előrehaladtával egyre élesebben vetődött fel.” (199) Az, hogy valakit zsidóként üldöznek, noha maga nem érzi magát zsidónak, nem bonyolult helyzet, hanem egyszerűen különösen nagy pech. Ez a második mondatból ki is derül, az üldöztetés nem teszi szükségképpen kérdéssé, jól választottam-e, hanem pusztán szolidaritást követel meg tőlem. A szolidaritás azonban nem írja elő számomra, hogy identitásomba beépüljön a zsidóság. A „sorsvállalás” kötelességét egyszerűen nem értem. Miért kéne „vállalnom” azt, hogy üldözzenek és meggyilkoljanak ártatlanul, miért volna ez a szolidaritáshoz hasonló erkölcsi követelmény? Amennyiben származásom nem része identitásomnak, akkor elmenekültem „sorsom” elől, amit a Párkák születésekor kijelöltek számomra?

A Radnóti Kaffka Margitról írott disszertációját tárgyaló fejezetben Rónay György kritikáját ismerteti a szerző. Rónay megkérdi, mi az oka, hogy Radnóti éppen azokat a Kaffka oeuvre-jében nagyon is szerepet játszó problémákat hagyja figyelmen kívül, melyek valójában a koréi, s melyekkel a kor minden lelkének szembe kellett néznie: a zsidóságot és a magyarságot. (298) „Valóban, Radnóti a zsidóság és magyarság kérdésére egyetlen szóval sem tért ki: következetesen politikailag gerjesztett problémának tekintette, amelyre éppen ezért nem érdemes szót vesztegetni. Értekezése azt a felfogást képviselte, hogy aki magyar írónak vallja magát, márpedig Kaffka annak vallotta, azt vallási-származási alapon nem szabad leválasztani a magyar irodalomról. Hasonló bánásmódra tartott volna igényt saját esetében is”.

Újfent: a műben szerepet játszó, fontos kérdések megtárgyalása, esetleg pusztá említése „leválasztási” kísérlet, aki hasonló kérdésekről beszél, az csak e „kísérlet”-ben lehet érdekelt. A reflexió végső soron diszkrimináció, nincs mit megbeszélni, annak ellenére,

hogy a reflexió minden kísérlete valamilyen újabb gubancot produkál. Az aztán végképp érthetetlen, hogy kerül ide Radnóti jogos igénye, hogy őt is ismerjék el magyar költőnek. Rónay ezt bármikor kétségbe vonta volna Kaffka vagy az ő esetében?

A híres „Mi a magyar” kérdést és az e tárgyú cikksorozatot kommentálva Radnóti ezt jegyzi fel a naplójába: „Mi a magyar? Olvassátok Aranyt és Petrovicst. Megtudjátok...” (357) A „Mi a magyar”-vita kérdésfeltevésének elutasítása Ferencz szerint megint csak a költő tisztánlátásának bizonyítéka... Szerinte Radnóti úgy vélte, hogy a „Mi a magyar-vita helyett, amely első munkaszolgálatra alatt zajlott, a nemzetet az mentené meg, ha nem önmeghatározásával lenne elfoglalva és ha egyes tagjait vallási alapon nem fosztanák meg jogaiktól, nem hurcolnák őket kényszermunkára.” (356) Ami azt illeti, egy olyan szerző, aki talán vetekszik Radnótival politikai tisztánlátásban, Babits Mihály¹ is sejtethetően egyetért az utóbbi kitételekkel, aligha pártolta azt, hogy a nemzet egyes tagjait megfosszák jogaiktól és munkaszolgálatra vigyék, nem is vagyunk feltételezésekre utalva, megírta *A tömeg és a nemzetben*, hogy nem híve az ilyesminek, ugyanakkor részt vett a „Mi a magyar”-vitában egy nagy tanulmánnyal. Ez legalábbis azt bizonyítja, hogy Ferencz Győző megjegyzésének nehéz megtalálni a referenciáját, nem tudni, kivel vitakozik. Ferencz szerint Radnóti „legfrissebb tapasztalatai azt mutatták, hogy a politikai nemzet határait nem húzzák meg olyan tágan, hogy abba ő is beleférne”.¹ Ki nem húzza meg olyan tágan? Kodály Zoltán? Babits Mihály? Teleki Pál, aki ekkoriban még az ország miniszterelnöke, valóban nem, de ez aligha érv a fentebbi szerzők ellen. (Radnóti politikai éleslátását dicséri a Teleki öngyilkosságát kommentáló naplóbejegyzése is, amelyben csak a heroikus gesztust méltatja. Telekivel szemben korántsem használ olyan hangot, mint a „Mi a magyar” kérdést megválaszolókkal szemben. „De teszem hozzá dühösen, aki túl sokat beszél arról, mi a magyar, a helyett, hogy alkotna, azt szájon kell vágni, hogy kiesik mind a harminckét foga.”) A „Mi a magyar” kérdése természetesen az esszencializmus veszélyét hordozza, és ily módon a kirekesztését is. Ezt védi ki Babits ragyogó hozzászólása magát a kérdést elemezve, arra figyelmeztetve, hogy a „magyar” egy térben és időben dinamikusán változó kategória, narratív folytonosság. A reflexió kísérlete eszerint mégsem folytonos a kirekesztés kísérletével. Akinek nem narratív, hanem normatív és esszencialista a magyarságképe, az tehát nem Babits Mihály, hanem Radnóti Miklós. Olvassuk el még egyszer ezt a félmondatot? „Olvassátok Aranyt és Petrovicst. Megtudjátok.” Nos, ez jól felismerhetően a nemzeti klasszicizmus kánona. Ez az irányzat azt gondolja, hogy Aranyban és Petőfiben mutatkozik meg utolérhetetlen tökéletességgel a magyarság esszenciája, őket meghaladni immár nem is lehetséges. És ez elvezet bennünket a híres levélváltáshoz, 1942-be. Radnótit felkéri Komlós Aladár, hogy adjon verset az Ararát-évkönyvnek, amelyben magyar-zsidó költők szerepelnének. Radnóti a felkérésre válaszul levelet ír Komlósnak, elmeséli, hogy szobája falán három családi kép van, ebből kettő Arany Jánost ábrázolja, egy Kazinczyt. Látogatói meg szokták kérdezni néha, hogy

¹ A látványos különbség kedvéért idézném Babits *Békekiáltványát* 1935-ből: „Mi vár egyetlen, halálosan féltett és szeretett kis hazánkra, melyet egy háború már csúnyán és katasztrofálisan feldarabolt? Talán egy új világháborútól reméljük visszanyerni, amit az első elvett? Nincs magyar, aki ezt kívánná. De jól tudjuk, hogy ez nem is lehetséges. Tudjuk, hogy a jövő háborújában nincs győzelem... egyetlen országot sem tett oly szegénnyé és csonkává a hatalmasabbak erőszaka, mint Magyarországot. De erőszakot nem lehet erőszakkal gyógyítani, s igazságtalanságot nem tehet jóvá a háború, mely minden igazságtalanság anyja és szülője, mert elve ellentétes az igazság elvével.” Radnóti öt évvel később üdvözlő naplójában (és mint Ferencz Győző kommentár nélkül közli Gyarmati Fanni naplójából, előszóban is) Észak-Erdély visszacsatolását, annak pedig, hogy „Szalonta visszatér”, külön zárójeles megjegyzést szentel. Pár hónappal később Radnótit a „visszatérő” Erdélybe munkaszolgálatra vezénylik. Adalékok a politikai tisztánlátás kérdéséhez.

rokonai-e a szóban forgó urak. Ilyenkor jut eszébe – meséli –, hogy igen, voltaképpen a képeken látható figurák az ő rokonai. Radnóti hangsúlyozza, hogy ez a rokonság egyfajta „belső valóság”, amin ily módon a külső valóság törvényei nem tudnak változtatni. Radnóti „törvények”-ről beszél mint külső valóságról, értelemszerűen a zsidótörvényekről. Azonban más törvények is ellentmondanak ennek a deklarációnak, a biológiai leszármazásnak e szellemi kapcsolatokról mit sem tudó törvényei. Tehát Radnóti nem kizárólag a zsidótörvényeket tekinti valójában nem létezőnek a belső valóság nevében, hanem saját valós, test szerinti leszármazását is, az új „nagy- vagy dédnagybáty”-ok választása egyúttal a régi, fizikai ősök elvetése is. Ezzel a gesztussal Radnóti kijelöli egyúttal a magyar nemzethez való tartozásának jellegét is: „Különben magyar költő vagyok, rokonaimat felsoroltam, s nem érdekel (csak gyakorlatilag, életileg), hogy mi a véleménye erről a mindenkori magyar miniszterelnöknek... Ezek kitagadhatnak, befogadhatnak, az én nemzetem nem kiabál le a könyvespolcra, hogy mars, bűdös zsidó, hazám tájai kinyílnak előttem, a bokor nem tép rajtam külön nagyobb, mint máson, a fa nem ágaskodik lábujj-hegyre, hogy ne érjem el gyümölcsét.” A könyvespolc és a táj – a kötődés két eleme – szigorúan atemporális dimenziók, a történeti változások teljesen közömbösek és érzékelhetetlenek számukra. Nem változó, újraíródó, hanem esszenciájukat őrző, mindig megbízhatóan azonos entitások. Az irodalmi emlékezet könyvespolcként történő metaforizálása megerősítheti, hogy így van. („Haza a magasban”, ahogy Ferencz Győző is idézi egy helyen a kérdéssel kapcsolatban.) Ezzel áll szemben a nem igazi, testi, empirikus és történetileg változó nemzet, amely alkalmanként kiközösíti vagy elpusztítja költőjét, lényegiséggel azonban soha nem rendelkezhet, minden tette csak test szerint releváns. Kicsit később, 1944-ben Radnóti legjobb barátjának, Vas Istvánnak is látogatója érkezik, és ő is éppen egy képet talál szemügyre venni.

*Az íróasztalon Arany
Fényképe néz tanácstalan
Ideges töprengéseimre.
Szabályosan kemény az inge.*

*„Biztos a nagypapája volt ő
Az úrnak” – ezt kérdezte rég
Egy tudatlan takarítónő.
Ma, mikor elmerítenék
Új lelkemet a régi vér
Örök s öröklött ősokába
Megérttem, ez a kép mit ér,
És ma tudom csak igazán:
Ő volt valódi nagyapám
És én vagyok dekadens unokája.*

A vándormotívum felhasználásában számos rokonságot mutat a két szöveg. A vers a „rég” és „új”, „igaz” és „valódi” ellentétpárokkal dolgozik, s még plasztikusabban mutatja „a régi vér” és az „új lélek” megkülönböztetése, miről van szó, a vers még egyértelműbben értelmezi bele a katolizálás eseményébe az Arany-élményt. A vér szerinti nagypapa elvetése és becserélése a „szellem szerinti” nagypapával nyilvánvalóan a páli hermeneutikát idézi és a későbbi *verus Israel*-teológiát: az igazi Izráel immár nem a test szerint, hanem a csak lélekben körülmetéltek szövetsége, a test szerinti Izráelt Isten elvetette. Az Írás nem test szerint érvényes, hanem csak lélekben. A betű öl és a szellem meg-elevenít. A náciizmusnak adott válasz aktualizálja a megtérés-megváltás történetét, a vér

semmisségéről beszél a fajelmélettel szemben. Krisztusban nincs görög és zsidó. Így fonódik össze és válik azonossá a magyarság az egyetemességgel, ezt a mögöttes gondolkodási szerkezetet örökli Ferencz Győző Radnótitól és Vastól. Ferencz Győzőtől megtudjuk, hogy Radnóti első munkaszolgálatára a Bibliát és Arany János összes költeményeit vitte magával. Keresztelő Szent Arany János az út, az igazság és az élet, általa, az ő elsajátítása révén bocsáttatik be a test szerinti származásának meghaló az Isten (Magyar)országába, ahol nincs többé görög és zsidó, mert ez a Magyarország, az ő Magyarországa nem e világból való, ismeretlen benne mindaz, ami a mostani, az empirikus Magyarországon történik. Övé az ország, a hatalom és a dicsőség. Arra pedig, hogy miért lőn az esszencia, a „magyarság” éppen Arany Jánosban testté, egyrészt azzal válaszolhatunk, hogy Arany János mintegy a magyar nyelv színekdochéjaként funkcionál („a legnagyobb magyar szókinccsel rendelkező szerző” stb.); a Vast mesterének valló Orbán Ottó, az asszimilációs hagyomány egyik folytatója egy alkalommal a magyar nyelvet „Arany János aranypénzé”-nek nevezi. A másik ok a már említett nemzeti klasszicizmus hagyományszemlélete lehet. Ez magyarázza a Vas-vers hagyománytudatát is, azt, hogy Arany Jánosnak legfeljebb dekadens unokái lehetünk. Az, hogy Radnóti a magyar kultúrát óriási könyvespolcként képzele el, világosan jelzi, hogy lényegét tekintve állandó, összegűjthető, alkalomadtán leporolandó kincsek tárházának tekinti azt, aminek alakítása hamisítás, megőrzése kötelesség. Szegedy-Maszák Mihály egyenesen azt fejtegeti, hogy a római antikvitáshoz visszanyúló költő komolyan vette az *ecloga* szó eredeti jelentését, művét nem többnek, mint válogatásnak szánta, válogatásnak a magyar irodalom formakincseiből, híres sorai-ból. Radnóti számára, így Szegedy-Maszák, „a kifejezés a múlt újraalkotását jelenti”. Ezt szépen támasztja alá Ferencz Győző könyvének egyik csodálatos részlete, a *Nem tudhatom* című vers elemzése, annak a rendkívül végiggondolt és mesterien kivitelezett allúziós technikának a felfejtése, amivel Radnóti mintegy beágyazza magyarságkölteményét a magyar irodalom emlékezetébe.

Talán mégsem árt néha elgondolkodni azon, mi a magyar – például Radnóti számára. Talán nem úgy van, ahogy Radnóti és Ferencz Győző gondolja, több reflexió kevesebb bajt szül.

A monográfus egy helyütt azt írja, „nem tudni, Radnóti olvasta-e Pap Károly, Komlós Aladár, Tábor Béla munkáit”. (539) Komlós némely, a zsidókérdést tárgyaló szövegét bizonyosan olvasta Radnóti, mert hol egyetértően, hol polemikusan utal rájuk levelében: „a fajt, a vérrögöt, a talajgyökért baromságnak tartom, nem pedig »szellemiségem« és »lelkiségem« és »költőiségem« meghatározójának.” (541) Ez nyilvánvalóan polemikus utalásnak tűnik Komlós nézeteire, ezek szerint minden zsidó származású szerző a zsidó irodalom része, mert az igazán jó író rendelkezik igazán pontos önismerettel, tehát nem meríthet máshonnan, mint önmagából, önnön lelkéből, melyből saját egyéni és közösségi múltja zeng. Komlós elképzelése kicsit árnyaltabb, nem a vér, hanem a közös múlt az, amit a zsidó író szükségképpen kifejez. Egyenesen azt állítja, hogy a tematikusan is zsidó irodalom művelői gyakran csak nem mernek kiállni egy nagyobb piacra portékájukkal, behúzódnak az intézményrendszer védelmébe, közepes művészek tehát, ezért aztán nem is tudják megszólaltatni a zsidó tapasztalat mélyrétegeit. Éppen a magyar irodalom piacára kiálló, nem eminensen zsidó érdekű irodalmat művelő, igazán nagy írók az igazán mély írók, tehát az igazán zsidó írók is. Erre utal Komlóssal szemben, saját álláspontját igazolandó Radnóti: „Nem hiszek a »zsidó író«-ban, de a »zsidó irodalom«-ban sem. A gyakorlat, ne haragudj, engem igazol. Néha nézegetem a zsidó lapokat... féltehetségek és gyöngye tehetségek menekülnek egy kis meleg közösségbe, mert a szabad írói versenyt nem bírták volna zsidótörvény és 1942 nélkül sem...”

Radnótit 1942-ben, kevéssel a „Mi a magyar”-hozzászólások után, a Komlósnak küldött levél évében másokkal együtt megtámadja egy bizonyos Horváth Béla a *Vigiliában*, a

támadás sejthető indítékai antiszemiták. Antiszemita retorikát használ a cikk szerzője, és a megtámadottak mind zsidó származásúak. Radnóti dühös és elkeseredett levélben számol be Sík Sándornak megtámadtatásáról, az alattomos cikk szerzőjét így minősíti: „jött az új világ, elszegődött Ignótus Pál szolgájának, és az Esti Kurírhoz, ha ez a hülye fogalom, a »zsidóbérenc« egyáltalán van, akkor benne öltött testet, úgy kiszolgálja e kereskedő lap közönségét, hogy Zsolt Béla se tudná különbül.” (513)

Zsolt Béla és Ignótus Pál esetében, úgy tűnik, nem érvényes az az elve és elvárása Radnótinak, hogy a származás semmi, a választás minden. A zsidóságot itt a „kereskedő”-szellemiséggel azonosított polgáriság képviseli, igazán rejtély, hogy mivel érdemelték ki ezt a jelzőt ezek a különben baloldali figurák. Vallási vagy nemzeti értelemben vett zsidó identitásuk, ha jól tudom, nem volt nekik sem, egyszerűen rosszul viselték az antiszemitizmust, minden fajtáját, és soha nem célozgattak volna Radnóti származására.

Ha szeretnénk felvetni jellemkérdéseket is, akkor megkérdézhetjük azt is, hogy Radnóti, akit 1943-ig textilt kereskedő nagybátyja tart el, milyen alapon fintoorg a kereskedő-szellem ellen. Ezt egy biográfus felvehetné, Ferencz Győző nem teszi. Radnóti elmondja Síknak, hogy a *Vigilia*-cikk szerzője „denunciálja Faludy Györgyöt (akit mint irodalmi jelenséget én sem szívlelhetek, de H.B.-vel rokon jelenség)”. Azt aztán, hogy Faludy – függetlenül attól, igaza van-e Radnótinak és Vasnak Villon-fordításai megítélésében – mikor és kik ellen intézett nemtelen antiszemita támadást, homályban marad, így a párhuzam nem is válik igazán megvilágító erejűvé.

Ferencz Győző mindezt nem tér ki, ehelyett meglepő kijelentéseket tesz: „Ezzel a Zsolt Bélára nézve korántsem hízelgő és bizonynyal méltánytalan mondattal, amelyben egy szintre, csak ellentétes pólusra helyezte Horváth Bélával, Radnóti a maga szellemi pozícióját kívánta hangsúlyozni. 1942-re sem változott felfogása: zsidó azonosságtudata nem volt, akinek lapja ezt képviselte, azoktól éppúgy elhatárolta magát, még akkor is, ha politikai kérdésekben többé-kevésbé egyetértett velük, mint a nemzeti jobboldaltól, amellyel politikai kérdésekben szemben állt.” Azért, mert Radnótinak nem volt zsidó identitás tudata, mindazokat, akiknek volt, erkölcsileg azonos szintre helyezte az antiszemita mocskolódókkal. Tehát nem lát erkölcsi különbséget azok között, akik zsidóságukat nem pusztán származási esetlegességnek tekintik, illetve az antiszemiták között, és ez ráadásul politikai véleményüktől független, ha politikailag azonos platformon állnak vele, akkor is – zsidók, így aztán nem különbek a *Vigilia*-cikk szerzőjénél. Az pedig végképp nem megmondható, hogy milyen természetű lehetett a szóban forgó urak zsidó identitás tudata, ha csak a kalmárszellemről és a zugsajtó zsurnalizmusának jellegzetesen zsidó alvilágáról szóló elmefuttatásokat nem fogadjuk el elégségesnek, többre Radnóti sem utal. Horváth Béláról egyébként rosszallóan állapítja meg Ferencz szövege két oldallal előbb, hogy „elhatárolódásából kiderül, hogy számontartja, ki zsidó és ki nem”. (511) Levélrészletéből úgy tűnik, Radnóti nem kevésbé tartja számon és tartja jelentésesnek ezt az életrajzi esetlegességet, csak rajta ezt nem kéri számon a monográfus. Sejthetően a szellemi (és nyilván nem csak a szellemi) élet nagy része számon tartotta.

Még később újra előjön a zavar, amikor Ferencz Győző a kettős identitás lehetősége mellett szimpatikusan és okosan érvel, és megmutatja azt, hogy Radnóti nem tudta elgondolni ezt a lehetőséget. „A kettős és többszörös identitás olyan adottság, amely ha valakinek van, nem lehet következmények nélkül elfojtani, letagadni” – írja. (544) Itt az identitás választásból „adottsággá” válik, nem konstrukció, hanem állapot, biológiai kérdés jóformán. Ez a könyv identitáskonceptiójával, miszerint az identitás állandó munka állandóan formálódó eredménye Radnóti esetében, szögesen ellentétes elgondolás, pedig ez a koncepció biztosítja a könyv pátoszát, amivel a választás szabadságát ünnepli. Ezt a pátoszt egyébként majdnem teljes mértékben át tudom élni, bár meggyőződésem, hogy nagyapát nem választhatunk magunknak, legfeljebb a nagyapához fűződő viszonyunkat választhatat-

juk meg. Ez az ellentmondás teszi lehetővé, hogy – ki gondolná – maga Szabó Dezső szólal-
hasson meg e lapokon a kettős identitás védelmezőjeként, nagyjából azt állítva, hogy a
kurzus politikusainak magyarkodása kompenzálni akarja, hogy ezek a figurák „idegen vér
mozdítottjai”. Vér pedig nem válik vízzé. Szabó Dezső és a kettős identitás találkozása a
boncasztalon. És ehhez jön a szokásos zárlat, tudniillik az, hogy a kettős identitás „puszta
lehetősége arra hívja fel a figyelmet, hogy az osztatlan emberi lényeket nem lehet nyelvek,
népek, nemzetek, országok, kultúrák, vallások, politikai nézetek szerint tagolni”. Holott a
kettős identitás alighanem éppen arra hívja fel a figyelmet, hogy ez a terep nagyon is bo-
nyolultan tagolt, akár egymást is keresztbemetsző törésvonalak mentén.

Az utolsó helyek egyikén, ahol Ferencz ezt a témát tárgyalja, szinte önnön paródiájá-
vá válik álláspontja. Radnóti nem zsidóként, hanem költőként vizionálja önnön halálát,
mint gondolkodó tehát, mint szellemi ember, vagy mint antifasiszta: „Ez a kor mindenkit
elpusztít, aki mást képvisel, aki mást képvisel, mint a hatalom által hirdetett és megvaló-
sított embertelenséget és erőszakot. Radnóti az üldözöttek, potenciális áldozatok körén
belül nem különböztet meg csoportokat. Mindenki üldözött, aki nem azonosul az uralko-
dó ideológiával, s mivel ez általános emberi alapjoguktól, a szabad gondolkodástól, véle-
mény-nyilvánítástól fosztja meg őket, nem hajlandó az embernél szűkebb kategóriákban
gondolkodni.” (604)

Azért azt nem árt hozzátenni, hogy az „egyetemes üldözöttek” csoportján belül vol-
tak még üldözöttebb csoportok, ez idő tájt legkivált éppen a zsidók, és legalább ez a szem-
pont feltétlenül megkülönbözteti őket csoportként. Ki tudja, tán mégsem vét olyan na-
gyot az egyetemes humanizmus ellen az, aki legalább ebből a szempontból másoktól
megkülönbözteti őket.

A monográfus számára az identitás kiépülésének kérdése az életműben végigkísérhe-
tő folyamatként tételeződik, világos, hogy kissé tétova koncepcióját Radnóti költői útjá-
nak követésében is megkísérli megmutatni. A második verseskötet mögöttes narratívája
Ferencz Győző szerint éppen ezt jeleníti meg, az elszakadást az öröklött identitástól, és a
kezdeti tapogatózást egy másik identitás kiépítése felé.

A *Beteg a kedves* sorait értelmezve erre a megállapításra jut: „A szerelmes fohász itt vá-
ratlanul mély életrajzi vallomássá alakul: Radnóti arról beszél, hogy elhagyta apja hitét,
és imák helyett másfajta, újmódi pásztori énekeket dalol. A költő életrajzának ismereté-
ben tudható, a zsidó vallásról van szó, de a szöveg erre semmiféle utalást nem tesz.” (211)
A sor, amelyben a fohász életrajzi vallomássá mélyül, így hangzik: „Halod-é halott
apám! Te szoknyás koromban tanítottál lenge imákra...” Ferencz Győző nyilván abból in-
dult ki, hogy a „halott apám” szintagma az életrajzhoz utalja a verset (Radnóti édesapja
valóban régen nem él már, elvesztése a költő egyik legsúlyosabb traumája volt), ebből
azonban nem adódik az, hogy minden, ami ezután következik, olvasható életrajzi vallo-
másként, és hogy a lenge imák a zsidók imái lennének. Radnótit egyébként később meg-
támadja Rónai Mihály András, azt a roppant szellemtelen bírálatot fogalmazván meg,
hogy amit a költő egyik versében állít, az nem is úgy történt, hazugság. Ferencz Győző
komolyan veszi a vádat, és azt feleli rá, hogy ez időben még olyan költői szerepek felvéte-
lével próbálkozott Radnóti, amelyek nagyon távol álltak alkatától, ez teszi ezeket a verse-
ket mesterkéltté, és terapikus szempontból sem lehettek sikeresek mint a traumatikus él-
mény szublimációi, mert nem voltak még eléggé őszinték. Radnóti „vallomások” lírája
mind esztétikai, mind pedig terapikus értelemben egyszerre vált később eredményessé.²
Én ugyan nem feltételezem, hogy a korai versek azért voltak rosszak, mert nem voltak si-

² Az önismeret és a költői érés párhuzamos rajza régi, szép toposza a Radnóti-irodalomnak, kultu-
kus felhangjai eltéveszthetetlenek – félreértés ne essék, ez egyáltalán nem baj, sőt. Komlós Ala-
dár írja például, hogy Radnóti „[a] *Tajtékos* égben érezhetően már emberileg is megnemesedett”.

keres önterápiás kísérletek, miért ne lehetne kiváló a szerepköltészet, de ha komolyan vesszük ezt a koncepciót, ha valóban úgy gondoljuk, hogy ezek a szerepek ekkor még a költő személyiségétől idegen maszkok voltak, akkor végképp érthetetlen ez a magától értetődő életrajzi behelyettesítés. Ferencz Győző máshol, a Beck Judittal folytatott szerelmi viszony kapcsán maga is megjegyzi, hogy „főlöské a versben megfogalmazott érzelmeket életrajzi szálakra bontani”. (529)

A következő érv a feltevés ellen az lehetne, hogy a vers „lenge imák”-ról szól, és aki a legfelületesebben is ismeri a zsidó imarendet, amire a monográfus szerint a sor utal, az tudja, hogy a „lenge” a legkevésbé találó jelző erre nézvést, a reggeli ima oldalak tucatjait foglalja el bármelyik imakönyvben, az ima rendje, időpontja, szövege, gyakorisága rögzített stb.

Az elszakadás utáni következő lépés az új identitás megtalálása lesz, vagyis a katolicizáció. Az *Emlék* című vers az, amiben ez a történelem a szerző szerint megjelenik: „Ó, én! / szoknyás gyerek még, / főlemelt karral álltam / az ég alatt és / teli volt a rét / csillaggal s katicabogárral! Akkor fordította el rólam / egy isten a szemét”.

Ferencz Győző kérdése az, „[v]ajon azt mondta-e Radnóti, hogy egy isten ugyan elfordította róla a szemét, ám egy más isten szeme továbbra is vigyáz rá? A fogalmazás arra utal, hogy egy kimondatlanul jelen lévő másik istent kell feltételezni a versben, aki a ciklus előző verseinek szövegösszefüggésében azonosítható.” (214) A vers a természeti egység, az istenekkel való azonosság szférájából kiszakadt emlékező jajkiáltása, kevés dolog támasztja alá azt a feltételezést, hogy a beszélőre továbbra is vigyázna valaki, legkivált akkor, ha nem felejtjük el, hogy Radnóti sokszor megverseli ennek a gyermeki Édennek az elvesztését (*Mivégre, Gyerekkor, Mint észrevétlenül*), és eszünkbe idézzük, hogy Hölderlin híres versét – *Menón panasza Diotimáért* – szintén Radnóti Miklós fordította. A két Isten feltételezése amúgy éppen nem a kereszténység, hanem legfeljebb a markionita gnózis felé mutatna, az Újszövetség úgy tudja, hogy a szóban forgó két Isten – ugyanaz az egy Isten. A feltételezést, hogy egy pogány természetvallás híve szólal meg itt, aki a természeti-vel és az ezzel azonos istenivel való egység elvesztését siratja, megerősíti, hogy „az első versben a költő Jézussal azonosul, Máriáról azt mondja, hogy »kedvesed is volt már, szeretőd ilyen arcú«” ... Éppen a transzcendencia tagadásáról van szó ezekben a versekben, a természet, az ember és az Isten azonosságáról. Mária persze valóban ember, és Jézusnak is van emberi természete, a kötet azonban, melyről Ferencz Győző is megállapítja, hogy a *Pogány köszöntő* folytatásaként olvasható, nem véletlenül mutatja meg Jézust a természet részeként, az embertől a legkisebb mértékben sem elválasztva.

A határozatlan névelő az isten neve előtt arra is utalhat, hogy ez az isten immáron ismeretlen, távoli, és nem tudni róla semmit, nem az Isten, akivel van kapcsolat, akiről van fogalmam, ez az isten egy távoli és idegen isten. Egyáltalán nem „kézenfekvő értelmezés tehát, hogy a zsidó Isten fordította el róla a szemét”. (215)

A versekben felépített élettörténet utolsó stádiumát bemutatva Ferencz Győző élesen vitatkozik az utolsó Radnóti-szöveg, a *Razglednicák* negyedik darabjának az értelmezés-történetével.

Az utolsó *razglednica* utolsó előtti sorát értelmezve Ferencz Győző azt állítja, semmi köze Radnóti kulturális nacionalizmusának ahhoz, hogy a gyilkosok kiáltása („Der springt noch auf”) nem magyarul, hanem németül hangzik fel. Ezt azzal véli igazolni, hogy tudatja, azokról a gyilkosokról, akik Radnóti versét „ihlették”, bizonyítható, hogy történetesen éppen tényleg németek voltak, nem magyarok: „A szellemi erejének utolsó megfeszítésével írt negyedik *Razglednicá*ban hiánytalan hűségigényével ragaszkodott a tényekhez.” (749) Ez az érv azonban hermeneutikai kérdésekben nem perdöntő. A hermeneutikai kérdést közvetlenül morális kérdéssé változtatja Ferencz Győző, szerinte „a negyedik *Razglednica* német mondatát azonban erre a célra felhasználni méltatlan Radnó-

ti szelleméhez”. Verset elemezni, egy lehetséges olvasattal előállni méltatlan volna a költő szelleméhez? Ortutay értelmezését erről a sorról „nem feltételezésként, hanem tényként közli, azonban semmiféle bizonyítékkal nem szolgál”. (748) De milyen bizonyítékot kell csatolni egy szövegértelmezéshez az azt alátámasztó szöveghelyeken kívül? Radnóti személye, akiről nem fogjuk megtudni, változott-e a magyarságképe utolsó napjaiban, mégiscsak elválasztható, elválasztandó a *Razglednicában* megszólaló személy hangjától. Zavartan használok ezt az iskolás érvet, annyira kézenfekvő, Ferencz Győző számára ezerszer inkább is, mint az én számomra. Miért nem az a kérdés, mit mond nekünk az, hogy a mondat németül hangzik el, németül kerül bele a vers szövetébe? Ha ez a mondat politikailag manipulálható, akkor tiltsuk meg az értelmezését? Ne tegyük fel azt a kérdést, mennyiben következik a manipulálhatóság a versből magából, ha tudjuk, hogy az az értelmezés, amely szerint magyar nyelven nem artikulálható a gyilkosság, éppenséggel nem idegen sem a költő figurájától, sem az életműtől? Ehhez adalékul szolgálhat, hogy amikor Gyarmati Fanni édesapja meghal, Radnótiék megkísérlik kiadni gyorsíróiskolájának terméit. Az egyik jelentkező a „Magyar Nemzeti Szocialista Női Tábor”, egyik tagjuk levelet ír nekik, amit Radnóti bemásol a naplójába, és nyelvhelyességi észrevételeket fűz hozzá. Ferencz Győző szerint „nem fűzött hozzá kommentárt” (507), de ez nem pontos, a nyelvhelyességi észrevételek igenis kommentárok, azt hivatottak jelezni, hogy nem a nemzetiszocialisták ismerik „e lángoktól ölelt kis ország” nyelvét és kultúráját rendesen, hanem ő, a szellem szerint magyar. Mélységes megvetésének legfőbb oka az, hogy a magyar nemzetiszocialisták nem tudnak magyarul.

A monográfus hajlamos arra, hogy Radnóti értetlenségét, következtetlenségeit és végig gondolatlanságait, egyszóval azt, hogy bár nagy költő volt, de nem volt nagy gondolkodó, megkísérelje antidogmatizmusként megmagyarázni, nem és nem száll gépen fölébe Radnóti perspektívájának.

A Szegeden tanuló költő felismeri Gyarmati Fanni kézírását egy gépiratban terjesztett német kommunista szamizdat egyik példányán, Fanni javította ugyanis a hibákat a gépiraton. Féltő és dühös levelet ír neki: „Mire való az ilyesmi? Mi értelme van? Ha arról van szó, hogy egy bizonyos idő múlva forradalom lesz, megmondják az időt, megváltozik minden stb, akkor mindent otthagynak és teljesen a munkának adom magam. De csak így, felelősség nélkül, l’art pour l’art renitenskedni, azt nem. A kis ujjamat sem mozdítom az ő megalkuvó, érvényesülni akaró társaságáért. És te se Szivem. Lásd be, hogy így van. Ha bombát adnak, hogy oda kell vágni, odavágom. De ezek, ezek szocialisták és demokraták! Tudod ki demokrata? Aki nem mer szocialista lenni, tudod ki szocialista? Aki nem mer kommunista lenni! Tudod ki kommunista? Aki nem mer még nihilista lenni és így tovább. Lehet, hogy ez nem igaz Drága! De ez nem is fontos. Jelenleg így érzem” – így a levélrészlet.

Radnóti szemmel láthatóan úgy véli, hogy a forradalmi pillanat az emberi aktivitástól függetlenül, természeti tüneményként fog előállni, addig csak várni kell, és ha bemozdul az időjárásjelentésben, melyik órában érkezik meg a vihar a Kárpát-medence fölé, akkor majd ő is nekilódul. A „l’art pour l’art renitenskedés” számonkérése igazi dogmatikusra vall, aki nem szereti az egyéni akciókat, és a szubjektív igazságérzetet a mozgalmi és stratégiai célnak rendelné alá, de felismerhető benne a nyárspolgár fejcsóválása is, a céltalan handabandázás megvetése – ha nem tudsz jobbat mondani, akkor ne is kiabálj. Azt aztán végképp nem tudjuk meg, hogy milyen az a skála, amelynek kezdőpontján a demokrata áll, majd a kommunista és a nihilista van a végpontján. Hogyan lesz a demokrata meghosszabbítása kommunista? És az igen határozott értékrendet valló kommunista meghosszabbítása hogyan lesz nihilista? Ez csak abból a roppant konzervatív perspektívából értelmezhető, ahonnan úgy tűnik, hogy ezek mind-mind felforgatók, ki jobban, ki kevésbé. És Radnóti, vicces módon, úgy tűnik, éppen innen nézi a politikai kérdéseket. Hogy aztán miért nem lehet valaki meggyőződésből demokrata, szocialista, kommunista,

ez sem derül ki. Ferencz Győző azonban azt hangsúlyozza, hogy itt és más levelekben is egy roppant komplex és minden radikalizmustól és aktivizmustól, minden dogmatizmustól végtelenül távoli politikai álláspontot látunk kibontakozni. Miért nem radikális és dogmatikus vélemény az, hogy mindenki gyáva, a legszélsőségebbeket kivéve? Radnóti maga is érzi, hogy levele kusza, jelzi is, hogy a levélnek kizárólag érzelmi jelentése van, Fanni féltése. Ez rendben is van így, de igazán nem ad alkalmat annak a következtetésnek a levonására, hogy ami zavaros, végiggondolatlan és inkoherens, az egyúttal antidogmatikus és komplex is volna.

Azt viszont megsejteti a levél, hogy ezeknek a kérdéseknek a végiggondolása Radnóti számára valóban nem lehetett olyan fontos, és ez talán nem kizárólag az érzelmileg kiélezett helyzetekre vonatkozott.

Radnóti politikai éleslátását hivatott bizonyítani a könyv népi-urbánus vitát tárgyaló fejezete is. A népi-urbánus vitáról szóló fejezet tulajdonképpen azt állítja, hogy a vitának nem volt felismerhető szellemi tétje, nem lehet megmondani, mivel foglalkozott, illetve legfeljebb az asszimiláció lehetőségének megkérdőjelezése és az erre adott modortalan, indokolatlanul goromba válaszok közti méltatlan háborúskodásként volna összefoglalható, Radnóti itt is pontos érzékkel reagált, hogy nem szállt be a „megosztó” vitába. Ferencz Győző eszménye az egység és a békés munka, ahogyan Radnótié is ez lehetett, az az állapot, amiben nem kell gyötrődni megosztó kérdésekkel, vagyis vitákkal, az ilyenek csak a magyarság és az emberi nem eredendő egységének megbontására jók. Ezért – Radnóti szellemében – Ferencz Győző is a vitakérdések elbogatellizálására törekszik, és a kontúrtalan álláspontokat tünteti ki. Radnótié igen gyakran ilyen. Voltaképpen udvariasági kérdésként gondolja el a vitának bizonyos vonatkozásait. Hatvany, tudjuk, egyik hozzászólásában „a szellem különítményesének” nevezi Németh Lászlót, aki természetesen halálosan megsértődik, és megírja az *Egy különítményes vallomásait*. Ferencz Győző kommentálja az, hogy „[a] román fasiszta Vaszárda alapítójához hasonlítani Németh Lászlót legalább olyan erős kitétel, mint Hatvany Lajosé, aki a szellem különítményesének nevezte Németh Lászlót”. (351) (Codreanu-nak Bálint György nevezte.)

Hatvany Némethnek arra a felvetésére válaszolt, hogy a *Nyugat* első időszakában túlreprezentált zsidóságot „helyére kéne szorítani”. Tehát valami olyasmit javasolt a kultúra terén, amit a kurzus túlzottan önállósult lovagjai is véghez kívántak vinni egyebütt a maguk kissé túlzó ügybuzgalmában. Hogyan kellett volna a személyében is érintett Hatvany-nak minősítenie ezt a törekvést? Kérdés az is, hogy valóban ennyire tét nélküli lett volna-e az a vita, amelyben például arról volt szó, elég érzékeny-e a polgári baloldal a földkérdésre, és az elképesztően igazságtalan birtokszerkezet átalakításának ügye mennyire foglalkoztatja? Hogy a szociális emancipációnak elkötelezett népi mozgalom nem indokolatlanul démonizálja-e a nagyvárost, és egyes tagjai nem mitizálják-e a parasztság szerepét a nemzet életében? Hogy okos (és szép) dolog-e szociális feszültségeket etnicizálni? Nem lehetséges, hogy Radnóti mindebbe azért nem beszélt bele, mert nemigen volt mondanivalója e témákban, nem pedig azért, mert ízlése és politikai éleslátása nem tette lehetővé számára, hogy beszálljon? Feltételezhetjük-e, mint Ferencz Győző teszi, hogy Bálint György véleményéből, abból, hogy az Új Szellemi Frontot támadja, de később kiáll a népi mozgalomhoz köthető egyes kezdeményezések mellett (Márciusi Front), rekonstruálhatjuk a költő állásfoglalását is, amennyiben tudjuk, hogy Bálint a legnagyobb mértékben tekintettel volt publicisztikájában pártszempontokra is? Mind Lukács, mind Révai úgy gondolta, hogy csak a népi mozgalomnak van tömegbázisa, ezért őket kell támogatniuk, velük kell keresniük a szövetséget a kommunistáknak.

A „népfrontos” kezdeményezés mellett érvel Bálint György is Ferencz Győző által hivatkozott írásában, Radnótiról pedig tisztáztuk, hogy szabad szellem volt, pártszempontok nem foglalkoztatták. Véleménye tehát aligha cserélhető be Bálintéval.

A költő katolicizmusát is hasonlóképpen értelmezi Ferencz Győző, „nem teológiai dogmákon nyugvó, hanem lélektani vallásosság volt” (577) az övé. A hittételek el nem fogadása, az, hogy Radnóti nem követi őket, szemmel láthatóan kitünteti a szerző szemében Radnóti kissé szintén körvonalazatlannak tűnő vallásosságát: „A politikához való viszonya tehát éppoly összetett, éppúgy belső feszültségek tudatos és folyamatosan ellenőrzött egyensúlyán alapult, mint a magyarság–zsidóság–katolicizmus kérdésköréhez való viszonya, amely önmeghatározásának másik lényeges eleme volt.” (229) Komlós Aladárnak írja híres levelében Radnóti, hogy „az Újtestamentum költészete éppúgy az enyém, mint az Ótestamentumé s Jézusban is hiszek, nem tudok jobb szót rá, bár a hit...” Jézus alakját az teszi fontossá a költő számára, hogy a jóság és szelídség ikonjának látta, akit korlátozott képességeinkhez mérten követnünk kell. Jó okkal gyaníthatjuk ebből is azt, hogy maga Radnóti kezdi el kiépíteni saját szelídség-kultuszát. A Szentírásnak a „költészete” áll Radnótihoz közel, és fermtartásai vannak egyáltalán a hittel szemben, bár azt nem mondja meg, milyen természetűek. Ezek után azonban különösen merész dolog abból, hogy Radnóti (mint írja, részben külső okokból) nem járt templomba, azt a következtetést levonni, hogy, „[v]ilágnézete és hite belső tartalom volt”. Ergo annak, aki templomjáró volt, és egy intézményi keretben, egy közösség részeként élte meg odatartozását Krisztus egyházához, gyónt és áldozott, hite merő külsőség lehetett. Abból, hogy valaki nem jár templomba, kell-e mondani, nem következik az, hogy hite mélyebb és bensőségesebb.

Ferencz Győző, amikor vitaszituációkat rekonstruál, a viccbéli bölcs és szelíd rabbira emlékeztet, aki Kohn és Grün vitájában mindkettejüknek igazat ad, és amikor Schwartz felhívja arra a figyelmét, hogy mindkettejüknek egyszerre nem lehet igaza, úgy válaszol: valóban, fiam, neked is igazad van.

Ignotus támadást intéz Babits ellen, és akadémizmussal vádolja a *Nyugatot*, azzal, hogy hűtlenné vált régi hagyományaihoz, és megalkudott a kurzussal. Babits válaszában azt állítja, hogy erről szó sincs, a *Nyugat* nagy hagyománya éppen a minőség tisztelete, nem politikai, hanem esztétikai szempontok vezetik szerkesztését, Ignotus az, aki egykori önmagával fordul most szembe. Radnóti olyan tehetséges és eredeti fiatalemberként válik a vita szereplőjévé, akit az akadémikus ízlés nem fogad be, Babits megbírája, míg Ignotus megdicséri. Ferencz Győző salomoni állásfoglalása a vitával kapcsolatban így hangzik: Ignotus azért „állt ki Radnóti mellett, mert jól érzékelte, mennyire veszélyes volna a magyar irodalomra nézve, ha a *Nyugat* tekintélyelvű akadémizmusba merevülne. Ebben igaza volt. De Babitsnak is igaza volt, kétszeresen is: abban is, ahogyan Radnóti akkori verseit esztétikailag megítélte, és abban is, hogy szigorú feddésével ő is az új magyar költészet minőségét óvta.” (274)

Babits álláspontja tehát érzéketlen, megcsontosodott akadémizmus, hiszen Ignotusnak igaza van, egyúttal a minőség védelme is, mert Babitsnak is igaza van, ebből megtudhatjuk, hogy a minőséget mi sem védi jobban az érzéketlen, megcsontosodott akadémizmusnál. Ez így nem megy. Ha akárki akármit beszél, igaza van, az végső soron feleslegessé teszi a beszélgetést.

Rónai Mihály András már említett butuska támadását tárgyalva Ferencz a bírálat szerzőjének egy kései vallomását idézi, ebben Rónai a támadást becsületesen összefüggésbe hozza költői hiúságával, féltékenységgel. „Ez cseppet sem mellékes megjegyzés: nehéz szabadulni a gondolattól, hogy a költői rivalizálás íratta vele a cikket. Vagyis az egész vita értelmetlen” (380) – csap le felszabadultan Ferencz Győző.

Legyen. Legyen úgy, hogy kizárólag a féltékenység motiválja a támadást. Ez esetben még mindig van előttünk egy szöveg, amelyet nem értünk meg pusztán azzal, hogy megértettük esetleg nemtelen motívumait. Végtére is Rónai mégsem sípcsonton rúgta

Radnóti, hanem bírálta költői teljesítményét egy újság hasábjain. Az igény azonban, hogy a vitáról mint olyanról be lehessen bizonyítani, hogy méltatlan, értelmetlen, fölösleges dolog, megkönnyebbülten mutat rá erre az adalékra, amit Rónai Mihály András becsületessége szolgáltat neki. Ez annál is furcsább, mert ezt a vitát többször és aránylag hosszán tárgyalja a monográfus, hiszen Rónai kevésbé szofisztikált módon Radnóti őszinteségét kérdőjelezi meg, és Ferencz koncepciójának gerince Radnótinak mint vallomások költőnek a bemutatása. Ez a vita tehát szenvedélyesen, önmagában vett jelentőségén jóval túlmutatóan érdekli a könyv szerzőjét: érdekesen és hosszan tárgyalja, de mégsem tudja megállni, hogy ne minősítse értelmetlen és fölösleges köztökdésnek.

A monográfus néha úgy hajol közel ahhoz, amit vizsgál (a rendszerváltás utáni magyar irodalomtörténetírásban, azt hiszem, páratlan szeretettel kezeli tárgyát), hogy odaadása apologétává teszi. A legjobban természetesen a magánélet eseményeinek tárgyalásánál láthatóak az ilyen szándékok. A könyv hőse nehezen helyezkedik el, magyartanári diplomáját nem tudja használni, az újságírói munkát, amit felajánlanak neki, nem szíveli, méltatlannak tartja magához, nincs hozzá türelme. Életrajzírója megértően állapítja meg, hogy „az anyagi érvényesüléshez szükséges felszínesség hiányzott belőle”. (356–357) Nem vagyok róla meggyőződve, hogy csak a felszíneseknek mehet jól, meg aztán nem is vagyonszerzésről van szó, hanem egy egzisztencia megteremtéséről, de az biztos, hogy voltak nagy művészek, akik igen jó újságíróként jutottak jövedelemhez. Megérteni éppen megérthetjük, hogy Radnóti nem volt képes biztosítani saját és Gyarmati Fanni megélhetését (jövedelmük jelentős része Radnóti nagybátyjától származott), de megdicsérni érte mégiscsak túlzás.

Radnóti a könyv tudósítása szerint két nővel folytatott viszonyt barátnőjén, későbbi feleségén kívül. Egyiküket Csehszlovákiában ismeri meg, ahol textilipari tanulmányokat folytat egy éven keresztül, Radnóti ő avatja be a testi szerelembe. Ferencz Győző siet lezögezni, hogy a tizenkilenc éves fiatalember hűtlensége természetes, túl korán találta meg azt, akivel le akarja élni az életét, és annyira nem volt módja tapasztalatokat szerezni, összehasonlításokat tenni, hogy kénytelen volt ezt a megoldást választani: „Kapcsolatuk értékeit csak így láthatta a maguk tisztaságában. Ezeket az értékeket bizonyítja, hogy kapcsolatuk kibírta az érzelmi kísérletezés válságos időszakát.” (112) Ez az érv elhangzik még a későbbi Beck Judit-szerelem kapcsán is, ahol a fiatalságra és a tapasztalatlanságra nem lehet hivatkozni, annak ellenére is elhangzik, hogy a könyvből kiderül, Beck Judit szakított. Ferencz Győző állítása az, hogy egy kapcsolat pusztá fennmaradása, pusztá megléte már önmagában is azt bizonyítja, hogy a kapcsolat értékes. Holott mindannyian tudjuk, hogy a párkapcsolatok nem kis részét külső körülmények, érdekek, félelmek tartják össze, és korántsem boldog vagy „értékes” minden házasság, ami végül nem bomlik fel. Abból, hogy valami van, még igazán nem következtethetünk arra, hogy jó is. Radnóti levélben beszámol Fanninak csehszlovákiai kapcsolatáról, imígyen: „Nagyon kell hogy szeressük Tinit mind a ketten.” (119) Azért ugyanis, mert a lány férfiúi önbecsülést adott a költőnek, amikor Fanni még húzódozott, kérette magát. A megcsalás voltaképpen Fanni hibája tehát, és ha jóvá akarja tenni, akkor csak annyit kell tennie, hogy ő is nagyon szereti azt a lányt, akivel Radnóti megcsalta, ez igazán méltányolható elvárás. Említi Radnóti, hogy a lány „elzüllött” azóta, mert nem tudta kiheverni a férfi elvesztését, hogy lett volna valaki, aki elveszi talán, de ez a költőt nem zavarta, mert szüksége volt arra, hogy erősítsék az önbizalmát. A szemérmetlen önzésnek erről az áradásáról a biográfus ezt tartja érdemesnek megjegyezni: „jellemző az az őszinteség, ahogy elmúlt viszonyáról vall szerelmének. Ez is azt bizonyítja, hogy Gyarmati Fanni és Radnóti kapcsolata bátor kísérlet volt arra, hogy két ember élete minden pillanatában teljes nyíltsággal álljon egymás előtt, akkor is, ha ezzel fájdalmat okoz.” (120)

A Beck Judit-viszony magyarázatául az adódik, hogy Fanni és Radnóti házassága kü-

lönleges és merész házassági modellt próbált megvalósítani, a korban különösen szokatlant, amelyben a felek önkiteljesítése játszotta a főszerepet, a birtoklás vágya idegen volt kapcsolatuktól. Az ugyan jól látszik a Ferencz Győző által idézett naplóbejegyzésekből, hogy Gyarmati Fannitól nem állt olyan távol a birtoklás vágya, a monográfus azonban el-tökéltén nem hajlandó észrevenni azt, amit éppen ő hoz példamutató becsületességgel a felszínre. Radnóti egy önarcképet kap Beck Judittól születésnapjára, az esetről Gyarmati Fanni azt írja a naplójában, hogy „ha Miklósnak örömet okoz, örüljön” (522). Ferencz Győző szerint ez is Fanni lelki nagyságát bizonyítja, vagyis a monográfus egy az egyben érti ezeket a sorokat, mintha Fanni valóban azt kívánta volna, hogy Radnótinak legyen minél jobb a kedve, ha Beck Judittal van, mintha ebben a mondatban a féltékeny sértettségnek nyoma sem volna, ellenkezőleg. Arról, hogy ez a kapcsolat mennyire utasítja el a nyárspolgári házasságmodellt, egy egészen groteszk jelenet ad számot: „Augusztus 11-én hatodik házassági évfordulójukat ünnepelték, Radnóti egy kis versike kíséretében (»Veled ez a hat esztendő sem volt elegendő«) valósággal elhalmozta ajándékokkal feleségét, selyemharisnyákat, kölnit, könyveket vett neki, ő szegyenkezik a maga ajándéka, egy töltőtoll miatt és megállapodnak, hogy pótlólag megveszi mellé az etimológiai szótárat (minden valószínűség szerint a Gombocz–Melich Magyar etymológiai szótár akkor megjelent újabb füzetéről van szó). Radnóti és Beck Judit kapcsolata azonban még tartott, sőt...” (522) Ez a szín lehetne egy a polgári házasság csődjét bemutató dráma maró gúnnyal komponált nagyjelenete. Radnóti alkalmi versikét komponál arról, hogy *még* hat esztendő sem volt elég abból az asszonyból, akit csalt. Az évfordulóra jó sok ajándékot vesz, mert vagyontárgyak halmozása elfedheti szerinte a házasság válságát, és mivel mindketten úgy gondolják, hogy az ajándékozás voltaképpen üzlet, ezért *megegyeznek* abban, hogy a kedvezményezett fél megtéríti az ajándékok ellenértékét, tartozását. A csalásról szó nem esik, a csalás szó nélkül folytatódik. A jelenet már-már komikusan, parodisztikusan nyárspolgári, és nekünk erről a házasságról kéne elhinnünk, hogy a birtoklásra épülő, kispolgári házasságmodell ellenében kívánják működtetni. A szerzőt apologetikus heve a cinizmus hatáira sodorja, noha amúgy semmi nem áll távolabb ettől a monográfiától, mint a cinizmus: „Tizennégy évi ismeretség és hat évi házasság után nem meglepő, hogy valamelyik fél, vagy akár mindkettő nyitottá válik más kapcsolatokra.” (523) A lényeg az, hogy együtt maradjanak, ne váljanak el, ha ez megy, akkor máris láthatjuk, hogy a kapcsolat alapját szilárd értékközösség képezi, és a felek nagyon szeretik egymást. Azt is megtudjuk, hogy ez a modern kapcsolat, amelyik nem igényli a birtoklást, azért „nem zárja ki a féltékenységet. Radnóti noteszeinek bejegyzései szerint nagyon is féltékeny tudott lenni.” (523) A szarkazmust azért nem lehet elkerülni, mert Ferencz Győző alapos és tisztességes filológusként tárja elének azokat a forrásokat, amelyekhez hozzájutott, és amelyek rendre cáfolják a téziseket, amelyeket a Radnóti iránt érzett szeretet írat le vele.

Félreértés ne essék: nem ambicionálom az erénycsősz szerepét, nem gondolom, hogy nekem kéne Radnótit felelősségre vonnom, azt sem, hogy sokkal rosszabb ember lett volna, mint legtöbbünk, és amennyire e könyvből meg lehet ítélnem, azt sem, hogy sokkal jobb lett volna. Csak ennyi az, amit nem hiszek el Ferencz Győzőnek.

Radnóti jellemrajzának egy másik fontos összetevője, hogy néha kimondottan agresszív fiatalembernek tűnik, azt írja, levágja egy ügyvéd kezét, ha nem tudja elintézni azt, hogy ne Radnóczira magyarosítsák a nevét, Babits Mihályról egy hisztérikusabb pillanatában úgy véli, hogy szitává kéne lőni stb. Szelídségét azonban a monográfus nem kérdőjelezheti meg, ez nagyon fontos eleme a Radnóti-mitosznak, a szelídség a barbár erőszak ellenében. Mit tehet a becsületes életrajzíró, ha Radnóti gyakran nem bizonyul szelédnek? Én azt hiszem, nyugodtan észre lehet ezt venni a bálványdöntés szándéka nélkül is, legfel-

jebb az ikon majd elválik a forrásokból rekonstruált képtől. Miért is kéne egy mítoszt történeti forrásokból hitelesíteni?

A Babits-ellenes kirohanás értelmezése kifejezetten arról tanúskodik, hogy Ferencz Győző Radnóti minden gesztusát jelentésesnek, mi több, nagy jelentőségűnek látja. Hősünknek Babits, akiről Radnóti ez idő tájt amúgy is úgy érzi, nem szíveli őt, keresztbe tesz neki, nem ítéli meg a Baumgarten-jutalmat, mire ő dühében a következőket veti papírra: „Szitává kéne lőni ezt a rohadt diktátort, ezt az idegbeteg átkot a magyar irodalom tesztén.” (302)

Ez egy első dühből leírt, otromba mondat, semmi több, néha az ember nem tud uralkodni az indulatain, megesik. Ferencz Győző szerint azonban a mondat nem is olyan gorbombos, és jóval túlmutat a személyes ellentéten: „A levélrészletek megértéséhez talán segítséget ad, ha Harold Bloom amerikai irodalomtudós elmélete szerint olvassuk őket.” (302) A hatástól való szorongás elméletéről van szó, ez azonban művek párbeszédét vizsgálja, a rituális apagyilkosság művekben manifesztálódik, nem hisztérikus hangvételű kirohanásokban. Nem kell a mondat megértéséhez Harold Bloom teóriája, a mondat anélkül is érthető, nem különösebben árnyalt vagy bonyolult. „A fizikai halál képei azonban nem kell, hogy megtévesszék az olvasót: metaforák. Noha azt írja, hogy szitává kéne lőni Babitsot, halálát nem a revolvergolyók, hanem az ő versei okozzák.” (303) Ahhoz ugyan, hogy ne szó szerinti értelemben olvassam, semmilyen támpontot nem ad Radnóti „szövege”. Radnóti megkapja a hírt, hogy nincsen pénz, erre aztán dühödten feljegyzí, hogy majd adok én ennek a Babitsnak, olyan erősen félreolvasom a verseit eredeti alkotásaimmal, hogy majd megtanulja, hogyan szórakozzon velem legközelebb. Mert így kéne érteni, ha nem akarjuk, hogy megtévessenek bennünket a látszólag kissé nyers sorok. Itt nem is az apologetikus szándék a problematikus, hanem az írásmű olyan komplexitásának a feltételezése, amely teljesen képtelennek hat épp ennek a szövegnek az esetében.

Ragyogó a könyvben, és minden hibája ellenére páratlanul értékessé teszi (túl a források feltárásán) az a szerkezeti kérdésekre koncentráló verselemzőkészség, ami pontosan megmutatja, hogy a szerző műértelmezőként is Nemes Nagy Ágnes tanítványa, még hozzá az egyik legjobb tanítványa. Ferencz Győző feltételezéséből, miszerint az életmű megalkotása egyúttal a személyes identitás megalkotása is Radnótinál, egyúttal az is következik, hogy az életmű megkomponált és egységes, szerkezete tehát feltárható. A motívumelemzés, motívumcsoportok vissza-visszatérésének elemzése így maga is sajátos szerkezeti elemzéssé válik. Ennek egyik legragyogóbb példája az életmű elején feltűnő, majd a poétikai váltás, a fordulat pillanatában, legvégül pedig az utolsó előtti *Razglednicá*ban megjelenő állati nyál motívuma; ez az ismétlődés tulajdonképpen az életmű szerkezeti vázát adja. A szövegelemzést nagyon megtermékenyíti ez a feltételezés, ami lehetővé teszi, hogy a köteteket és az életmű egészét tekintve is érvényesüljön Ferencz Győző strukturális érzékenysége. Hajlam és koncepció itt jól kiegészítik egymást. A verselemzések másik nagy erénye a széles utalásrendszer felfejtése, a Radnóti-versek lehetséges irodalmi kontextusainak bemutatása. Kár, hogy nincs a kötetben több individuális verselemzés, Ferencz Győző úgy véli, hogy a monográfus feladata nem az egyes versek értelmezése, hanem az életmű bemutatása. Radnóti szerette versciklusokba komponálni verseit, ezeknek elemzését Ferencz Győző hihetetlen invencióval végzi, a *Naptár* és a *Razglednicák* elemzése lenyűgöző teljesítmény.

Ferencz Győző könyve nagyszerű könyv, elgondolkodtathat bennünket élet és mű viszonyáról, amit mintha hajlamosak volnánk az utóbbi időben kissé gyorskezüen elintézeni. Felhívja a figyelmet egy jelentékeny életműre, amelyet nem tudunk igazán megemészteni, mert a nemzeti emlékezetben megingathatatlan pozícióra tett szert. Radnóti Miklós a magyar Holocaust arcává vált, költészetének értékéről azonban nincs konszenzus. A könyv elolvasása azonban nem hagy kétséget afelől, hogy Radnóti legalábbis számos

nagy vers költője, és nem csak az utolsó versei nagyok. Nem volt újtó költő, ebben az értelemben nem volt korszakos költő, de jó költő volt, és számos versében nagy költővé lett. Ezenkívül pedig reprezentatív életpályát befutva reprezentatív életsors hordozójává vált. Az életutat csődjé és hitelessége egyaránt reprezentatívvá teszi. Ezt az életutat most már, hogy kezünkbe vehettük Ferencz Győző könyvét, összehasonlíthatatlanul jobban ismerjük, mint eddig. Ferencz Győző rendkívüli munkája, tárgya és feladata iránti alázata, verselemző érzékenysége, tájékozottsága a magyar és a világlírában rendkívül értékes és rendkívül rokonszenves könyvvel gazdagított bennünket. Írásom azért tűnhet aránytalanul, azért koncentráltam inkább a problematikus pontokra, mert innen indulhat el a további kérdezés. Radnóti Miklós avatott és gyengéd monográfusa egyetlen munkát nem végzett el. Nem tudott és sejtetően nem is akart azokkal a kérdésekkel megbirkózni, amelyekkel Radnóti életútja és életműve szembesít, de amelyeket Radnóti perspektívájából még artikulálni sem nagyon lehet. Itt vannak e nagyszabású munka végső korlátai, és itt kezdődik a többiek nem kevésbé nagyszabásúnak ígérkező feladata.

A RÉGIBŐL ÚJAT

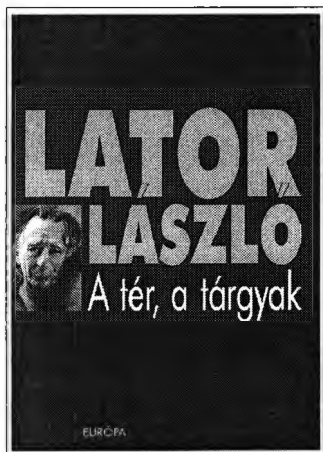
Lator László: A tér, a tárgyak

Lator László legkorábban publikált verseinek születési ideje hatvan évvel ezelőtti. Akkoriban Lator a ma már irodalomtörténeti klasszikusnak számító Szabó Lőrinc, Kassák Lajos vagy Weöres Sándor kortársa, ma mások mellett Varró Dániel és Kiss Judit Ágnesé. Ez a hat évtized tehát valóban korszakos változásokat hozott a magyar költészetben, ahogy a költészetről, a költői nyelv hatáiról, a vers szerepéről való gondolkodásunkban is. Lator László életműve mégsem a fordulatokról, a kísérletezésről, a másoknál megszokott korszakolásról szól, hanem éppenséggel az egységről és a következetességről, sőt az utómodern poétikai elvekhez és értékekhez kötődő, kételyek nélküli hűségéről. Ha meggondoljuk, ehhez képest voltaképp meglepő, hogy Lator új kötete ma is fontos eseménye az irodalmi közéletnek: e költészet érvényességét és teljesítményét aligha vonja kétségbe bárki is. Hogyan lehetséges tehát, hogy az önmaga megújítását szinte tudatosan kerülő versvilág a kortárs költészet párbeszédképes szereplője tud maradni?

Mindenekelőtt rögzítsük, hogy az új könyv csupán húsz olyan verset közöl, mely Lator legutóbbi, 1999-es (gyűjteményes) kötete óta íródott. Az utolsó, *Átírt versek* ciklusba került öt szöveg a negyvenes évek második felében született, de itt jelenik meg először – s miután az eredeti kéziratokat nem ismerjük, nem tudni, mennyire átírtan, mennyiben javítva. Végül a kötetet mintegy keretbe foglalja két korábbi, már jól ismert műterem-vers, pontosabban az ott dolgozó festőt, illetve szobrászt allegorikusan megjelenítő nagy formátumú, ars-poetica-szerepű szöveg, melyek a művészet lehetőségeiről, végső értelméről és az alkotás erejébe vetett hitről beszélnek. Ha ehhez hozzátesszük, hogy a huszonöt most megismerhető versből tizenegy 2006-os évszámmal jelent meg – ami alighanem azt jelenti, hogy a kötet összeállításának lehetősége is ihlető forrás volt –, láthatjuk, hogy Lator szokatlanul, ha nem is példátlanul keveset ír. A vékony kötet azonban így is meghatározó állomása az életműnek, melynek tehát épp az az egység az egyik legfőbb értéke, melyen lényegében a korábban bejárt út biztonságát választó új versek sem változtatnak. Sőt a kötet inkább erősíti az egységet, alkalmasint épp azzal, hogy a legfrissebb szövegek közé probléma nélkül illeszkednek az ötven évvel ezelőtt írtak. Más kérdés, hogy ez utóbbiak mégiscsak mai érvényességük miatt kerülhettek a kötetbe, azaz egyáltalán nem a Lator-költészet egy korábbi állapotát hivatottak felidézni.

A kötet versei három téma köré csoportosulnak, melyek persze számtalan ponton találkoznak. E három alapprobléma a szerelem és az erotika világával, a halállal szembeni helyes magatartással, illetve a művész és a mű-

A kötet versei három téma köré csoportosulnak, melyek persze számtalan ponton találkoznak. E három alapprobléma a szerelem és az erotika világával, a halállal szembeni helyes magatartással, illetve a művész és a mű-

Európa Könyvkiadó
Budapest, 2006
68 oldal, 1600 Ft

vészlet létlehetőségeivel áll kapcsolatban. Célszerűnek látszik tehát fenti kérdésünkre e három verscsoportot külön-külön vizsgálva keresni a választ.

Lator bátor, sok tekintetben úttörő jelentőségű szerelmi költészete azért egyedülálló, mert az emelkedett hangú, sőt néhol ünnepélyes megszólalás rendre a testi szerelem himnuszait zengi, és a természeti képek metaforáin, avagy a nagyon is direkt megnevezéseken keresztül mindig ugyanoda jutunk, az „örökre testre éhes szerelem” gondolatáig. Lator költészetében a test kifogyhatatlan örömforrás, érzéki, színes, változatos és változékony tárgy, játékszer és fétis egyszerre. Különösen szépek azok a versrészletek, ahol Lator a természetből vett burjánzó képekkel írja le a testek találkozását, és „zsámbékos, nyirkos üregek”-ről, „egymásba habzó zsarnok elemek”-ről, „lüktető homály”-ról, „tülekedő”, „feszülő”, „iramló-hőkölő” vagy épp „hánytorgó” nagy testű vagy épp csúszó-mászó állatokról beszél, plasztikus jelzőkkel együtt emlegetve „rést”, „barlangot”, „üreget”, „virágkelyhet”, „édent” és a test apollinaire-i hét kapuját. Az új kötet versei közül a *Szarvasbőgés* mindemellett azért érdemel kitüntetett figyelmet, mert ebben Lator egy erotikus álmot a szarvasok párzás előtti összecsapásainak képeivel egybegyúrva, az álom nem-lineáris, asszociatív alakulását leképezve ír le. Itt is kifejezetten érdekes, újszerű nézőpontot talál, hiszen az álomban a halott, de mindig visszavárt feleség alakja elevenedik meg:

*Hasára fordul, meggörbíti térdben
a bal lábát, felnyomja tomporát,
dombja alatt negyedtenyérnyi éden.
A part síkos, homályos sűrűjében
csörtetnek vagy folszegett fővel állnak,
felbődulnek, nem, hördülnek vadállat-
indulattal agancsuk összecsatlan.
Megnyílik öble, hogy magába nyeljen,
ez a sosem-látott-nem-ismerem,
ez az arctalan és személytelen,
ez az öröktől csillapíthatatlan,
örökké testre éhes szerelem,
ez a közös együtt- és egyedüllét,
hogy tiltakozzon veresége ellen,
külön-külön és együtt odagyűlik,
minden eleven úgy akarja: játsszák
el, hogy az ígéret beteljen,
az olyigen romlékony földi lények
megsemmisülését-feltámadását.*

A szarvasok biológiailag kódolt párbaja és a természetességéhez visszatalált emberi vágy összecsisztatása, az elképzelt, megálmodott szeretkezés őszinte öröme és a szerelem itt is megjelenő, halált legyőző ideája ünnepi eseménnyé avatja a verset. A természet Latornál – ahogy Várady Szabolcs fogalmazott – „nem a gyönyörködés, hanem a gyönyör” forrása, és mivel a szubjektum és a világ egységének egyetlen biztosítéka, Latort a szerelemből is csak az érdekli, ami természeti, azaz alakoskodás és retorizálás nélküli (*Újhold-évkönyv*, 1988/2.). Ebben a versvilágban végső soron a testi szerelem az egyetlen, ami elviselhetővé, sőt értelmessé teszi a létet, hiszen ősi tudást közvetít a világ működéséről, életről, élni akarásról és halálról. A szeretkezés Lator minden ilyen témájú versében a paradicsomi állapotok pillanatnyi visszatérésének esélye, a teremtés megismétlése.

Megjegyzendő, hogy bár ezt a költészetet lényegében a kezdetektől jellemzik a testi szerelem képei, csak a kilencvenes évek elejétől váltak ennyire naturálissá, felszabadult-

tá, már-már pornográfiába hajlóvá. Úgy érzem, ez a változás nagyban hozzásegítette Lator költészetét ahhoz, hogy a magyar irodalom főáramában maradjon, hogy az erotika ekkortól újjáalakuló irodalmi nyelvének egyik formálója legyen. Van persze más vélemény is: Jász Attila a kizárólag ezt a kérdést körüljáró esszéjében (*Műhely*, 1998/5-6.) például arról ír, hogy a természeti képekbe főtt erotikát a kilencvenes évektől felváltó nyílt szexualitás – mely szerinte is a cenzúra nélküli szabad beszéd lehetőségének terméke – egy fontos, általa „angyalinak” nevezett dimenziójától fosztotta meg ezt a költészetet, szabados, öncélúan durva, „túlságosan is emberi” verseket szülvé.

Akárhogy is, az bizonyos, hogy Lator az új kötet *Románc* című versében még fokozza is a szexualitás szerelem nélküli, pusztán a kielégülést célzó formájának keserű dicséretét. A versben egy munkahelyi kapcsolat hűtlenségekkel terhelt története elevenedik fel. Érzelmek nélküli, könnyelmű és könnyed figurákat látunk, akik már semmit sem akarnak tudni romantikáról, lélekről és egymáshoz tartozásról. Külön érdekes, hogy ebben a versben a nő az, aki „önmagáért szerette a szerelmet”, aki „mindig kész volt egy jó szeretkezésre”, aki nem szeretett volna szorosabb kötődést, beszélgetéseket, és a történetet a versben elbeszélő férfi az, aki lehajtott fejjel, az üresség szépségét vállalva mondja a vers végén: „jártam hozzá aztán is, mint az éhes / ragadozó elvermelt ételéhez.” Itt már nincs a fenti versnél még érezhető ünnepélyesség, nincs eksztatikus éden-élmény, csak a vágy és annak gyors kielégítése. A kötetben ráadásul ez a végső szó, minden, egyébként tény-szerűen közölt fájdalommal is.

A Lator-versekben a világ voltaképp siralomvölgy, majdnem ugyanúgy, ahogy a középkori keresztények számára az volt, ám míg ezek minden földi örömet a bűnnel azonosítottak, a versek éppenséggel az életigenlést, az élethez ragaszkodás egyetlen értelmét találják meg a szexualításban. A szerelem itt kegyelmi állapot, és a földön elérhető legfőbb jóhoz vezet el – így Lator végső soron azt kérdezi, hogy kultúránk, az európai kultúra miért nem engedélyezi a beszédet valamiről, ami az élet integráns része, avagy miért adja át mindezt a pornográfiának és a vulgaritásnak. Miért nem engedi kimondani, hogy mindenkinek van szerelmi élete? Miért tudunk olyan keveset a boldog orgazmusról? Miért érdekelt a kultúra e tabuk fenntartásában? Ő maga mindenesetre sokat tesz azért, hogy az erotikus vers ne a műfaji kánonok perifériáján legyen, hogy az egyébként eufémizmusokkal mégis gyakran élő szövegek áttörhessék a nyilvánosság tabuit és nyelvi korlátait.

A szerelem izzó, burjánzó képeit azonban mintegy ellenpontozzák a halálra szánt létet problematizáló, a világot „csontig lemart / sebhelyes sivatagnak” látó és láttató versek. A kötet verseinek egy másik nagy csoportját ugyanis a halálversek adják, melyek jelentős részben a pusztulás elkerülhetetlenségének elfogadását hirdetik, és a folyton közeledő halállal szemben érvényes magatartásmódokat keresik. Ezek a szövegek a szerelmes verseknél kevesebb újdonsággal szolgálnak, bár az elkerülhetetlen véggel történő őszinte és kíméletlen szembenézés, a szókimondó halálfélelem a bejáratott képekkel együtt is megrázó sorokat tartogat.

A hagyományokat integráló, a költészet történetét nem csak kíváloan ismerő, de arról mélyen gondolkodó költő nyilván pontosan tudja, milyen líratörténeti terheket viselnek az elmúlással, a pusztulással, a romlással kapcsolatos szavak és képek, épp ezért némiképp meglepő, hogy továbbra is bátran használ az öregedéssel kapcsolatban olyan elkoptatott metaforákat, mint az „ősz”, a „kezdet és a vég” vagy a „nagy, sötétlő erdő” és az „ős sötét”. Az „ősz” talán túlságosan is direkt emlegetését legfeljebb az menti, hogy a kötet – épp az egyébként egytől egyig a pusztulástémához kapcsolódó átfűt versek segítségével – eljátszik a költői pálya kezdetének és lehetséges végének összekeverésével is, és ezzel a kérdéses sorok és szavak jelentését legalábbis megkettőzi. Minden vers és minden kötet lehet az utolsó is, és azzal, hogy Lator e kötet végére a költői pályájának legelején szülvé.

tett verseket helyezi, önmagába visszatérő, a kört mintegy bezáró életművet konstruál. A halál ugyanis nem csak az életet, hanem a költészetet is lezárja.

Megdöbbenő ugyanakkor, hogy a korai versek milyen lemondó, pesszimista hangon szólnak, az örök vesztesek pozíciójából, a létbe vetettség kiszolgáltatottságának tudatában. Persze, ha tudjuk, hogy a versek születésének idején mindössze húszéves költő épp hogy túlélte a világháborút, gyászolta ismerőseit, szeretteit, rokonait – ahogy mindenki más az akkori Magyarországon –, nem lepődhetünk meg. A mai fülnek ugyan kicsit sok a „nyálkás pusztulás”, a „győzelmes enyészet” vagy a „rom-világ” szókapcsolat, de végül is nem sokban különbözik ez a *Francia fogoly* Pilinszkyjének versvilágától. A kérdés itt is, ott is ugyanaz volt: hogyan lehet a háború után egy új életet felépíteni, a halállal való közvetlen találkozást feldolgozni, az én és a világ közt talán végérvényesen felbomlott egyensúlyt helyre állítani. A különbség talán annyi, hogy Lator csak 1969-ben tudta megjelentetni első kötetét, mely így szükségképpen az Újhold-nemzedék utáni, Pilinszky és Nemes Nagy hatását mutató költészetként mutatkozott. Azaz nem árt tudatosítanunk, hogy Lator első versei az övéikkel párhuzamosan, sőt bizonyos elemeiben azokat megelőzve születtek. Ami tehát náluk a „senki földje”, a sivatag vagy az én-be belefagyó világ, az Latornál ugyanígy a „lakatlan pusztaság”, a „derengő csontmező” vagy a „csillogokra alvadt semmi”. A válság mindhármuknál állandó és pusztító, és bár a beszélő a szemlélődő kívülállásra törekszik, azt csak időlegesen tudja elérni: a törvények, kénytelen belátni, rá is vonatkoznak. Van ebben, különösen Lator verseiben, egy kevés Vörösmarty tragikumából és Babits fegyelmezettségéből, illetve az őket jellemző visszahúzódtó attitűdből, szemben a hatvanas években különösen gyakran hangoztatott Petőfi–Ady–József Attila szentháromság dinamikus, öntudatos költészetének harsányabb hangjaival.

Az új versek közül *A herceg halála* címűt érdemes kiemelni, mely többek között azt is megmutatja, hogy Lator konzervatív poétikája nem a könnyebb út választása, hanem az általa gyakran kárhoztatott „divatokkal” szemben a hagyomány tiszteletére, az örökölt költői formák mint keretek átvételére, és a költő nyelv emelkedettségének őrzésére irányul. Mindez pedig egyáltalán nem könnyű feladat, hiszen az érzélgősséget, a pátoszt és a blaszfémiát egyaránt el kell tudnia kerülni. Az említett vers a test halálának fokozatait írja le, a bőrök ráncosodásától a meggyűrődött háton át a fonnyadó izmokig:

*Hát persze, tudta, fárad az anyag,
ma itt bomlik meg, ott feslik ki másnap,
most itt hátrál meg, most ott adja meg
magát az erőszakos rothadásnak.*

A tragikus felismerést a vers egzaktnak, kifejezetten a költői „homályosság” ellen dolgozó kijelentésekkel adja át, és ezzel szavatolja a szembenézés őszinteségét, illúziómentességét, végső soron kegyetlenségét. Voltaképp azonban a reménytelenség szépségét találja meg, amikor a vers dallamát, a dikció kimérttségét és a tiszta rímeket a téma ellenére is megőrzi. A megrázó létezésélmény és a felemelő költészetélmény találkozik tehát a versben, mely mindazonáltal tud arról, hogy az életművön belül mindkét elem meglehetősen összetett és differenciált.

Ezt az összetettséget a testet megjelenítő képek változatossága, élessége és bonyolultsága jelzi leginkább. A vizualitás Lator legfontosabb eszköze. Nem véletlen, hogy a kötet harmadik csoportjába sorolható, a művészet lehetőségeire kérdező versek között több festményleírás is található: a jelzők finomsága, árnyaltsága, pontossága szavakkal is képes megjeleníteni a vizuális élmény tárgyát, avagy annak egy-egy részletét. Csontváry *Magányos cédrusa*, két Mednyánszky- és egy Váli Dezső-kép idéződik fel a versekben, melyek vizuális imaginációja a festők jellegzetes motívumaira épül, úgy, hogy a szöveg azo-

kat – épp a sajátos jelzős szerkezetek sokaságával – megnevezi, leírja, definiálja. A mel-
lékneves előtagokat eközben laza metaforasorba rendezi, majd ebből bontja ki a narratív
keretet, mely egyrészt a kép mögötti, odaképzeltető történet lehetőségeivel játszik el,
másrészt a festő vagy a költő élettörténetére reflektál. Megfigyelhető, ahogy a ritka, de tu-
lajdonképpen egyszerű jelzők jelentéstani határaikon túlra nagyítják a vizuális elemeket,
és aztán ezekből a vizuális alapokból bomlik ki például a Csontváry-értelmezés, mely ter-
mészetesen legalább annyira önértelmezés is. Hiszen a költő mint a kép nézője hangsú-
lyosan van jelen a versben, befogadóként, aki saját problémáit látja viszont vagy épp látja
megoldva a festményen. A *Magányos cédrus* különösen jó terepet nyújt az efféle allegori-
zálásra, hiszen a romantikus művészszerp továbbgondolására ad alkalmat. A négy kép-
vers közül kettő kifejezetten rájátszik az önmegszólításra, a műalkotás lehetséges tükör-
funkciójára.

De mit jelent egyáltalán festményekről verset írni? Mit jelent ez a gesztus? Mit akar
mondani Lator, amikor például egy Mednyánszky-képből kiindulva ír? Olyasmit szeret-
ne elmondani, amit a kép nem-nyelvi eszközei nem tudnak kifejezni? A műalkotással
való találkozás élményét, saját tapasztalatait és értelmezését próbálja megosztani? Vagy
tán a közös tapasztalatot próbálja úgyszólván mindenki más helyett megfogalmazni, for-
dítóként, közvetítőként, az írástudó felelősségének terhe alatt?

Ha a modern festészet hermeneutikája a szem képi élményét a nyelv közegébe helyezi
át, a festményvers ezt a nyelvi funkcióváltást ragadja meg, amennyiben ajtót nyit egy
nyelv nélküli tér, a festmény felé. Heidegger *A műalkotás eredetében* arról ír – nem alábe-
csülhető hatással a huszadik század művészetértelmezésére –, hogy a költészet és a festé-
szet megfeleltethetőségének tizenkilencedik századi toposza azért sem tartható fenn,
mert „a szűkebb értelemben vett költészet kitüntetett helyet foglal el a művészetek teljes-
ségében” (Bp., 1988, 112.), hiszen „a művészet mint költészet történik meg” (uo., 117.). A
nyelvi megelőzöttség modellje szerint ugyanis a festészetben és zenében is csak nyelvileg
megragadható gondolatok jelenhetnek meg, azaz egy képet is csak a nyelv keretein belül
tudunk felfogni és megérteni, a kép is egy szöveghez viszonyul, sőt, végső soron önmaga
is csupán szöveg. Ebben a gondolatrendszerben a „szép” művészet magától értetődően
rendelődik hozzá az esztétizált költői nyelvhez mint elsődleges értelmezőjéhez.

Lator ehhez az újromantikus elképzeléshez csatlakozik, amikor a festményt megfejtő
verset ír:

*Hogy izzik a látóhatáron
a szemcsés-érdes sűrű sárga!
De feljebb foltokban sötétül,
átmegy majdnem fekete sávba.*

(Lattyakos út)

Így juthatunk el a kommentár fogalmáig, mely a festményversek sajátos funkciója. A
modern festészetben, tudjuk, egyre több a kimondás lehetetlenségével szembesítő mű,
ám paradox módon ez a felismerés inkább a kommentárok felértékelődéséhez vezetett. A
képzőművészeti alkotásokkal való találkozást kísérő retorikai kudarcok, merthogy nehéz
beszélni egy képről, azaz nehéz közel kerülni hozzá és az általa felvetett problémákhoz,
szükségképpen értékelték fel a kiállítási katalógusok szakértői bevezetőit, az albumok
magyarázatait és természetesen az ezeket tápláló tudományos munkákat és esszéket is. A
Lator-féle festményversek – ahol a vizuális eszközök újdonsága nem von maga után ha-
sonlóan újszerű poétikai megoldásokat, a kép–szöveg kapcsolat tehát más szinten formá-
lódik – voltaképp ebbe a sorba állnak be: magyarázó, kommentálói egy-egy képnek. Más
kérdés, hogy gyakran a vers is kommentárokra szorul, hiszen jobbára csak illúzió, hogy

könnyebben érthető, mint tárgya: a festmény titkát kutató vers maga is titokzatos. Sőt, azáltal, hogy nem csak képzőművészeti, de költészettörténeti konnotációkat is felvesz, inkább csak nehezíti az egyértelműsítést.

De az is említést érdemel, hogy manapság, amikor a költészet egyre több elemet emel be a populáris regiszterekből, meglehetősen bátor gesztus a magas művészet alkotásait választani egy vers tárgyának, azaz intertextuális talapzatának. Csontváry és Mednyánszky talán még igen, Váli Dezső viszont már csak alig-alig tartozik a könnyen elérhető műveltségi körbe. A versnek tehát kétféle olvasója lehet: aki ismeri a versben tárgyalt képet és aki nem. Az első bizonyára azon is méri a vers teljesítményét, mennyire pontosan írja le vagy idézi fel a festményt és annak gondolati elemeit, az utóbbi viszont inkább azon, kíváncsivá teszi-e a vers a képre. Külön probléma ugyanis, hogy a vers ez esetben egy konkrét referenciapontra, azaz a különféle valóságdarabok és jelentésregiszterek helyett egyetlen, egységes autoritással rendelkező tárgyra irányul, azaz a képnek próbál valamilyen módon megfelelni. A festményvers témaválasztása így természetesen tükrözi az egyéni ízlést is, de feltételezhetően az efféle esztétikai problémák megválaszolhatóságának lehetősége is megjelenik benne. Magyarán: a költő nem „kedvenc” festményéről ír, hanem azok közül arról, mely a legtöbb válaszlehetőséget kínálja költészet és festészet, nyelvi és nem-nyelvi egyeztetetőségére. A *Magányos cédrus* például Lator értelmezésében a művész szerepének képe, mely jelzi e szerephez kapcsolódó feladatokat, felelősséget és sorsot.

Miként tekinthetünk tehát a költőre, és még inkább a versre, mely minden újdonságával együtt is a régit próbálja megőrizni és továbbadni? Lator 1992-ben, első gyűjteményes kötetének előszavában így írt: „Ha minden korban másként beszél is a vers, ha kénytelenek vagyunk is a régi költők olyan nagyon szívünkhöz nőtt, ízlésünkbe épült eszközeit félrevetni, a költészet, legalábbis a nekem fontos költészet lényege csupa ősi, elemi tapasztalat.” Mi is lenne tehát a költészet lényege? Azok az érzelmi és gondolati impulzusok, melyek a verset egyáltalán létrehozzák, úgyszólván kikényszerítik. A 2000-es, *Kakasfej vagy filozófia?* című esszékötetében, Lator arról beszél, hogy a vers lelke a mívesesség, a formai tökéletesség, a személyes érintettség és a költészettörténeti jártasság. Ott elsősorban az érdekli, hogyan jön létre az élményből – mely lehet egy találkozás, egy látvány vagy akár egy új gondolat is – a vers, melybe épp ezért, így vagy úgy, de „beleárad a valóság”. Esszéiben Lator arról ír, hogy a vers azért fontos, mert az olvasó helyett megfogalmazza, amire az nem képes: bizonytalan érzéseit, szorongásait, örömeit és félelmeit. Csakhogy a Lator-versek, különösen a festményekről írottak, mintha más viszonyról tudnának: ahogy a festmény a néző által születik meg, a befogadás és az értelmezés során, azaz az olvasat válik a voltaképpeni műalkotássá, a költészettel is csak az olvasás során kelhet életre – minden egyes olvasáskor új és új életre. Ezért válhat a régi vers újjá, a túlhaladottnak hitt beszédmód érvényessé és kezdeményező erejűvé. Ezért lehet Lator László költészete a kortárs költészet egyik irányadó, reprezentatív eleme.

JÓZSEF ATTILA, AZ ÉRTEKEZŐ

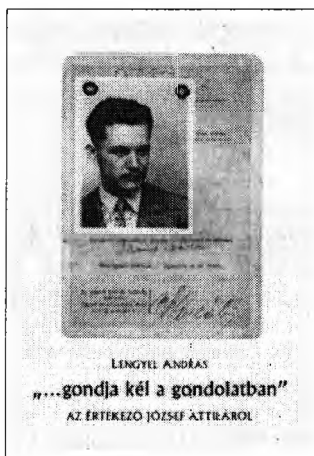
Lengyel András: „... gondja kél a gondolatban”. Az értekező József Attiláról

Az „értekező József Attila” újabban került gondolkodásunk előterébe. Nem mintha nem tudtunk volna a korábban esztétikai töredékeknek tartott írásokról, az *Irodalom és szocializmus*ról, netán a *Hegel*, *Marx*, *Freud*-ról, s mindazokról a tanulmányokról, kritikákról, amelyek Szabolcsi Miklós úttörő vállalkozásában megjelentek. Az 1958-as kritikai kiadás minden erénye mellett természetesen magán viselte a kor bélyegét: annak kirekesztő, beszűkítő szellemiségét a szocialista nézeteken kívül eső, netán azokkal szembenálló filozófiát, világmépet illetően. Ugyanakkor – ha olykor megcsonkítva is – közreadta, jelentős filológiai apparátust mozgatva, azokat a szövegeket, amelyek nem illettek bele az akkori, a kommunista költőről alkotott portréba: a barthás publicisztikát és a kommunista mozgalomtól elforduló, a szociáldemokráciához közeledő tanulmányt (*A szocializmus bölcselése*). A monográfia megírására készül Szabolcsi Miklós (az 1950-es években) tehát eleget tett az értekező József Attila megismerése iránti igénynek, noha maga csak 1977-es kötetétől kezdve hagyatkozik az 1958-as kiadásra.

József Attila gondolkodói alkatát – vélhetnénk – a költő szorította háttérbe. S ez tulajdonképp kézenfekvő is, hisz ahogyan a filozófia a *Téli éjszaka*, az *Eszmélet* vagy *A Dunánál* soraiba sűrűsödik – hogy csak három eltérő korszakot, gondolkodásmódot reprezentáló alkotást említsünk –, azt valószínűleg nem lehet érvényes módon prózába áttenni. Legálábbis e versekkel való párhuzamos olvasásban nem. Ugyanakkor nem feledhető, hogy József Attila gondolkodói teljesítményét már a kortársai alulértékelték, nem elválaszthatóan politikai és személyes konfliktusoktól. A *Magyar Mű és Labanc Szemle* vagy az anti-marxista bolondgombának nevezett *Egyéniség és valóság* vitathatatlanul sértő írás, elhatárolódó, megkülönböztető vonásokkal mind a barthásoktól, mind a kommunistáktól, ám tagadhatatlanul egyéni, egyedi alkotás. A nyelvi hedonizmus példái ezek az írások. A személyiség tobzódik a prózában, mert talán a lírai alkotásmód beszorítja a szerzőt a

metaforizáló, allúziókra hagyatkozó beszédmódba. Az elsőként említett tanulmány nyelvi játéka, szellemes szócsavarásai vagy a másik írás már-már öngerjesztő szövegfüzése meggyőzheti erről az olvasót. Amint arról is, hogy ezek az értekezések egy szabálytalan személyiség gondolati termékei, aki szinte mindig übereli az olvasott forrást, s nem egyszerűen továbbgondolja. Eredetit, eredendőt akar létrehozni, amint verseiben is.

Az értekező József Attila annak a paradigmaváltásnak a jegyében válik egyre inkább izgalmassá, amelynek folytán a 80-as évtized második felében, a 90-es évek elején a

Tiszatáj Könyvek
Tiszatáj Alapítvány
Szeged, 2005
275 oldal, 2100 Ft

polgári filozófia felől olvastuk az életművet. Így jelent meg az olvasatban Bergson, Croce, Heidegger, Pauler Ákos, illetve a pszichoanalízis. Ez a megközelítés korábban is evidencia volt, de – az untig értelmezett okok miatt – csak periférikusan érvényesülhetett. Tverdota György munkái, elsősorban az „esztétikai töredékeket” a költő világképébe, gondolati rendszerébe elhelyező tanulmányai jelentették a revízió alapját és kezdetét. Ennek a munkának az eredményeit kamatoztatja a Horváth Ivánnal közösen kiadott új kritikai kiadás első része, amely az 1930-ig megjelent írásokat közli. Anélkül persze, hogy ezt a időszakot lebecsülnénk, mondhatjuk: József Attila érett korszaka még hátra van. Ebben a hatalmas munkában, József Attila társadalomfilozófiai, politikai, történeti írásainak fel-tárázásában fontos szerepet vállalt Lengyel András hosszú évek óta folytatott kutatásaival.

Legújabb tanulmánykötete József Attila gondolkodói alkatának három aspektusát vizsgálja: a par excellence filozófiai, a politikatörténeti és a pszichoanalitikust. Módszerét illetően azt a metódust nevezhetnénk meg, amelyet ő maga „gondolkodástörténeti filológiának” nevez. Lengyel András kutatói alkatát – s talán nem túlzás: ethoszát – kétségkívül a filológia feltétlen tisztelete, a feltárt adatok, tények kinosan precíz elhelyezése jellemzi. Olykor szolid tudósi visszafogottsággal, olykor vitázva tesz hitet szemlélete mellett, ami indokolt is, hisz a referencialitást illetően másféle gondolkodásmód is létezik: „Ma ugyanis, akár tesszük ez, akár nem, elsősorban a filológiai megközelítés jelenti a járható utat; ez a megközelítés az, amely alapot ad az értelmezésnek, s amelynek hiánya, mint többször láthattuk már, óhatatlanul is irreális spekulációkat eredményez.” Nyilvánvaló, hogy nem tetszik mindenkinek ez a gondolkodásmód, főleg nem a filológia és a spekulációk ilyen összekötése. Még akkor sem, ha Lengyel András természetesen nem a generatív filológiát műveli, azaz esze ágában sincs levezetni életrajzból gondolkodásmódot és más effélét. Ugyanakkor a filológiát olyan kontrollnak tekinti, amely segíti az értelmezést. Ez az önmeghatározás, a kutatói szellemi pozícióját illető distinkció érthető is, hisz eddigi munkái konzekvensen tükrözik ezt a szemléletet. Kevésbé világosak azonban a Tverdota Györggyel folytatott polémia szellemi eredői (9–12.). Nyilvánvaló, hogy Lengyel András nem anti-Tverdótát ír, hogy hagyatkozik Tverdota kutatásaira, s az is, hogy némely kérdésben nem értenek egyet. Ez természetes is, bár úgy tűnik, mindez inkább csak a nemzeti szocialista-epizód értékelésében, illetve Lengyel részéről talán túlértékelésében, mutatkozik meg. Lengyel András – mint mondja – az „értelmező” József Attilát tartja relevánsnak, aki kreatívan viszonyul szellemi forrásaihoz, s ezzel az olvasott fogalmak, okfejtések új logikai, gondolati státust nyernek írásaiban. Számomra azonban nem tűnik az értelmezések közti „divergencia” oly erősnek, hogy a két kutató eredményei szembeállíthatók lennének. Annál is inkább, hisz közismert József Attila hasonló kreativitása lírikusként is. A pastiche-t valóban eredeti módon értelmezi, amikor költőelődei, kortársai szóképeit, fordulatait úgy illeszti saját szövegébe, hogy olykor még kutatónak sem kell lenni az „eredeti” felismeréséhez. De az is nyilvánvaló, hogy az átvett szövegdarab önálló életet él, sőt új, sokszor az eredeténél sokkalta erősebb és attraktívabb szerepben.

A tanulmánykötet filozófiatörténeti részében különösen erős az a kutatói elkötelezettség, amelyet a szerző így foglal össze: „A gondolkodástörténeti filológia egyik lehetséges útja az értekezői életműben szereplő terminusok eredetének tisztázása.” (54.) Ez történik meg az *abszolútum*, az *exisztencia*, az *önlét*, a *nemzet* fogalmak leírásakor. E fogalmak eredetének és József Attila-i interpretációjának feltárására, értelmezésére épülnek e kötet-rész tanulmányai. Ugyanakkor – mint a szerző maga is írja több alkalommal – mindez túl a filológia mindennapi nehézségein, azért sem egyszerű, mert ezek a terminusok nem állandó alakban szerepelnek, s épp a nyughatatlan alkotói kreativitásnak köszönhetően többretegűek. Arról nem is beszélve, hogy viszonylag jól körülhatárolható filozófiai tradícióhoz kapcsolódnak, ám hogy e tradíció melyik szakaszához kötődik József Attila, az egy sokat olvasó költő esetében nehezen definiálható. S ide kötődik a már említett kérdés:

az értekező fogalomhasználatának többarcúsága. József Attila szabadon kezelte forrásait, s összevonta a különböző szerzőktől olvasott gondolatokat, fogalmakat, egyénítve azokat. (Kortársai kárhoztatták is érte, zavarosnak, tudálékosnak tartva írásait.) Ami persze következett abból is, hogy nem tartozott filozófiai iskolához, körhöz, nem kötelezte el magát egyik vagy másik filozófia mellett. (Jól mutatja ezt, hogy a filozófiai érdeklődését, felkészülését inspiráló Vágó-család és baráti köre különböző vonzásokat és taszításokat alakított ki benne. Vágóék barátja, Mannheim Károly nem volt számára szimpatikus, mert a tudásszociológus láthatóan lekezelte őt. Ez is indította tehát Mannheim riválisai irányába, s olvasott Jasperst és talán Heideggert.)

A „...gondja kél a gondolatban” nagyobb tömbjét azok a társadalomtörténeti, politikatörténeti írások alkotják, amelyek József Attilának a népi, kommunista, szociáldemokrata korszakát, illetve a nemzetiszocialista epizódját értelmezik. Fontos kortörténeti, eszmétörténeti adalékokkal is szolgálnak ezek a tanulmányok, s természetesen kiegészítik a költő portréját. Lengyel András, aki korábbi kötetekben (mindenekelőtt: *Törésvonalak*, 1990 és *A modernitás antinómiái*, 1996) a két háború közti magyar társadalom és magyar irodalom számos kevésbé ismert jelenségét, személyiségét is bemutatta, most a József Attila-életmű ugyancsak feltáratlan vagy kevésbé ismert területeire kalauzolja az olvasót. Kutatásai eredetiségét jelzi, hogy több olyan töredék elemzésére, értékelésére is vállalkozik, amelyek még csak az úgynevezett internetes kritikai kiadásból ismertek, tehát elég sok bizonytalanság övezi ezeket a szövegeket.

Izgalmas tanulmány szól a „narodnyik” József Attiláról. Többen szoltunk már erről a korszakról, és arról is, hogy a költő természetesen nem volt narodnyik, csak későbbi kommunista elvbarátai illették ezzel a – korabeli mozgalmi szóhasználatban meglehetősen stigmatizáló – jelzővel. Lengyel András egy töredékkal egészíti ki a barthás József Attila portréját, amellyel a költő Kecskeméti György *Századunk*-beli cikkére válaszol, s amelyet aztán nem közöl. Az értelmezés szoros tartalmi közelségbe vonja az újonnan elemzett írást a *Magyar Mű és Labanc Szemlével*. Abszolút jogosan, de nem feltétlenül valamiféle lineáris gondolkodástörténet mentén. Lengyel András a korábbi vitáikkal záró gondolatát („... a szocializmusra pedig majd figyelmesen és népünk jövőjét nyitogató szeretettel vigyázunk mi magunk”) úgy értékeli, mint amely előre mutat a „későbbi, nyíltan kommunista beállítódásra”. Nem lehet azonban kihagyni ebből a „fejlődéssorból” a *Ki a faluba* szövegét sem, amelyet ugyan szerzőtárssal jegyez József Attila, de amelynek fogalmazásmódja egyértelműen az övé. József Attila szocialista fordulatát vitathatatlanul ez a töredékesen ismert szöveg hordozza, de talán nem a kommunista korszak előzményeként, hanem annak a szocializmusképnek felvázolásaként, amely majd épp a doktrinér kommunista ideológiából kiábránduló és a szociáldemokrácia felé tekintő költő gondolkodásmódjában teljesedik ki, nevezetesen a *Szocializmus bölcséletében*.

Érdekes dokumentuma ez a töredék a költő szocializmusképének. Erőteljes érvelés szól a nyugati tőke ellen, a nemzeti érdekek mellett: „Magyarországon azonban a tőkés fejlődés egyszerűen ki van zárva, egyrészt természeti kincseink hiánya, másrészt a tőke általános válsága miatt. A nyugati tündér tehát kispolgárok ábrándja, de a magyar közösség zöme, a parasztság – munkásság számára egyenesen a tőkés ellenforradalom ördöge.” A „nemzeti szempont” érvényesülése a kapitalizmus kritikájával párosul, mint nem egy kortársánál. A „nyugati tőke” bírálata tehát ekkor még inkább a népi érveléssel rokon, anélkül, hogy „idegenségét” felemlgetné. „A magyar nemzetiség érdeke ... a tiszta szocializmus” – vonja le a végkövetkeztetést a költő anélkül, hogy kifejtene, mit ért a nemzeti érdeken alapuló tiszta szocializmuson. Annyi azonban bizonyos, hogy a 20-as, 30-as évtizedfordulón a barthás mozgalmon belül is többféle szocializmusfelfogás létezett, s majd a népi mozgalomban is, vagy épp Németh László gondolkodásában, aki a marxizmus nélküli szocializmus híve volt ekkortájt.

A József Attila-i „tisztá szocializmus”, amelynek formát az értelem ad – amint a költő még csak sejtette 1930-ban –, a *Szocializmus bölcseletében* fogalmazódik meg. Lengyel András – ismét csak a filológiára visszautalva – egyenesen a *Miért nem én?* folytatásának tekinti: „annak személytelenített és általánosított újrafogalmazása”. Amennyit ma tudunk erről a híres-hírhedt, valószínűleg lappangó vádiratról, annak hangnemét, logikáját az a beszédmodor ural(hat)ja, amelyre a Veres Péternek írott 1934. szeptemberi levélből következtethetünk. A *Szocializmus bölcselete* azonban a világpolitika, a szocializmus, a baloldaliság ügyének higgadt végiggondolása, tisztázása. Igaza van Lengyel Andrásnak, (a lap struktúrájából adódóan) a kis terjedelmű írás nem kisebb feladatra vállalkozott, mint a filozófus Marx újraértelmezésére. József Attila írásának központi kategóriája és egyben kiindulópontja az emberi öntudat, illetve annak Marxra hivatkozó bolsevista manipulálása. „...azon a nézeten vagyok, hogy az egész marxi bölcselet kérdése azon egy az emberi tudat alakulásának kérdésével” – írja, világosan jelezve Marx újrapozicionálásának igényét, a szocializmus gazdaságtana helyett a szocializmus filozófiáját állítva középpontba. Ez a „renegát” fordulat nyilvánvalóan nem Marx ellenében megy végbe, hanem a marxi gazdaságtanra hivatkozó bolsevista gyakorlat ellen irányul. A bolsevizmus kritikája (benne Lenin ironikus idézése) azon alapelvre épül, amely mind a költőt, mind a teoretikus gondolkodót ez idő tájt szinte kényszeresen foglalkoztatja: minden társadalmi formáció alapköve az öntudat, a tudatos elme. Ezt a világgépi fordulatot pedig a pszichoanalízis közvetítette számára.

Az utóbbi évek József Attila-kutatásában egyre határozottabb irányt jelöl a freudomarxizmus szerepe a költő világgépében. Az úttörő Erős Ferencet követő kutatók között találjuk Lengyel Andrást is, aki – ismét a filológiának köszönhetően – Rapaport Samu és József Attila szegedi kapcsolataiból közelített a pszichoanalízishez. Majd eljutott – ő is – Wilhelm Reichhez. Mert József Attila marxizmusának teoretikus fordulatában – s majd lírai leképeződéseiben – közvetve vagy közvetlenül Reich hatása az eredő. Reich még 1929-ben így differenciált a *Dialektikus materializmus és pszichoanalízis* című írásában: „...a marxista irodalomban nincs mindig világos különbség a marxizmus mint társadalomtan, tehát tudomány és a marxizmus mint filozófiai módszer és világnézet [*Weltanschauung*] között”. József Attila ezt a reichi intenciót követi, s tesz különbséget, elkötelezve magát a „filozófiai módszer” mellett. A *szocializmus bölcselete* tehát kétségkívül egy új társadalomfilozófia megteremtésének kísérlete. Lengyel András azonban nagyon is elgondolkodtató kérdést tesz fel: milyen nézőpontból is értelmezhető ez a szöveg. Úgy tűnik, elfogadja Tverdota Györgynek azt a karakterisztikus megállapítását, hogy József Attila „felforgató típusú ember volt, radikális gondolkodó”, aki minden elmélethez kritikusan viszonyul. S bár az írás keletkezésekor közeledik a szociáldemokráciához, s talán Mónus Illés támogatását is élvezzi, e bölcselet azonban nem a szociáldemokrácia bölcselete. Hosszan lehetne idézni azokat a mondatokat, amelyek a munkások emberi öntudatáról, illetve annak manipulációjáról szólnak. „Így tehát éppen azok a munkás emberek öntudatosak, akiknek »osztályöntudata« az emberiség társadalmi lényének tudatosításából táplálkozik, vagyis magából az emberi öntudatból, ahelyett, hogy ez az »osztályöntudat« a kiirtott emberi öntudat helyén hajtana ki” – írja, utalva arra a mozgalmi gyakorlatra, amelyben a társadalmi meghatározottságú emberi lényeg szembekerül az „arany öntudattal”. Majd így folytatja: „Ez a felfogás természeténél fogva nem veti meg a harcot, de elveti a parancs uralmat, mert hiszen fegyverrel senkit nem lehet emberi öntudatra kényszeríteni. Olyan eljárás volna ez, mintha a kényszerképzetes betegeket állandó ütlegetéssel akarnók meggyógyítani.” József Attila – összhangban a marxi és a freudista felfogással – az embert mint „társadalmi lényt” értelmezi, ám a modernizmus e két meghatározó filozófiáját a *Szocializmus bölcseletében* úgy szembesíti, hogy óhatatlanul is az utóbbi nézőpontja érvényesül. Tehát nem valószínű, hogy a szocializmus bölcseletének felszámolási

stádiumát tükrözné ez az írás – mint az egyébként nagyon alapos és eleven reflexiókban gazdag tanulmány végén egy hipotetikus feltevésként olvashatjuk –, sokkal inkább az újraalapozás kísérleteként.

Lengyel András szerteágazó József Attila-kutatásában és értelmezésében a legeredetibbnek – és talán legizgalmasabbnak – a nemzeti szocialista intermezzo feltárása tűnik. Kérdés lehet persze, nem kap-e túlzott hangsúlyt ez az alig hat hétnyi időszak, egy másfél oldalas töredékes írással és egy-két rossz verssel. Amikor Lengyel András először szólt a kéziratról (1996-ban), még erős volt ugyan a titkok feltárásának mámore, ő azonban nem akarta „leleplezni” az úgymond kommunistából nemzeti szocialistává vedlő József Attilát. Noha megítélésem szerint – szemben Lengyel András véleményével – ez az írás sem gondolati mélységét, sem retorikus toposzait tekintve nem éri el a korszak más prózai írásainak közelségét, de mindenképp indokolt annak vizsgálata, ahogy a „költő jobbra tért”. Ezt olvashatjuk azokban a tanulmányokban, amelyek imponáló tárgyismerettel, az összefüggések gazdag interpretációjával kutatják az írás keletkezési körülményeit.

„... a valóságban csak maga a munkásosztály állhat helyt a munkásosztály érdekeiért. (Meg kellett volna már tanulnunk, hogy a munkásosztályt csak maguk a munkások szabadíthatják fel, tehát nem revizionista politikusok és nem hivatásos forradalmárok)” – írja a költő *Az egységfront körül* című programadó írásában, már távolodva a párttól, kritizálva annak „hivatásos forradalmárjait”. A *Társadalmi Szemle* őrjöngő válasza egyértelművé tette, hogy a költő már nem kíváncsi a mozgalomban. Tehát egy sértett, s talán bosszút forraló ember közeledett ahhoz az irányzathoz, amelyet a „nemzeti újjászületés férfijai” képviseltek, s Rácz Kálmán közvetített. A szöveg – mint Lengyel András is írja – nem valamiféle NSDAP-felhívás aktualizálása. Központi gondolata: a munkásmozgalomnak nemzetivé kell válnia. Azaz valóban felmerül a kérdés: a költő a *nationalsozializmus*ról ír, vagy a nemzeti szocializmusról? A magam részéről az utóbbit látom érvényesülni, annak a gondolatsornak a folytatását, amit már a „magyar szocializmusról” írottak kezdtek még, s amit a hívő kommunista időszak ideiglenesen elfeledett.

A munkásmozgalom belső kritikáját nem *A nemzeti szocializmus* adja meg a költő világgépére és poézisére is vonatkozó érvényességgel, hanem *A szocializmus bölcselete*, s még inkább a *Hegel, Marx, Freud*. Ezzel együtt nagyon izgalmas filológiai kérdés lehet: József Attila valóban írt-e levelet Otto Strassernek, s ha igen, mit tartalmazhatott a levél?

Lengyel András korábban folyóiratokban, tanulmánykötetekben megjelent tanulmányait olvashatjuk újabb könyvében. Az ebből következő átfedések, ismétlődések a gyűjteményes kötetek sajátosságai. Nem akadályozzák az olvasót abban a szellemi kalandban, hogy az irodalomtörténész útmutatásával, széleskörű, eredeti gondolatokban gazdag interpretációival bejárja József Attila alig olvasott vagy félreolvasott szövegeit, „szép, új tartományait”. Az értekező prózáját.

JÓZSEF ATTILA OROSZORSZÁGBAN – OROSZ FORDÍTÁSBAN

A moszkvai *Tri Kvadrata* kiadó gondozásában 2006 tavaszán terjedelmes orosz nyelvű József Attila-kötet jelent meg *Na vetke pusztoi (A semmi ágán)* címmel. Az elkészült válogatás mind terjedelmét, mind pedig színvonalát tekintve igen impozáns. A legkorábbi József Attila-versek mellett az orosz olvasók a költő legjobb és legismertebb költeményeivel ismerkedhetnek meg, a fordítások pedig egyfelől olyan jelentős, már évtizedekkel ezelőtt is József Attilával és József Attila-versek fordításával foglalkozó szerzők tollából származnak, mint például D. Szamojlov, Ny. Csukovszkij, L. Martinov, V. Levik, másfelől pedig fiatalabb, a fordítás mellett hungarológiával is foglalkozó tudósok munkái, mint O. Rosszijanov, J. Guszev, J. Mahilina, M. Borogyickaja, G. Jefremov vagy Ny. Vanhanen.

A gyűjteményes kötetben a verseket a *Curriculum vitae*, a József Attila-levelezés néhány darabja, majd pedig Illyés Flóra *József Attila utolsó hónapjai* című visszaemlékezése követi. A kötet előszavát *Az ész misztikája* címmel Szilágyi Ákos, a záró tanulmányt pedig *József Attila költői univerzuma* címmel Tverdota György írta.

A könyv oroszországi bemutatóját a másfél éve zajló oroszországi magyar kulturális évad záró napjai egyikén, 2006. április negyedikén a moszkvai Idegen Nyelvű Könyvtár dísztermében nyitotta meg az est magyar házigazdája, Szilágyi Ákos, őt követte a kötet összeállítójának és szerkesztőjének, Vjacseszlav Szeredának, majd a *Tri Kvadrata* kiadó igazgatójának, Szergej Mituricsnak a felszólalása. Az est záró akkordjaként az orosz kulturális élet meghatározó alakjai olvastak fel a kötet verseiből néhányat, közöttük például Jevgenyij Popov vagy a külföldön is nagy népszerűségnek örvendő költő, Alekszandr Prigov.

Az esten elhangzottakból számunkra talán a legfontosabb és legérdekesebb az, amit Szereda és Miturics a könyv létrejöttének folyamatáról mondott. Ennek a válogatásnak a megjelenése ugyanis szoros összefüggésben van József Attila eddigi oroszországi recepciójával, pontosabban annak elutasításával, vagyis azoknak a kultúrpolitikai elveknek a cáfolatával, amelyek az 50-es évektől kezdve egészen a 80-as évek végéig meghatározták mindazt, amit a magyar költőről Oroszországban mondani és írni lehetett, illetve amit le lehetett tőle fordítani. A kötet szerkesztője, Vjacseszlav Szereda körülbelül három évtizeden keresztül volt kénytelen érzékelni ennek a kultúrpolitikának a hamis jellegét, s közben végig úgy érezte, hogy az, amit neki József Attiláról a leningrádi egyetem magyar szakát végezve tanítottak, egészen a 80-as évek végéig megjelenő József Attila-fordításkötetek előszavában olvasható állításokig, egyáltalán nem az igazi József Attila. Ezért úgy vélte, hogy az erősen átideologizált, proletárköltőnek beállított József Attiláról Oroszországban más, valódiabb képet kialakítani csak egy új szemléletű József Attila-válogatáskötettel lehet, s benne olyan, a legmodernebb irodalomszemléletet képviselő magyar József Attila-kutatók írásaival, mint amilyen Szilágyi Ákos és Tverdota György.

Szereda az új kötet létrejötte érdekében ezért először a moszkvai magyar kulturális központ támogatásával és azzal együttműködve versfordítói pályázatot írt ki. A pályázatra érkezett versfordítások egy része először Vjacseszlav Szereda bevezetőjével az *Inosztrannaja Lityeratura* című irodalmi folyóirat 2004/5-ös számában jelent meg.

Szereda azzal indítja a fordításokhoz írott előszavát, hogy egészen az 1937-ben bekövetkezett tragikusan korai haláláig Oroszországban még csak fel sem fedezték József Attilát. Ekkor ugyanis Oroszországban még – Szereda szavaival élve – „egészen más szelek fújtak”, hiszen Hidas Antal harcos proletár költészetéért „lelkesedtek”. József Attila kiadására csak jó néhány évvel később, az 50-es évek végén kerülhetett sor először. Abban a néhány gyűjteményes verseskötetben azonban, amelyek ekkor Oroszországban napvilágot láttak, s amelyek közül a legteljesebb 1962-ben neves fordítók közreműködésével készült, mint L. Martinov, Ny. Csukovszkij, D. Szamojlov, Sz. Kirszanov, V. Kornijlov, V. Korcsaginov és V. Levik, József Attila alig kapott helyet. Mindössze néhány versét, illetve néhány versének gyönyörű, a teljes kontextusból azonban kiragadott sorát közölték. Mégpedig amiatt, mert kiforratlan, mégis ellentmondásokkal teli költészetnek vélték a József Attila-lírárt. Az egzisztenciális problémákkal teli költészet ugyanis az akkori orosz kultúrpolitika számára különös módon kapcsolja egybe a legtávolabbi költői képeket, ezzel megbontva a szigorú költői formanyelvet, és ami talán a legelfogadhatatlanabb a 60-as évek Oroszországa számára, hogy a magyar költő nem állal olyan gondolkodók eszméivel operálni, mint amilyen Benedetto Croce vagy Sigmund Freud.

A költővel szembeni ellenérzést viszont a 60-as évek második felétől a József Attila költészete iránti abszolút lelkesedés váltja fel. Ekkortól jelennek meg versei Oroszországban önálló kötetben is, amelyeknek a megjelentetésével József Attila, mint a legigazibb proletárköltő iránt érzett tiszteletüknek adnak hangot. Azaz a 60-as évek második felétől kezdve Oroszországban József Attilát a pártpolitikának megfelelően, a rendszer elvárásaihoz hűen interpretálták: költészetét a proletariátus életérzéseit tükröző költészetre egyszerűsítették le, az olvasóközönség elé csak az ilyen tematikájú versei kerülhettek.

Ilyen válogatáskötet látott napvilágot például 1968-ban, a *Gyetszkaja Lityeratura* kiadó gondozásában *Rogyina maja (Hazám)* címmel, D. Szamojlov előszavával. Az előszó írójának József Attila életrajzával – természetesen átideologizált életrajzával – is foglalkoznia kellett.¹ Ebből az életrajzból pedig a rendszer nyomására a legfontosabb momentumként azt kellett hangsúlyoznia, hogy állítólag József Attila asztalán állandóan ott feküdt Lenin *Állam és forradalom* című műve, amely mintegy útmutatóul szolgált annak a forradalmár költőnek az egész költészetére nézve, aki gyermekként megélte ugyan az 1919-es dicsőséges forradalmat, de további léte a fehér terror szorítása nyomta rá a bélyegét, és a burzsoá rendőrség állandó zaklatása (!) közepette teltek mindennapjai. D. Szamojlov pártérdekektől átitatott előszava szerint József Attila éppen emiatt szentelte versein keresztül egész életét a proletárfelkelés szervezésének, a kommunista tanok terjesztésének. A kötetben azonban – és ezzel válik a könyv ellentmondásossá – a meglehetősen elhibázott, a József Attila-életművet elferdítő előszó után a „proletárversek” igen kiváló fordításaival találkozunk.

¹ Külön tanulmány tárgyát képezhetné, hogy hasonló szövegeket – elő- és utószavakat, kritikákat stb. – hogyan és miért írtak különben igen jelentős, a disszidenslét határán élő és alkotó írók és költők. David Szamojlov, ez a zsidó származású, ragyogó költő és műfordító például következetesen távol tartotta magát a közélettől, megvetette a közéleti költészetet (még a rendszerellenes változatát is), nem kívánt a pártállam kultúrpolitikai rendszerének szolgálatába állni, viszont ahhoz, hogy – miközben részint az asztalfióknak írta költeményeit – valamiből megéljen, időnként rákényszerült az ilyen és ehhez hasonló „feladatok” elvégzésére. (Itt különben is egyértelműen jó ügyről volt szó – egy olyan nagy költő oroszországi megismertetéséről, akit Szamojlov minden bizonnyal a maga magánrepciójában sokkal mélyebben értett és érzett, mint amennyit ebből leírhatott.) Már csak azért is, mert abban az időben, amikor a külföldre utazás lehetősége is igen csekély volt, ha máshová nem is, de József Attila és más magyar költők fordítása révén legalább Magyarországra néhány alkalommal elutazhatott. Szamojlov egyébként 1976-ban Moszkvából az észtországi Párnuba, „belső emigrációba” költözött, és párnui otthona is, ugyanúgy, ahogyan korábban a moszkvai, a hatalommal szembenálló írók valóságos zarándokhelyévé vált.

A fordítással 1980-ban sem volt baj, amikor ismét D. Szamojlov előszavával megjelent egy újabb József Attila-verseket tartalmazó válogatáskötet, ezúttal a *Hudozsjesztvennaja Lityeratura* kiadó gondozásában, Moszkvában, *Sztyihi (Versek)* címmel. 1968-hoz képest az ehhez a kötethez írott előszó a pártideológiára még inkább ráerősít, amikor abban a következőket olvashatjuk: „József Attila harminckét éves volt, amikor meghalt. Fiatal volt, mint ahogy fiatal volt a költészete is. Költészetének kezdete a század gyermekkorával esett egybe, a háború és a forradalmak zavaros időszakával, amikor az emberek és a versek korán felnőttek éretek. József Attila költészete a fehér terror borzalmas időszakában formálódott, miután vereséget szenvedett a Magyar Tanácsköztársaság, azaz az ellenforradalom földjén, ahol a háborgó szociális konfliktusok belülről voltak száműzve – és belülről volt száműzve József Attila költészete is, amely a személyiségéből, a szenvedéseiből, az ösztöneiből fakadt. Ezért maradt meg oly szilárdan a nép emlékezetében – költészete ugyanis az évszázad fő áramlatait érzékeltetette. A sorsa az időt testesítette meg. Az idő közkincsévé vált.”²

A pártpropaganda azonban 1980-ban Szamojlovtól nemcsak azt követelte meg, hogy előszavában a költőből proletárköltőt, forradalmárt faragjon, hanem azt is, hogy József Attila Istennel pörlekedő költészetét egyenesen istenkáromlásnak tekintse: „A személyiség, az »én« ereje József Attilánál nem rögtön jelentkezik költészetében. Tizennyolc évesen viszont megírta a *Buntujuscij Hrisztosz (Lázadó Krisztus)* című versét. Ez már az igazi József Attila, itt már a saját módszerével írja le a világhoz való viszonyát. Eddig a korszakáig csak a kapitalista állammal ütközött – az éhezéssel, a nélkülözéssel, a szegénységgel. Most az állam a törvényei szervező erejével nehezedik rá. Amire istenkáromlással felel.

Egész életében káromolja az Istent, azért, mert isten a világban sok van, zsír viszont kevés, és éppen emiatt, miközben a lét értelmén gondolkodik, a hivatalos vallás szegényes absztrakciói nem képesek átítatni a lelkét.”³

Az istenkáromlás, a vallásellenesség azonban az e kötethez írott, átideologizált előszó szerint nem akadályozza meg a költőt abban, hogy az – ismét a kommunista ideológiából oly jól ismert és követendő – optimizmus az egész életét meghatározza. Ezt nem egyszerűséggel így fogalmazza meg Szamojlov: „A maga teljességében van jelen nála a szerelem, a humanizmus és a remény. Teljes a hite abban, hogy a társadalmi felépítmény igazsága győzedelmeskedni fog. Csak ezzel a hittel együtt tud élni a költő. Amikor elveszíti a hitét, befejezi a versírást, és meghal.”⁴

Nos, ezek miatt a kiáltóan egyoldalú, felületes, pártpropagandától átítatott József Attila-értelmezések miatt óriási jelentőségű a most megjelent *Na vetke pusztoti (A semmi ágán)* című kötet, amelyben Tverdota György kiváló tanulmánya azzal oldja fel ezt az egyoldalú szemléletet, hogy József Attila költészetét a klasszikus modernizmus, illetve a tiszta költészet felől közelíti meg. Úgy véli, tisztázni kell, hogyan lehetséges, hogy az a költő, aki a költészete csúcsán felismeri, hogy verseiben nincs helye a szentimentalizmusnak, az agitációnak, a valóságtükrözésnek, a retorikának és a tanításnak, hirtelen ezekkel ellentétes szélsőségekbe esik, művein keresztül tanítani, agitálni akar, és a munkásszót szegénységéről kíván tanúbizonyságot tenni. Ezt valóban nehéz megérteni, véli Tverdota, és ezt József Attila kortársai is nehezen értették meg. Ha viszont a tanulmányíró véleménye szerint tisztában vagyunk azzal, hogy az a tiszta poézis, amelyet József Attila művelt, az archaikus poézissal, a mágiával volt kapcsolatban, már közelebb jutunk az igazsághoz. A mágikus, archaikus költészet, amelyből József Attila költészete például a folklórhagyományokon keresztül táplálkozott, elsősorban nem azért teremtődött, hogy

² Attila József: „Sztyihi”, *Hudozsjesztvennaja Lityeratura*, Moszkva, 1980., 3.

³ Uo. 7.

⁴ Uo. 8.

verseket hozzon létre, hanem azért, hogy megvalósítson valamilyen, a társadalom számára hasznos cselekedetet. A cselekvés poézisét ezekkel a feltételekkel a tiszta poézis útján lehet megalkotni. Lehetséges tehát, hogy a költészet tiszta, tökéletes és abszolút legyen, ugyanakkor magába foglalja a politikai törekvéseket is. Tverdota véleménye szerint „nyilvánvalóan esztelen az a rizikó, amit József Attila akkor vállal, amikor úgy dönt, hogy költőként részt vesz a politikában, és ezzel semmiben sem tér el a múzsa szigorú követelményeitől. »Petőfi – írja az ekkor ideálisnak tartott költőjéről József Attila – a tiszta művészet segítségével a reális politikai törekvéseket is kifejtette versein keresztül.« Nem feltételezhetjük, hogy ez akár Petőfinek, akár József Attilának minden alkalommal sikerült: a feladat ahhoz túlságosan bonyolult. De hatalmas hiba lenne azt feltételezni, hogy az olyan versekben, mint a *Rabocsije* (*Munkások*), a *Szocialiszi* (*Szocialisták*) és más hasonló, József Attila agitációs proletárköltészetet akart volna művelni. Valóban megpróbálta egyesíteni a tiszta poézis elveit a politikai költészet követelményeivel. Ezek a próbálkozásai problémák voltak ugyan, de azt mégsem állíthatjuk, hogy a költő rabként vetette volna alá művészetét a pártkritika normáinak.”⁵

Tverdota mindezek mellett azonban azt is hangsúlyozza, hogy 1931 körül József Attilában még valóban élt az a „naiv hit”, hogy az ország sorsa forradalom útján jobbra fordulhat, és hogy ez a forradalom egyre inkább érlelődik. Ennek az illúzióknak az elvesztése is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a költő 1932–33-ra valóban olyan magas színvonalú költészetet teremtsen, amelynek eredménye például a *Nocs gorodszkoj okraini* (*Külvárosi éj*), a *Szkazsi, sto zrejet* (*Mondd, mit érlel*), a *Szegymoj* (*A hetedik*) vagy a *Zimnyaja nocs* (*Téli éjszaka*) és az *Oda* (*Óda*).

Ezt a költészetet pedig a *Na vetke pusztoti* (*A semmi ágán*) kötet előszavának írója, Szilágyi Ákos az orosz kontextusban is elhelyezi annak érdekében, hogy a kötet által revideált költőt még közelebb hozza az orosz olvasókhöz. Kiemeli József Attila származása szerinti görög katolikus, azaz keleti keresztény tradícióhoz való tartozását. Ugyanakkor kijelenti: távol áll tőle, hogy a költőből vallásos, pláne, hogy pravoszláv költőt faragjon, ennek a tradíciónak az említésével József Attilának mindössze azt a költői tulajdonságát kívánja magyarázni, amely a látható dolgok nagyon erős, igen intenzív átélésére irányul. Ez ugyanis a pravoszláv hagyományból gyökerezik, és ez az a látásmód, amely József Attila költészetét Andrej Tarkovszkij látásmódjával rokonítja. A filmrendező említése mellett pedig Szilágyi olyan nagy orosz költőket is felsorol, akiknek a verseit ismerve az orosz olvasó még inkább át tudja élni a magyar költő életérzéseit: Majakovszkijt, Jeszenyint, Mandelstamot, a korai Paszternakot és Cvetajevát.

Az 50-es évek elutasított, a 60-as, 70-es, és 80-as évek átideologizált József Attilája Oroszországban tehát ezzel a kötettel, részint a kiváló és gazdag válogatással, részint a magas színvonalú tanulmányokkal végre a helyére került. A válogatást tekintve egyáltalán nem lehet hiányérzetünk, hiszen a nagy József Attila-versek közül egyetlenegy sem hiányzik. S hasonlóan a magyar nyelven kiadott József Attila-kötetekhez, a költő verseit itt is a megírás évének feltüntetésével, időrendben közlik. A Jurij Guszev fordításában olvasható József Attila-levelek között pedig olyan „gyöngyszemeket” találunk, mint például József Attila Babits Mihályhoz írott néhány sora, amelyben a költő Babitshoz mint a Baumgarten-díj kurátorához anyagi segítségért fordul. De a levelek közül Guszev olyanokat is lefordított, amelyek esetleg még a magyar olvasók többsége számára sem ismertek, például az a levél, amelyet József Attila Bak doktorhoz, ahhoz az orvoshoz írt, aki őt élete utolsó éveiben kezelte, vagy a Cserépfalvi Imre kiadóhoz szóló levél. Szintén a kötet érdeme, hogy József Attila levelezőtársai mindegyikéről lábjegyzetben rövid ismertetőt is olvashat az orosz közönség.

⁵ Attila József: „Na vetke pusztoti”, *Tri Kvdrata*, Moszkva, 2005, 500.

A versfordítások nagy többségével kapcsolatban szintén nem lehet kifogásunk, hiszen a legtöbb fordító a költő verseinek hangulatát, mondanivalóját, ritmusát és rímelését is kiválóan érzékelteti, miközben lehetőség szerint a magyaros ízeket is megőrzi. Így marad meg például a *Medvezsij tanyec (Medvetánc)* versszakokat lezáró „Brumma, brumma brumadzá”-ja D. Szamojlov fordításában is, nyilvánvalóan azért, mert a medve táncát és hangját ezek a magyar szavak az orosz nyelv kontextusában is tökéletesen adják vissza. A *Privetsztviye Tomaszu Manu (Thomas Mann üdvözlése)* – hogy csak a legismertebb József Attila-versekből említsek egyet – fordítása szintén bravúrosnak mondható.

Néhány vers orosz nyelvre ültetésével kapcsolatban azonban, ha hibát nem is (hiszen a metaforákban oly gazdag József Attila-művek fordítása gyakran szinte megoldhatatlan feladat), de néhány hiányosságot meg szeretnék említeni. A *Pozdnyij plats (Kései sirató)* eleje például a „Harminchat fokos lázban égek mindig, s te nem ápolsz anyám” elgondolkodtató, paradox sorainak éppen a paradox jellegét töri meg azzal, amikor mindössze közli, hogy „Bár csak harminchat fokos vagyok, mégis olyan, mintha égne a testem”, s a költő így a fordításban nem számon kéri az anyát, hanem egyszerűen felteszi a kérdést: „Anyám, hol vagy?” Az *Ars poetica (Ars poetica)* „Ehess, ihass, ölelhess, alhass” sorából „Egyél, aludj, csókolj, ölelj” lett, és a „sziszegve se szolgállok” gyönyörű alliterációja is elszikkadt a fordítás során. Negatív példaként kell említenem a *Kolibelnaja (Altató)* című vers fordítását is, amelyből az eredeti „Tűzoltó leszel s katona! / Vadakat terelő juhász!” felsorolásból a fordító egyszerűen kihagyta a „vadakat terelő juhász” részt, illetve a „míg szendereg a robogás” sorhoz hasonló sincs benne a vers orosz változatában.

Nagyon kell igyekeznie azonban az olvasónak, hogy efféle hiányosságokra leljen a kötetben, amelynek hiánypótló, József Attila eddigi oroszországi recepcióját megújító jellege vitathatatlan, s a kisebb pontatlanságok semmit sem vonnak le az értékéből.

HATÁR GYŐZŐ (1914–2006)

„Negyvenkét éves korában, élete virágjában meghalt egy furcsa költő, provinciális irodalmunk egyik legidegenebb, legfélreismertebb alakja. Míg élt, nem volt barátja, csak rajongója vagy ellensége; lénye és irodalma mindig túl erős indulatokat kavart fel maga körül, semhogy objektív kritikára sor kerülhetett volna. Nem is ismerték...” – így kezdte különös, ám nagyon is értő fiktív nekrológját Határ Győzőről 1956 elején Szöllősy Klára. Határ Győző ötven évvel élte túl első nekrológját, 2006. november 27-én halt meg Londonban. Besorolhatatlan és szabálytalan, sok műfajban alkotó, a műfajokat vegyítő író volt, a magyar regényírás és az irodalmi nyelvhasználat lehetőségeinek nagy kitágítója. Ambíciója alapján a lehető legkevésbé magyar író, nyelverteremtő képessége alapján a lehető legmagyarabb író volt. Legjobb regényei, akár könnyű kézzel írottak, mint az *Anibel* vagy a *Pepito és Pepita*, akár filozófiai, az egészet átfogni akaró ambícióval, mint *Az Őrző könyve* vagy a *Köponyeg sors*, a modern magyar irodalom maradandó és összetéveszthetetlen teljesítményei. A legjobbak közé tartozó *Eumolposz* című kisregénye a *Jelenkor* oldalain jelent meg először, 1988-ban.

Amikor Határ emigrált Magyarországról, 1956-ban, már terjedelmes, ám jórészt közöletlen, az ötvenes években közölhetetlen életmű állt mögötte: Szöllősy Klára kéziratban olvasta az *Anibelt*, *Az Őrző Könyvét*, az *Eumolposzt*, a *Pantarbeszt*, a *Pepito és Pepitát*. E művek megírásuk után tizenöt, harminc vagy negyven évvel jelenhettek csak meg, s némelyikük előbb látott napvilágot franciául, mint magyarul. A *Héliáne* és a *Pepito és Pepita* megjelenése közt nem adtak ki Határ-regényt Magyarországon: az előbbi 1947-ben, az utóbbi 1986-ban jelent meg. Lehetetlen megmondani (noha izgalmas kérdés), hogyan alakult volna a szerző életműve, illetve a magyarországi irodalom története, ha a közbeeső negyven évben is publikálhatott volna idehaza. Szöllősy Klára, e nagyszerű, több irodalomban is jártas műfordító úgy látta 1956-ban, hogy Határ művei inkább beilleszthetők volnának valamely világnyelv irodalmába, mint a magyarba: *Az Őrző könyvét*, ha angol nyelvű lenne, az 1984-gyel együtt vagy előtte emlegetnék. Nem tudhatjuk megállapítani, így lett volna-e, ám Határ művei valóban nehezen integrálódtak a magyarországi irodalomba – miként a nyugati magyar emigráns irodalom más kiváló alkotásai is –, noha 1989 után már számos könyve megjelent idehaza.

Az 1970-es évektől kezdve a müncheni Auróra kiadó legendássá vált nagyalakú, arany színű könyvekben adta ki Határ Győző műveit, nemcsak regényeit, hanem drámáit (köztük egyik legfontosabb és legjellemzőbb művét, *Golgheloghi* című kilencestés misztériumjátékát), versesköteteit és filozófiai írásait is, olyan terjedelmű és fesztávú életművet mutatva be, amely önálló birodalomnak hat a magyar irodalom egészén belül. E birodalom-metaforát magától Határtól kölcsönöztem, Szentkuthy Miklósról írott nekrológjából: „Világéletünkben váltig úgy néztünk egymás portájára, mint két határos birodalom – jóllehet az övé világcsászárság volt, az enyém csak apró, szomszédos fejedelemség...” Nemcsak ő maga, általában a kritikusok is leginkább a Szentkuthyval vetették össze az írásművészetét, noha – mint egyik kiváló értelmezőjük, Rugási Gyula írta, szellemes oxymoronnal, megint csak a *Jelenkor* oldalain, 1989-ben – mindkettőjük életműve „egyszemélyes paradigma”.

A nekrológ szövege az iménti idézet után így folytatódott: „Az olyan oeuvre, amilyen a Szentkuthy Miklósé, meg kell várja, hogy hozzáérlelje-hozzáédesítse az idő az olvasótáborát, az országot, amelyet meg-nem-alkuvó európaiságával már a születésekor lekörözött, s amely váltig lemaradva olvas.” Határ Győző talán a saját életművére is gondolt, amikor e sorokat fogalmazta. Ám akár így történt, akár nem, az ő nagyszabású életműve is várja, hogy az idő elhozza hozzá az olvasóit, az országot.

TAKÁTS JÓZSEF

A RÁCPÁCEGRESI BERZSIÁN KÖLTŐ ELMENT

November végén az Írószövetség Bajza utcai székházának halljában egy könyvbemutató-ra várakozva Vathy Zsuzsa mosollyal az arcán még azt mondta: – Most jöttem a kórházból. Az orvosok bizakodnak. Ervin karácsonyra otthon lesz.

Karácsonyra Lázár Ervin kihűlt teste a kórházi ágy fehér hősivatagján feküdt.

Májusban, a hetvenedik születésnapjára Újpesten rendezett ünnepségen találkoztam vele utoljára. A barátok írásait, rajzait tartalmazó, tiszteletére kiadott könyvet dedikálta egy asztalon. Amikor a jóféle vörösborral teli poharak és a tálakon kínált mákos rétesek fölött meglátott, széles mosollyal felém intett: – Hát te is itt vagy? Eljött valaki Pécsről is erre a napra?

Lázár Ervin életpályáján a „pécsi korszak” – a Tolnában, Pécelen és a fővárosban töltött évekhez viszonyítva – nem hosszú idő, mindössze hat-hét esztendő. De ez volt számára az indulás, az írói pályára lépés korszaka, és az emberi kapcsolatokat, az élmények mélységét és minőségét tekintve nagyon is meghatározó idő. Ezt mutatja az a nemrég publikált, mintegy negyven dokumentumot tartalmazó levelezés, melyet Pestre költözése után Csorba Győzővel folytatott. Ezt bizonyítja az a korai interjú, amelyben Bertha Bulcsunak azt mondta: „Én nagyon szerettem Pécsen élni... A Nádor kávéház... Az ember oda hazajárt...”

A renyheségre hajlamos kritika, meg a méricskélő, strigulákat húzogató irodalomtörténet-írás Lázár Ervint beskatulyázta meseírónak. Ő lett Benedek Elek apó kései unokája. Persze ha a mese azt jelenti, amit Adynak jelentett – „De nincs előbb a mesénél / S mese ellen minden káros” –, ha a mesét annak tekintjük, ami – a legvalóságosabb realitásnak (mert mese és valóság nem két ellentétes, egymást kizáró világ, hanem a mese – mélyebb, igazabb, hitelesebb valóság) –, akkor Lázár Ervint akár meseírónak is mondhatjuk. Még pontosabban: szépírónak, elbeszélőnek. Mert hiszen Édes Anna és Pacsirta, Rezeda Kázmér és Alvinczi Eduárd története is „mese”, „elbeszélés”. És ezt hangsúlyozta Lázár Ervin is akkor, amikor úgynevezett novellát és úgynevezett mesét egyetlen könyvtestben jelentetett meg, és ezt igazolják majd azok a kötetek, amelyekbe a lapokban megjelent tárcáit gyűjtik össze és adják ki.

Könyveiről többször írtam. Abban az interjúban, amelyet Bertha Bulcsu készített vele, s amelyből az előbb már idéztem, engem is megemlít: „A Tüskés Tibort írd bele, légy szíves. Írt rólam egy kritikát, hogy a szeretetet akarom piedesztálra emelni. Én ezt soha nem fogalmaztam meg magamban, de ez a megoldás. Nem a »dobd vissza kenyérrel« és »mindenkit szeretni kell«, de a szeretet piszok fontos... Ha valakiben egy írás csak annyit ébreszt fel, hogy nem haragszik, ha a villamoson a lábára lépnek, akkor jó.”

Ezért az utolsó mondatért idéztem szavait. Mert életművében valóban talán ez a legfontosabb. Az, hogy írásai a szeretetről szólnak és szeretetet ébresztenek.

Lázár Ervinnek szíve volt. Lényében rejtőzött a természetesség. Ezért tudott hitelesen és a legközvetlenebbül a gyerekekhez szólni. Mert ezt ők érzik meg legelőször és leginkább. S azok a felnőttek, akik gyerekek tudnak maradni, akik nem felejtették el az őszinte, tiszta, egyértelmű beszédet. Arca, fésületlen haja, kócosan lógó bajusza és szakálla Dosztojevszkijre emlékeztetett, de a szíve Assisi Szent Ferencé volt. Megőrizte magában a gyerekek tisztaságát, vágyait, képzeletét. Akinek a jelenség nem „olyan, mintha”, nem „szinte”, hanem azonos önmagával.

Lázár Ervin sok tekintetben lezser és nagyvonalú volt. (Ezt bizonyítják Csorba Győző-

nek és másoknak írt levelei is.) Levelekre, dedikált könyvküldeményekre későn válaszolt, az ajándékot, a neki ajánlott verset, a házilag főzött üveg pálinkát elfelejtette megköszönni. A fővárosi élet új munkahelyeket kínált, új szokásokat diktált, az új környezet új emberi kapcsolatokkal, új barátokkal vette körül. Írói pályáján az elismertségben is nagy utat tett meg attól az időtől, amikor a rendőrség még azt tudakolta tőlem, hogy a *Jelenkorban* közölt novellája, mely egy gyilkosságról szólt, melyik mecseki présházban játszódik, addig, amíg munkásságát Kossuth-díjjal ismerték el. De személyisége, írói hite – lényének legmélyén – azonos maradt. Nem sokat törődött azzal, hogy mit írnak róla. De szerette az életet, szerette az embereket, szeretett jól enni-inni, szerette szülőföldjét. Írásainak java része a szeretet erejéről és hatalmáról szól. Arról, ami összeköti az embereket, ami kovácsa lehet a társadalomnak.

S amíg a szeretet érték marad, az emberek emlékezni fognak rá.

TÜSKÉS TIBOR